

**МАРКАЗИ МИЛЛИИ ҚОНУНГУЗОРИИ НАЗДИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 340 (575.3)

ТКБ: 67.3 (2 тоҷик)

М - 37

МАТРОБОВ МАТРОБ ХУРАМОВИЧ

**МОНИТОРИНГИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН: ТАҲҚИҚОТИ НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
аз рӯйи ихтисоси 5.5.1. – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат;
таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат**

РОҲБАРИ ИЛМӢ:

**доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор ЗОИР Ҷ.М.**

ДУШАНБЕ – 2025

МУНДАРИҶА

НОМГЀИ ИХТИСОРАҶОИ (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ	3
МУҚАДДИМА	4-19
БОБИ 1. ТАВСИФИ УМУМИИ МОНИТОРИНГИ ҲУҚУҚӢ ВА ҚОНУНГУЗОРӢ	20-53
1.1. Мониторинги ҳуқуқӣ: мафҳуму моҳият, вазифаҳо ва навъбандии он..	20-37
1.2. Мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун шакли мониторинги ҳуқуқӣ: мафҳум, вазифаҳо, унсурҳо ва хусусиятҳои он.....	37-53
БОБИ 2. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ҲУҚУҚИИ МОНИТОРИНГИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	54-108
2.1. Принципҳои асосии мониторинги қонунгузорӣ	54-71
2.2. Усулҳо ва воситаҳои амалигардонии мониторинги қонунгузорӣ.....	72-90
2.3. Асосҳои ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	90-108
БОБИ 3. МЕХАНИЗМИ МОНИТОРИНГИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА РОҶҶОИ ТАКМИЛИ ОН.....	109-180
3.1. Мафҳуми механизми мониторинги қонунгузорӣ, марҳалаҳо ва равандҳои гузаронидани он.....	109-125
3.2. Таснифи субъект ва объектҳои мониторинги қонунгузорӣ.....	125-160
3.3. Талабот ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии мониторинги қонунгузорӣ	160-179
ХУЛОСА	181-192
НОМГУИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҶО)	193-223
ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ	224-227

НОМГЀЙИ ИХТИСОРАҲОИ (Ё) АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

ВАО – Воситаҳои ахбори омма

ИДМ – Иттиҳоди давлатҳои мутақил

ИА – Иттиҳоди Аврупо

Маркази миллии қонунгузорӣ – Маркази миллии қонунгузориҳои назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ФР – Федератсияи Россия

б. – банд

ғ. – ғайра

қ. – қисм

м. – модда

мас., - масалан

м.и. – монанди инҳо

С. – саҳифа

с. – саҳифа

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Таҳияи қонунҳои босифат ва ҷавобгӯ ба талаботи замон муҳимтарин вазифаи субъектҳои ҳуқуқэҷодкуниву мақомоти қонунгузор мебошад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ бахшида ба 15-умин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (5 ноябри соли 2009) чунин иброз доштанд: «... то кадом сатҳу дараҷа ҳуқуқбунёд будани давлат аз сатҳу сифати қонунҳои он саҳт вобаста аст» [238]. Ҳамзамон, беҳтар намудани сифати қонунгузорӣ рушди минбадаи кишварро дар ҳама соҳаҳо – сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ муайян мекунад.

Барои коркард, таҳия ва татбиқи қонун мафҳумҳои техникаи ҳуқуқӣ ё технологияи ҳуқуқ мавҷуд мебошад, ки дар фаъолиятҳои гуногуни ҳуқуқӣ, бахусус, ҳуқуқэҷодкунию ҳуқуқтатбиқкунӣ истифода мешаванд. Дар қатори инҳо, мониторинги ҳуқуқӣ падидаи нисбатан нав мебошад, ки алақай дар амалияи қонунгузори бисёр кишварҳо бо мақсади тақмили қонунгузорӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Мониторинги ҳуқуқӣ ба ташаккули фаъолияти самараноки қонунгузорӣ мусоидат намуда, дорои унсурҳо ва методологияи хоси худ мебошад. Мониторинги қонунгузорӣ ё қонунҳо навъи мониторинги ҳуқуқист, ки дар раванди таҳияи лоиҳаи қонунҳо, қабул ва татбиқи онҳо истифода мешавад. Дар таҷрибаи байналмилалӣ механизми мазкур қайҳо боз дар Фаронса, ИМА, Британияи Кабир, Италия, Испания, Олмон, Лаҳистон ва дигар давлатҳо муваффақона татбиқ карда мешавад. Дар давлатҳои пасошуравӣ аз ҷумла, Қазоқистон, Федератсияи Россия, Беларус ва дигар ҷумҳуриҳо гузаронидани мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар қонуни алоҳида муқаррар гардида, асосҳои методологии он муайян ва мақомоти ваколатдор вобаста ба амалигардонии он созмон дода шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамият ва гузориши масъалаи мазкур дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2008 ироа гардида буд. Дар Паёми хеш Сарвари давлат таъкид намуданд, ки «...масъалаҳои номувофиқатӣ ва мухолифат дар миёни қонунҳо то ҳанӯз аз байн бурда нашудаанд. Барои бартараф намудани нуқсонҳои асноди қонунгузорӣ ва ба талаботи замон мутобиқ гардонидани онҳо Қонун «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» бояд мавриди таҷдиди назар қарор дода шавад. Ҳамчунин, барои аз ҷиҳати илмиву амалӣ асоснок намудани қонунҳо, мукаммалу мушаххас гардонидани механизми татбиқи онҳо, инчунин мониторинги тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар назди Президент таъсис додани Маркази миллии қонунгузорӣ мувофиқи мақсад мебошад» [7]. Дар Паёми мазкур мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳамчун василаи муҳимми таҳлил, арзёбии ҳолат ва дурнамо, инчунин раванди татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дарҷ гардид.

Ҳоло, Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд Маркази миллии қонунгузорӣ), ки бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсис ёфтааст, вазифаҳои гуногуни мониторинги қонунгузорӣ, аз ҷумла, гузаронидани экспертизаҳои ҳуқуқӣ, анҷом додани таҳқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқӣ ва таҳлилҳои қонунгузорӣ, таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили қонунҳо ва ғ. иҷро менамояд. Тули солҳои 2020-2025 бо дархости вазорату идораҳо Маркази миллии қонунгузорӣ 697 экспертизаи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро гузаронида, 3366 тақлифҳоро ба мақомоти ваколатдор пешниҳод кардааст. Маркази миллии қонунгузорӣ бо ташаббуси худ 57 экспертизаи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқиро анҷом дода, 469 тақлифу пешниҳодҳоро манзур кардааст. Илова ба ин, дар муддати солҳои зикршуда аз ҷониби он 39 адад таҳқиқоти муқоисавӣ ва ҳуқуқӣ анҷом дода шудааст [250; 251; 252]. Ҳамчунин, Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола миқдори зиёди санадҳои меъёрии ҳуқуқиро мавриди экспертиза қарор дода, тақлифу пешниҳодҳоро баҳри тақмили қонунҳо манзур менамояд.

Нишондиҳандаҳои дар боло зикршудаи фаъолияти Маркази миллии қонунгузорӣ қобили таваҷҷуҳ буда, бо дарназардошти ин таҳқиқи падидаи мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун механизми тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳеле муҳим ва саривақтӣ ба шумор меравад.

Ба андешаи муаллиф, дар раванди қонунҷодкунӣ, пеш аз ҳама масъалаҳои ба вуҷуд меоянд, ки ба таҳлили нокифоии касбии илмӣ ва назариявии санадҳо, ҳамоҳангии нисбатан заифи ниҳодҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ҳамчунин, мушкилот марбут ба ихтилофу такрорёбии меъёрҳо, матну забони ҳуқуқӣ, (истифодаи истилоҳот, шарҳи мафҳумҳо ва ғ.) алоқаманданд ва метавонанд ба сифат ва самаранокии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таъсири манфӣ расонанд.

Бартараф намудани камбудии ҷойдошта метавонад бо истифода аз навъҳои мониторинги ҳуқуқӣ, бахусус мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун воситаҳои асосии баланд бардоштани самаранокии танзими ҳуқуқӣ амалӣ гардад. Асосҳои меъёрии ҳуқуқии мониторинг дар баъзе қонунҳо пешниҳод шуда, амалан бархе аз мақомоти давлативу ҷамъиятӣ вазифаҳои гузаронидани намудҳои мухталифи мониторинги ҳуқуқиро иҷро мекунанд. Бо вуҷуди ин, як қатор мушкилот дар ин самт ҳалношуда ё ба таври кофӣ ҳал нагардидаанд. Масалан, мафҳуми мониторинги ҳуқуқӣ ва мониторинги қонунгузорӣ дар қонун ба таври возеҳ муқаррар нагардидааст; ғайр аз ин, байни шаклҳои гуногуни мониторинги ҳуқуқӣ тафовути амиқ гузошта нашудааст; ниҳоят, механизми мониторинги қонунгузорӣ аз бисёр ҷиҳатҳо қоркард нагардидааст.

Дар робита ба гуфтаҳои боло, зарурати дарки амиқи илмӣ-ҳуқуқӣ ва муайян намудани хусусиятҳои мониторинги қонунгузорӣ дар шароити амалисозии ислоҳоти муносири қонунгузорӣ ба миён омадааст. Бинобар ин, гузаронидани таҳқиқоти комили назариявӣ-ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ дар доираи ҳуқуқҷодкунии муосир талаб карда мешавад. Ҳамзамон зарур аст, ки диққати асосӣ ба баррасии ҷанбаҳои назариявӣ ва

амалии масъалаи мазкур, аз ҷумла, мафҳум, моҳият, мақсаду вазифаҳо, субъекту объект, принсипу усулҳо ва механизми мониторинги қонунгузорӣ дода шавад. Роҳандозии чунин таҳқиқот ба баланд бардоштани сифати қонунҳо, натиҷабахшии татбиқи онҳо ва ниҳоят ба таъмини раванди пурсамари қонунгузорӣ мусоидат мекунад. Ғайр аз ин, мубрами диссертатсия дар он зоҳир мегардад, ки маводҳои таҳқиқот метавонад дар васеъ намудани донишу фаҳмиши шаҳрвандон оид ба санадҳои гуногуни ҳуқуқӣ мусоидат намояд, зеро мониторинги ҳуқуқӣ дар баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа нақши муҳим дорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. То ҳол масъалаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар илми ватании ҳуқуқшиносӣ ба таври васеъ таҳлил нашудааст. Дар айни замон, қайд кардан ба маврид аст, ки вобаста ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва қонунгузорӣ, техникаи ҳуқуқӣ ва ғ. таҳқиқоти фаровон аз ҷониби олимони тоҷик, баҳусус У.А. Азиззода [28, с. 207; 77, с. 192], А.М. Диноршоҳ [122, с. 4-20; 123, с. 32-36], Ҷ.М. Зоир [41, с. 421; 125, с. 21-29; 126, с. 84-88; 127, с. 48-53; 128, с. 147-158; 129; 130, с. 24-31], А. Имомов [43, с. 424; 131, с. 10-36], М.А. Маҳмудзода [146, с. 632], Э.С. Насриддинзода [55, с. 316; 77, с. 192; 149, с. 114-121; 216 с. 188], А.Р. Нематов [57, с. 420; 150, с. 21-42; 220, с. 331], Б.Ҳ. Раззоқов [163, с. 117-128], М.З. Раҳимзода [66, с. 241; 67, с. 200], Ҳ.С. Сафарбекзода [223, с. 70], Ф.Т. Тоҳиров [80, с. 260], К.М. Умедов [225, с. 224], А.Ғ. Холиқзода [87, с. 682], А.Ғ. Холиқзода [86, с. 527; 228, с. 210], К.Ҷ. Ҷамшедзода [189, с. 19-22; 229, с. 70], Р.Ш. Шарофзода [71, с. 784; 72, с. 654; 77, с. 192; 195, с. 58-72; 196, с. 64-71; 197, с. 130-141] ва дигарон анҷом дода шудааст.

Илова бар ин, зери роҳбарии ҳуқуқшиносони кишвар, баҳусус З. Ализода, Э.Б. Буризода, И.Х. Бобочонзода, А.Д. Ғафурзода, Ш.К. Ғаюров, Н.А. Қудратов, С.И. Иброҳимов, З.Ҳ. Искандаров, Ш.М. Исмоилов, Ш.М. Менглиев, Ҷ. С. Муртазозода, А.К. Назаров, С.А. Рачабов, Д.С. Раҳмон, Р.М. Рачабзода, Ш.Т. Тағойназаров, А.И. Сафарзода, Б.А. Сафарзода, Д.С.

Сангинов, Т.Ш. Шарипов ва дигар муҳаққиқон масъалаҳои бунёдии омӯзиши қонунгузори маъмурӣ, маданӣ, оилавӣ, ҷиноятӣ, меҳнатӣ, экологӣ ва дигар соҳаҳо дар рисолаҳои насли ҷавони олимони ҳуқуқшиноси Тоҷикистон баррасӣ карда шудаанд.

Мавзуи мазкур дар таҳқиқоти олимони хориҷӣ, махсусан донишмандони рус, аз ҷониби Ю.Г. Арзамасов [30, с. 200; 31, с. 160; 100, с. 114-123; 101 с. 24-36], В.М. Баранов [105, 79-88], С.А. Варкова [208, с. 23], Д.Б. Горохов [117, с. 25-38; 118, с. 130-140; 119, 106-19; 120, с. 17-22], Т.А. Желудбина [124, с. 34-41], О.В. Козловская [134, с. 112-116; 135, 44-48], И.В. Колесник [136, с. 244-251; 213, с. 437], О.А. Короткова [138, с. 121-125; 139, с.99-105], Л.А. Иванова [211, с. 24], Я.Е. Наконечный [215, с. 220], А.А. Невеслов [217, с. 180; 218, с. 23], В.Л. Негроров [219, с. 26], И.И. Онишук [60, с. 512; 152, с. 97-104; 153, с. 37-44], В.И. Радченко [161, с. 21-31; 162, с. 3-14], Ю.А. Тихомиров [78, с. 432; 79, с. 485; 176, с. 5-16; 177, с. 3-6; 178, с. 27-33; 179, с. 11-15; 180, с. 22-28; 238], Ю. Чайка [187, с. 39-45; 188, с. 5-10], Э.Р. Чернова [190, с. 21-26], Н.Н. Черногор [89; 191, с. 20-25; 192, 8-21], М.Д. Чесноков [193, с. 89-95] ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Паҳлуҳои гуногуни мониторинги ҳуқуқӣ, аз ҷумла мониторинги қонунгузорӣ, мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ, мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ғ. дар шакли таҳқиқоти диссертатсионӣ дар кишварҳои хориҷӣ бештар таҳқиқ карда шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавзуи мазкур танҳо дар шакли мақолаҳои илмӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, аз ин рӯ, омӯзиши алоҳидаро дар шакли таҳқиқоти диссертатсионӣ талаб менамояд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар доираи лоиҳаи илмии Маркази миллии қонунгузорӣ «Проблемаҳои тақмили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» иҷро карда шудааст. Ҳамчунин, таҳқиқоти мазкур ба бандҳои 8 ва 79-и «Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон

барои солҳои 2018-2028», ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми феввали соли 2018 тасдиқ шудааст, мутобиқ мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот муайян ва ҳал кардани масъалаҳои вобаста ба мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамчунин коркарди тавсияҳои назариявӣ амалӣ вобаста ба тақмили он ба шумор меравад.

Вазифаҳои асосӣ. Барои татбиқи амалии мақсадҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳалли вазифаҳои зерин ба миён гузошта шудаанд:

– шарҳ додани мафҳуму мазмуни мониторинги ҳуқуқӣ ва таснифи навъҳои он;

– таҳлили мониторинги қонунгузорӣ, мафҳуму моҳият ва алоқамандии он бо дигар навъҳои мониторинги ҳуқуқӣ; омӯзиши таҳаввули падидаи мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– мушаххас кардани принцип, усул ва асосҳои ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– муайян кардани тартиб, марҳила ва равандҳои гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ;

– таснифи субъект ва объекти мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва асоснокнамоии зарурати истифодаи таҷрибаи давлатҳои дигар дар самти амалияи мониторинги қонунгузорӣ;

– баррасӣ кардани талаботҳои асосӣ вобаста ба гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ ва пешниҳоди роҳҳои баланд бардоштани самаранокии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– коркарди тавсияву пешниҳодҳои назариявӣ амалӣ барои гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ;

– тасдиқ кардани имконияти истифодаи натиҷаҳои таҳқиқот дар илми ҳуқуқшиносӣ ва фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниву қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқот мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масоили ташкилу гузаронидани он ба шумор меравад.

Мавзу (предмет)-и таҳқиқотро асосҳои назариявӣ ва ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Марҳалаҳо, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ ташаккул ва инкишофи мониторинги қонунгузорию дар давраи муосири рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон фаро мегирад. Диссертатсия дар Маркази миллии қонунгузорӣ омода гардида, давраи таҳқиқоти диссертатсиониро солҳои 2023-2025 ташкил медиҳад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Асоси назариявӣ диссертатсияро андеша ва нуктаҳои назари олимони ватанию хориҷӣ, ки ба мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун шакли нави такмилу самарабахшии фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ бахшида шудаанд, ташкил медиҳад. Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ асарҳои илмӣ У.А. Азиззода, Ю.Г. Арзамасов, С.В. Бошно, С. В. Варкова, Д. Б. Горохов, А.М. Диноршох, И.В. Жужгов, Дж. М. Зоир, М.А. Махмудзода, Э.С. Насриддинзода, В.Л. Негрбов, А.Р. Нематов, Я.Е. Наконечный, А.А. Невеслов, И.И. Онишук, М.З. Рахимзода, Ю.А. Тихомиров, Н.Н. Толмачев, А.Ғ. Холикзода, Р.Ш. Шарофзода, Н.Н. Черногор ва дигарон истифода шудаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар таҳқиқот усулҳои умумӣ ва махсуси ҳуқуқӣ, аз ҷумла усулҳои диалектикӣ, шаклӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, мантиқӣ-забонӣ, таҳлилӣ-ҳуқуқӣ ва ғ. мавриди қарор гирифтааст. Дар асоси усули диалектикӣ, диссертант мафҳумҳои мухталифи олимон – ҳуқуқшиносонро оид ба мониторинг мавриди омӯзиш қарор дода, тавсифҳои гуногуни мониторинги ҳуқуқӣ, намудҳо ва вазифаҳои онро баррасӣ кардааст. Бар пояи усули мазкур диссертант мониторинги қонунгузорию яке аз шаклҳои асосии мониторинги ҳуқуқӣ баррасӣ кардааст. Мутобиқи усули шаклӣ-ҳуқуқӣ сохти дохилии мониторинги қонунгузорӣ

таҳлил шуда, навбандии субъект ва объектҳои он дода шудааст. Бо усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ омӯзиши падидаи мониторинги қонунгузорӣ дар Тоҷикистон ва муқоисаи тарзи татбиқи ин раванд дар дигар кишварҳо, ба монанди ФР, Белорус, Қазоқистон, Ўзбекистон, Олмон, Испания, Италия ва ғ. бо мақсади бардошти таҷрибаи мусбат аз татбиқи амалии он имконпазир гардидааст. Бо усули мантиқӣ-забонӣ диссертант кушиш кардааст, ки меъёрҳои забони давлатиро риоя ва мафҳуми истилоҳоти илмиро дар заминаи масъалаҳои баррасишуда дуруст истифода кунад. Дар асоси усули таҳлилий-ҳуқуқӣ ҷанбаҳои муҳими мониторинги қонунгузорӣ, фарқият, алоқамандӣ, навбандии шаклҳо ва мақсаду вазифаҳои онҳоро мавриди таҳлил қарор гирифта, хулосабардорӣ карда шудааст.

Заминаҳои эмпирикӣ. Диссертатсия ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва зерқонунӣ асос ёфтааст. Дар баробари қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи эмпирикии диссертатсияро қонунгузориҳои давлатҳои хориҷӣ ташкил медиҳад. Ҳамзамон, гузоришҳои мақомоти давлатӣ, маълумоти нашрияҳои даврӣ, маводи бойгонӣ ва сомонаҳои интернетӣ, ки фарогири маълумот дар робита ба мавзӯи таҳқиқот мебошанд, ҳамчун заминаи эмпирикии диссертатсия истифода гардидаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки таҳқиқоти дақиқу мукаммал оид ба мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуда, ҳамчун падидаи нав дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ маҳсуб гардидааст. Дар баробари ин, дар таҳқиқот нахустин маротиба мафҳуми мониторинги қонунгузорӣ ва алоқамандии он бо дигар намудҳои мониторинги ҳуқуқӣ муайян, мақсаду вазифаҳо мушаххас, принсипу усулҳо ва татбиқи ин раванд асоснок, асосҳои ҳуқуқӣ, механизм, марҳалаю талаботи мониторинг таҳлил гардида, ҳамчунин роҳу воситаҳои баланд бардоштани самарабахшии мониторинги қонунгузорӣ пешниҳод шудааст.

Ҳамин тариқ, дар диссертатсия чунин паҳлуҳои мавзӯи таҳқиқот баррасӣ шудаанд:

- асосҳои назариявии мониторинги ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ, мафҳуми мақсад ва вазифаҳои онҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст;
- навъбандии шаклҳои мониторинги ҳуқуқӣ иҷро шудааст;
- тавсифи принцип ва усулҳои асосии мониторинги қонунгузорӣ ба миён гузошта шудааст;
- асосҳои ҳуқуқӣ ва қонунгузории ҷорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои мониторинги қонунгузорӣ таҳлил гардидааст;
- мушкилоти амалии гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ мавриди таҳлили қарор гирифтааст;
- механизми тақмили мониторинги қонунгузорӣ, аз ҷумла субъекту объектҳои он шарҳ дода шудааст;
- муҳимтарин талаботи мониторинги қонунгузорӣ асоснок гардида, роҳҳои баланд бардоштани самарабахшии он пешниҳод гардидааст;
- таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ марбут ба истифодаи мониторинги қонунгузорӣ омӯхта шуда, заминаҳои ҳуқуқӣ, механизм ва фаъолияти субъектҳои ваколатдори он дар дигар давлатҳо қорбурд шудааст;
- тавсияву пешниҳодҳои назариявӣ ва амалӣ барои гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ қоркард карда шудааст;
- ҷанбаҳои назариявӣ-ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ бо мақсади омӯзиши минбаъдаи онҳо пешниҳод гардидааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Навгони таҳқиқоти диссертатсионӣ дар нуктаҳои илмӣ назариявии зерин ифода меёбад, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Мониторинги ҳуқуқӣ ҳамчун фаъолияти алоҳидаи ҳуқуқӣ буда, бо мақсади пайгирӣ, баҳодихӣ ва арзёбии навъҳои гуногуни фаъолияти ҳуқуқӣ, аз ҷумла, фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниву қонунгузорӣ, ҳуқуқтатбиқкуниву ҳуқуқҳифзкунӣ истифода мешавад. Ба маънои дигар, мониторинги ҳуқуқӣ

навъи фаъолияти субъекти ваколатдорест, ки ба таҳлил ва баҳодиҳии раванди фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ (таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ), фаъолияти ҳуқуктатбиқкунӣ (риоя ва амалигардонии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ) ва дар маҷмӯъ, фаъолияти ҳуқуқӣ равона мегардад. Ба шаклҳои мониторинги ҳуқуқӣ дохил мешаванд: мониторинги қонунгузорӣ; мониторинги ҳуқуктатбиқкунӣ; мониторинги ҳуқуқэҷодкунӣ; мониторинги фазои ҳуқуқӣ; мониторинги соҳаи ҳуқуқӣ; мониторинги низоми ҳуқуқӣ; мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ғ. Моҳияти мониторинги ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ дар баланд бардоштани сатҳу сифати фаъолиятҳои ҳуқуқэҷодкуниву қонунгузорӣ, иттилоотонии ҳамаи ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва шахрвандон вобаста ба қонунгузорию мавҷуда, ҳамаҷунин баланд бардоштани шуур ва фарҳангии ҳуқуқии омма зоҳир мегардад.

2. Мониторинги қонунгузорӣ навъи мониторинги ҳуқуқӣ ва аз воситаҳои муносири техникаи ҳуқуқӣ мебошад. Мониторинги қонунгузорӣ дар муқоиса ба дигар намудҳо васеъ буда, ҳамаи фаъолиятҳои марбут ба пайгирӣ, арзёбӣ ва баҳодиҳии раванди эҷоди қонун, иттилоотонии ҷомеа аз вазъи қонунгузорӣ, сатҳи риоя ва татбиқи қонунҳоро фаро мегирад. Хусусиятҳои мониторинги қонунгузорӣ: фаъолияти бонизом ва мунтазами мақомоти давлатӣ оид арзёбӣ ва баҳодиҳии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, пайгирии раванди қонунгузорӣ ва татбиқи қонунҳо; усули амалигардонии назорати давлатӣ, ки коркарди воситаҳои самараноки пешгирӣ ва бартарафсозии мушкилоти қонунгузорӣ ва ташаккули низоми ҳулосаву тақлифҳоро дар бар мегирад; воситаи ҷамъоварии иттилоот, таҳлил ва баҳодиҳии санадҳои қонунгузорӣ ва пешгӯии дурнамои рушди он мебошад; аз ҷониби субъектҳои гуногун амалӣ (мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ) мегардад; бо мақсади муайян кардани нуқсонҳои ихтилофот дар қонунгузорӣ ва бартарафсозии онҳо корбурд мешавад. Тавассути мониторинги қонунгузорӣ тақрорёбии меъёрҳо дар санадҳои қонунгузорӣ баратараф, муҳолифати байни онҳо ва ҳолатҳои коллизсионӣ муайян карда мешавад. Дар натиҷа механизми танзими меъёрӣ-

хуқуқӣ ва фаъолияти қонунгузорӣ такмил ва рушди устувори низоми хуқуқӣ таъмин мегардад.

Ташаккули мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ду марҳаларо дар бар мегирад: Дар марҳалаи якум – аз соли 2008 то соли 2017 дар заминаи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз соли 2008) мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳамчун падидаи муносири ҳуқуқӣ ташаккул ёфт. Дар марҳалаи дуюм – аз соли 2017 то инҷониб дар ҷумҳурӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» (аз 30-юми майи соли 2017) қабул карда шуд, ки ба ташаккул ва рушди қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баланд гардидани сифати қонунҳо равона гардид. Бахусус, дар қонуни мазкур муқаррароти алоҳида ба мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ шуд. Ҳамчунин, дар ин давра дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21 декабри соли 2021 ба дӯши Маҷлиси Олӣ ва дигар мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда вазифаи таҳлили мунтазами қонунгузорӣ, аз ҷумла мониторинги амалишавии санадҳои қонунгузорӣ гузошта шуд. Ҳамзамон, дар бархе аз стратегия, концепсия ва барномаҳо мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун падидаи муосир муқаррар гардид.

3. Самаранокӣ ва натиҷабахшии мониторинги қонунгузорӣ аз он вобастагӣ дорад, ки то кадом сатҳ механизми татбиқи он такмилёфта мебошад. Дар чунин ҳолат, раванду марҳалаҳои амалисозӣ, субъекту объектҳои ин раванд, методология, тартиб ва дигар воситаҳои зарурӣ дар назар гирифта мешаванд. Марҳалаҳои асосии мониторинги қонунгузорӣ ҳамаи давраҳои пайдоиш, ташаккул ва татбиқи санади қонунгузорию фаро мегирад. Дар умум, мониторинги қонунгузорӣ метавонад дар марҳалаи ҷорӣ ва ғаврӣ гузаронида шавад. Мониторинги ғаврии қонунгузорӣ дар марҳалаи

аввали таҳия ва қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ ва мониторинги ҷорӣ мунтазам вобаста ба соҳаи алоҳидаи қонунгузорӣ ё санадҳои алоҳидаи меъёрии ҳуқуқӣ ба роҳ монда мешавад. Марҳалаҳои асосии мониторинги қонунгузорӣ: а) муайян кардани субъект ва объекти мониторинги қонунгузорӣ; б) мушаххас намудани асосҳои ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ; в) ба роҳ мондани корҳои ташкилӣ-ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ (муайян кардани предмет, табодули ҳуҷҷатҳо, мактубҳо бо вазорату идораҳо); г) ҷамъоварӣ ва пешниҳоди натиҷаҳои мониторинги қонунгузорӣ ба мақомоти ваколатдор (ҷамъбасти кулли раванди мониторинг); д) интишори натиҷаҳои мониторинг дар рӯзномаҳову маҷаллаҳои таҳлилӣ (дар шакли мақолаҳои илмӣ).

4. Субъекти мониторинги қонунгузорӣ мақомоти ваколатдоре мебошад, ки дар асоси қонун вазифаҳо оид ба амалигардонии таҳлилу баҳодиҳии вазъи қонунгузорино амалӣ менамояд. Ба маънои васеъ, субъектҳо – мақомоти давлатӣ ва созмонҳои байналмилалию ҷамъиятӣ буда, ғайрияти таҳлилӣ, арзёбӣ ва пешгӯии қонунгузорино ба анҷом мерасонад. Мониторинги қонунгузорӣ аз ҷониби мақомоти давлатие гузаронида мешаванд, ки сиёсати ҳуқуқиро пеш мебарад ва субъектҳои асосии ҳуқуқэҷодкунӣ ба ҳисоб мераванд. Субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ метавонанд: умумӣ (мақомоти давлатӣ ва ниҳодҳои ҷамъиятӣ), аз рӯйи сатҳ (мақомоти маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ), махсус (сохторҳои махсус, ки бо мақсади гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ таъсис дода мешаванд) бошанд. Вобаста ба принсипи конституционии тақсимои ҳокимият, субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ маҳсуб меёбанд. Дар баробари мақомоти давлатӣ, ба сифати субъектҳо метавонад иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, мақомоти ҷамоаҳои соз ва машваратӣ, институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва ғ. баромад намоёнд, ки онро мониторинги ҷамъиятӣ меноманд. Дар дигар давлатҳои хориҷӣ созмонҳои байналмилалӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ субъекти мониторинги қонунгузорӣ мебошанд. Дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ, ки таҳлилҳои ҳаматарафаю мунтазамро мегузаронанд, мақомоти олии қонунгузорӣ (қумита ва комиссияҳои парламент), мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатӣ (Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии қонунгузорӣ) ва мақомоти назоратӣ (мақомоти прокуратура) дохил мешаванд.

Объекти мониторинги қонунгузорӣ хело ҳам гуногунпаҳлу буда, раванду муносибатҳои ҷамъиятӣ ва санадҳои меъёрии-ҳуқуқиро фаро мегирад. Аммо бештар ба сифати объекти мониторинги қонунгузорӣ санадҳои ҳуқуқӣ ва раванди қабули онҳо, ҳамчунин лоиҳаҳои санадҳои зикршуда фаҳмида мешаванд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Маводи диссертатсия дар таълими назарияи ҳуқуқ ва давлат, ҳуқуқи конститусионӣ ва дигар соҳаҳои ҳуқуқ, ҳамчунин ба роҳ мондани курсҳои махсус дар факултаҳои ҳуқуқшиносии донишгоҳҳо ва анҷом додани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ зоҳир мегардад. Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки тавсияҳои коркардшуда ба тақмили фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва қонунгузорӣ, тартиби таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, самаранокии фаъолияти қонунэҷодкунии мақомоти ваколатдор бо истифодаи аз мониторинги қонунгузорӣ равона карда шудааст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ба таҳлили воқеъбинона ва ҳаматарафаи таҳқиқоти назариявӣ ва амалии паҳлуҳои мухталифи мониторинги қонунгузорӣ ва амалисозии он асос ёфта, омӯзиши асарҳои илмӣ ва масъалаҳои дар таҳқиқоти диссертатсионӣ гузошташуда, ҳамчунин маводҳои амалӣ ва тавсияҳоро тасдиқ менамояд. Илова бар ин, нуктаҳои илмӣ ва хулосаҳои муаллиф, таҳлили ҳолати кунунӣ, дурнамо ва роҳҳои тақмили қонунгузории кишвар ба воситаи мониторинги қонунгузорӣ дар бораи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот шаҳодат медиҳад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 5.5.1 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот ба сатҳи нафгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсия, нуктаҳои илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доир гардида, ба масъалаҳои рушди ҳуқуқ бахшида шудаанд. Асоснокнамоӣ ва сабку услуби диссертатсия саҳми шахсии муаллифро дар қоркарди масъалаҳои мониторинги қонунгузорӣ ифода мекунад. Қобили қайд аст, ки диссертант дар гурӯҳҳои қорӣ оид ба тақмили қонунгузорӣ иштирок намудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар Маркази миллии қонунгузорӣ омода гардида, дар ҷаласаи он муҳокима ва ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Муҳимтарин натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли маърузаҳо дар ҷамъиши илмӣ, мизҳои мудаввар, конференсияҳои ҷумҳуриявӣю байналмилалӣю илмӣ-назариявии зерин мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд:

- Конференсияи ҷумҳуриявии «Истилоҳоти ҳуқуқӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон» – маъруза дар мавзӯи «Роҷеъ ба баъзе масъалаҳои мониторинги истилоҳоти ҳуқуқӣ» (Душанбе, 2022);

- V-умин конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ бахшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон таҳти унвони «Ҳуқуқи инсон ва ҷаҳонишавӣ» – маъруза дар мавзӯи «Мониторинги ҳуқуқӣ ҳамчун шакли нави технологияи ҳуқуқӣ: масъалаҳои назариявӣ» (Душанбе, 2022);

- Конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба рӯзи Ваҳдати миллӣ таҳти унвони «Нақши забон дар таҳкими ваҳдати миллӣ» дар мавзуи «Мониторинги қорбурди истилоҳоти ҳуқуқӣ дар қонунгузорӣ» (Душанбе, 2023);

- Мизи мудаввари «Рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба меҳнат: мушкилот ва дурнамо» – маъруза дар мавзуи «Стандартҳои байналмилалӣ ҳифзи меҳнат ва механизми мониторинги онҳо» (Душанбе, 2023);

- Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарчашмаи истилоҳоти ҳуқуқӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол» бахшида ба рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – маъруза дар мавзуи «Конститутсия ҳамчун асоси ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ» (Душанбе, 2023);

- Мизи мудаввар таҳти унвони «Проблемы правового регулирования прав человека и гражданина на благоприятную окружающую среду: конституционно - правовой аспект» – маъруза дар мавзуи «Марказҳои илмӣ ва таҳлилӣ ҳамчун субъекти мониторинги қонунгузорӣ» (Душанбе, 2024);

- Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ «Рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муқовимат ба экстремизм ва терроризм: мушкилот ва дурнамо» – маъруза дар мавзуи «Таҳлили санадҳои байналмилалӣ оид ба муқовимат ба терроризму экстремизм ва арзёбии тадбиқи самараноки онҳо» (Душанбе, 2024);

- Мизи мудаввар дар мавзуи «Қонун – забони муоширати давлат ва ҷомеа» – маъруза дар мавзуи «Мониторинги қонун: моҳият ва дурнамо» (Душанбе, 2025).

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ унвонҷӯ 19 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 6 адади онҳо дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 13 мақола дар маҷаллаҳои дигар ба нашр расонидааст. Ҳамчунин, ҳаммуаллифи ду тафсири қонун, як таҳлили қонунгузорӣ, як воситаи таълимӣ, мурағбатӣ, мутарҷим ва муаллифи зиёда аз сад мақолаҳои энциклопедиву оммавӣ мебошад.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯӣи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, 3 боб, 8 зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) ва феҳристи интишороти илмӣ доғалаби дараҷаи илмӣ иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 227 саҳифаро ташкил медиҳад.

БОБИ 1. ТАВСИФИ УМУМИИ МОНИТОРИНГИ ҲУҚУҚӢ ВА ҚОНУНГУЗОРӢ

1.1. Мониторинги ҳуқуқӣ: мафҳуми моҳият, вазифаҳо ва навъбандии он

Падидаи мониторинг солҳои охир дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа барои ҳалли мушкилоти гуногун тавассути назорати мунтазам ё даврии субъектони он истифода мешавад. Истилоҳ ва мафҳуми «мониторинг» дар фарҳангнома ва донишномаҳои мухталиф шарҳ дода шудааст. Дар фарҳангҳои истилоҳоти хориҷӣ мониторинг аз калимаи англисии «monitor» ба маъноҳои «тамошо кардан, мушоҳида кардан, гӯш кардан ё тафтиш кардан (чизеро) бо мақсади махсус дар муддати муайян» шарҳ дода шудааст [248]. Тибқи дигар луғатҳо [70, с. 320] низ мониторинги маъноҳои «дастури маслиҳат додан ё назорату озмоиш кардан»-ро ифода мекунад. Аммо аслан мафҳуми мазкур аз решаи латинии «moneo» - «ҷазо додан», «monitor» - «нозир», «monitium» - «дастур» баромадааст.

Тибқи луғати латинӣ-русӣ вожаҳои «moneo», «monitor», «monitorius», «monitum», «monitus» бо ҳам якреша буда, ҳамаи онҳо гуногунмаъно мебошанд. Яке аз маъноҳои вожаи «moneo» – ҷазо додан, муҷозот кардан; «monitor» – назораткунанда, «monitorius» – огоҳӣ; «monitum» - нишондод; «монитус» – насихат мебошанд [46, с. 646]. Ҳамаи ин маъноҳоро метавон ҳамчун самтҳои гуногуни як падидаи иҷтимоӣ, яъне вазифаи мониторинг тавсиф кард. Ҳоло бештар дар адабиёти илмӣ мафҳуми «мониторинг» ба маънои мушоҳидаву назорати давомдор, назорату озмоиши раванд, фаъолият ё санади мушаххас (мас., мониторинги раванди таълим, мониторинги фаъолияти илмӣ-истеҳсолӣ, ё мониторинг қонунгузорӣ)-ро ифода мекунад.

Қобили таваҷҷуҳ ҳаст, ки истилоҳи «мониторинг» то ҳол дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» шарҳ дода нашудааст, аммо решаи «монито» ҳамчун истилоҳи техникӣ тафсир гардидааст. Бинобар ин, дар забони тоҷикӣ

ҳамчун муодили мониторинг истилоҳҳои «назорат, мушоҳида, таҳлил ва ғ.» корбурд мешавад.

Аз ин рӯ, зарур аст, ки дар фарҳангномаҳои забони тоҷикӣ «мониторинг» ҳамчун истилоҳи байналмилалӣ шарҳ дода шавад. Зеро корбурди зиёди ин истилоҳ дар адабиёти илмӣ забони тоҷикӣ вомехӯрад.

Дар «Энсиклопедияи бузурги ҳуқуқ» мониторинг ҳамчун «мушоҳида, баҳодихӣ ва пешгӯии ҳолати падида ё раванд, таҳлили фаъолияти онҳо ҳамчун бахши таркиби идора» [35, с. 459] шарҳ дода шудааст.

Ба андешаи Р. Саидов «нуктаи назари ягона дар адабиёти илмӣ доир ба фаҳмиши мониторинг вучуд надорад. Мониторинг, асосан, маънои баҳодихии мунтазами раванд, ҷамъоварии маълумот дар бораи чизе ва омода кардани тавсияҳо барои ислоҳкуниро фаро мегирад» [206, с. 55-60]. Бархе аз муҳаққиқон мониторингро ҳамчун ҷузъи технологияи идоракунӣ меҳисобанд [203, с. 352]. В.П. Шестаков, Т.С. Чернякина, А.А. Свинтсов мониторингро – ҷамъоварии мунтазами маълумоти муайян оид ба фаъолиятҳои мушаххас дар тамоми давраи ба амал баровардани онҳо бо мақсади муқоисаи нақшаи амал бо кори пешбинишуда ва дар сари вақт ба амал баровардани тағйирот – муқоисаи нақша бо натиҷаҳо шарҳ медиҳанд [200, с. 135]. И.В. Жужгов қайд мекунад, ки «мониторинг низоми усулҳои назариявӣ ва эмпирӣ дарккунист, ки дар натиҷаи омезиши мафҳумҳои гуногуни методологӣ ташаккул ёфта, татбиқи онҳо дар омӯзиши объектҳои гуногун, новобаста аз мундариҷаи предметӣ дар ҳама марҳалаҳои ба даст овардани донишҳои нав имконпазир мегардад» [210, с. 48].

Дар воқеъ, мониторинг ҳамчун усули баҳогузори, таҳлил, мушоҳида метавонад дар тамоми марҳалаҳои идоракунӣ ё шаклҳои алоҳидаи он истифода шавад. Мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ дар амалияи идоракунӣ метавонанд аз мониторинг барои самарабахшии идоракунӣ ва танзимнамоӣ, инчунин фаъолияти зерсохторҳои худ истифода намоянд.

Асоси мониторингро низоми нишондодҳо, яъне нишондиҳандаҳое ташкил медиҳанд, ки ченаки мушаххаси тағйирёбии ҳодиса ё раванди муайянро тавсиф мекунанд. Ҷузъи таҳлилии мониторинг аз ҷамъбаст ва баҳогузори иттилооти ҷамъшуда иборат буда, дар асоси натиҷаҳо ва коркарди онҳо метавонад тағйироту дигаргунӣ ё ислоҳот дар самти муайян гузаронида шавад ва омили рафъи камбудӣҳо ба шумор меравад.

Аз ин рӯ, мониторинг дар амалияи соҳаҳои гуногун, ҳамчунин самтҳои илмӣ корбурд мешавад. Ба андешаи Т. А. Желдубина «мониторинг маъмулан ҳамчун пайгирӣ ва мушоҳидаи мунтазами ҳамагуна раванд, ҷамъоварӣ ва коркарди маълумот дар бораи он ва таҳияи тавсияҳо барои ворид кардани ислоҳот фаҳмида мешавад» [124, с. 34-41]. Ҳоло мафҳуми мазкур дар соҳаҳои гуногуни илм, аз ҷумла равоншиносӣ, ҷомеашиносӣ, ҳуқуқ, педагогика, тиб, иқтисод, зистшиносӣ ва ғ. мавриди истифода қарор гирифтааст.

Ба илми ҳуқуқшиносӣ низ мониторинг ҳамчун институти нав солҳои охир тавачҷуҳ зоҳир гашта, алақай дар шаклу намуд ва унсурҳои гуногун дар кишварҳои дигар ташаккул ёфтааст. Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳумҳои маъмули «ҳуқуқэҷодкунӣ ва техникаи ҳуқуқӣ» мавҷуд аст, ки фарогири унсурҳои таркибии худ мебошанд. Мониторинги ҳуқуқӣ низ дар баробари дигар унсурҳои ҳуқуқэҷодкунӣ, техникаи ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ ҷузъи асосии онҳо мебошад. Л.А. Морозова техникаи ҳуқуқиро ҳамчун маҷмуи қоидаҳо, усулҳо, воситаҳои ба худ хоси таҳия, барасмиятдарорӣ, нашр ва мурааттабсозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои дигари ҳуқуқӣ меҳисобад. Техникаи ҳуқуқӣ қоидаҳои техникаи қонунгузорӣ техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ, ҳуқуқистифодабарӣ, ҳуқуқфаҳмондадихӣ, мониторинги ҳуқуқ ва доктринаи ҳуқуқро дар бар мегирад [53, с. 309].

Масоили вобаста ба ҳуқуқэҷодкунӣ ва техникаи ҳуқуқӣ дар таҳқиқоти олимони мо ба қадри кофӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ба андешаи профессор Р.Ш. Шарофзода «техникаи ҳуқуқӣ – ин маҷмӯи восита ва

қоидаҳои таҳия намудан, шакл бахшидан, интишор, мураттабсозии қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад» [71, с. 391]. М.З. Раҳимзода ва А.Р. Нематов ба ин андешаанд, ки «техникаи қонунгузорӣ маҷмуи восита ва усулҳои таҳия, қабул, мавриди амал қарор додан ва мураттабсозии қонунгузорино дар бар мегирад» [67, с. 11; 66, с. 170-171]. Ба андешаи А.Ғ. Холиқзода «сифати техникӣ ва ҳуқуқии қонун аз риояи қоидаҳои техникаи қонунгузорӣ вобаста аст» [87, с. 574]. Қобили зикр аст, ки дар баробари риояи техникаи қонунгузорӣ, айни замон мониторинги ҳуқуқӣ муҳимтарин воситаи муосири баланд бардоштани сифати қонунҳо буда, маҳз бо дарназардошти мушоҳидаҳои мунатазами муносибатҳои ҷамъиятӣ ва дар заминаи онҳо қабул кардани қонунҳои ҷавобгӯ ба талаботи замон ба шумор мераванд.

Ба андешаи З.М. Ализода «муҳолифат миёни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ масълаи нав набуда, он ба омилҳои объективӣ ва субъективӣ вобаста аст. Зеро, то кадом сатҳу дараҷа ҳуқуқбунёд будани давлат аз сатҳу сифати қонунҳои он вобаста аст. Қонуне сифатнок эътироф карда мешавад, ки агар вай ба талаботи ҷомеа ҷавобгӯ бошад ва муносибатҳои ҷамъиятиро воқеан бо назардошти мақсаде, ки ҳангоми наشري он дар назар гузошта шуда буд, ба танзим дарорад» [99, с. 25-30]. Ба андешаи дигар муаллифони ватанӣ, техникаи ҳуқуқӣ зимни фаъолияти ҳуқуқшиносӣ ташаккул меёбад [77, с.64]. Аз инҷо бармеояд, ки фаъолияти ҳуқуқӣ, бахусус фаъолиятҳои гуногуни амалӣ, ба ташаккули техникаи ҳуқуқӣ мусоидат мекунад ва мониторинги ҳуқуқӣ низ метавонад ба қатори фаъолияти алоҳидаи ҳуқуқӣ дохил мешавад.

Дар баробари техникаи ҳуқуқӣ, аз ҷониби муаллифон мафҳуми «техникаи қонунгузорӣ» истифода мешавад, ки «қисми таркибии техникаи ҳуқуқӣ буда, бо техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ хос мебошад, ки яқдигарро пурра менамоянд. Аммо, техникаи қонунгузорӣ нисбат ба техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ васеъ буда, дар низоми худ нисбат ба техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ боз техникаи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, техникаи

мураттабсозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, интишор, мавриди амал қарор додан, тафсир, боздошт ва қатъи амали санадҳои қонунгузорию дар бар мегирад» [229, с. 13].

Қобили зикр аст, ки техникаи ҳуқуқӣ мафҳуми васеъ буда, дигар намудҳои техника, аз ҷумла техникаи қонунгузорӣ, техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ, техникаи ҳуқуқтатбиқкуниро дар мегирад. Аз ин рӯ, техникаи қонунгузорӣ дар баробари намудҳои техникаи ҳуқуқӣ аз унсурҳои муайян иборат аст, ки мониторинги қонунгузорӣ дохили он низ мебошанд.

К.Ҷ. Ҷамшедзода қоидаҳои техникаи қонунгузорию ба унсурҳои гуногун ҷудо карда [189, с. 22], қоидаҳои мониторинги ҳуқуқӣ ё қонунгузорию ба яке аз унсурҳои он дохил менамояд.

Ба ақидаи олимони ҳуқуқи дигар кишварҳо низ мониторинги ҳуқуқӣ намуди нисбатан нави фаъолияти ҳуқуқӣ ё як навъ технологияи ҳуқуқӣ мебошад [147; 133, с. 145-163].

А.К. Балдин «мониторинги ҳуқуқи аз рӯйи мундариҷаи худ ҳамчун институти мураккаби байнисоҳавии ҳам соҳаҳои ҳуқуқӣ ва ҳам хусусӣ» шарҳ медиҳад [104, с. 41-45].

М.В. Алексеева «мониторинги ҳуқуқи ҳамчун фаъолият оид ба назорати қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ» меҳисобад [98, с. 47-49].
О.Ю. Еремина мафҳуми «мониторинги ҳуқуқ»-ро ҳамчун механизми мунтазами мушоҳида, таҳлил ва рушди ҳуқуқ шарҳ медиҳад.

Т.А. Желдубина онро «фаъолияти низомнок ва мунтазам ба нақшагирифташуда дар бораи тасаввурот пайдо кардан доир ба низоми ҳамаи қонунгузорӣ» шарҳ медиҳад [124, с. 36].

Профессор Ю.А. Тихомиров мафҳуми нисбатан умумии мониторинги ҳуқуқи пешниҳод кардааст: «падидаи динамикию ташкилӣ ва институти ҳуқуқи дорои хусусияти иттилоотӣ-баҳодихӣ буда, тамоми марҳалаҳои идоракунии, хоҷагӣ ва ғ.-ро фаро гирифта, дар ҳама давраҳои пайдоиш ва амали меъёри ҳуқуқ зоҳир мегардад» [79, с. 385]. Дар мақолаҳои дигари худ

муаллифи мазкур мафҳуми мониторинги ҳуқуқиро ҳамчун «низомии мунтазами пайгирии ҳама давраҳои таҳияи санадҳои меъёрий, қонунгузорӣ ва низомии ҳуқуқӣ» меҳисобад [180, с. 22]. Ӯ мониторинги қонунро ҳамчун «низомии доимии мушоҳида, таҳлил ва таъсиррасонӣ ба фазои ҳуқуқӣ, дар ҳама давраҳои ҳаёти қонун – аз пайдоиши ғоя, муқарраркунии предмети танзим то амалигардонии меъёрҳо ва назорат ҷиҳати самаранокии онҳо дар амалия» меҳисобад [178, с. 28].

О.П. Мариков мониторинги ҳуқуқиро ҳамчун «низомии назорати доимии ҳамаи давраи ҳаёти санади меъёрии ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ ва низомии ҳуқуқӣ» [144, с. 213] баррасӣ менамояд.

Ба андешаи як гурӯҳи дигари муҳаққиқон, «мониторинги ҳуқуқӣ – низомии мушоҳидаҳои иттилоотӣ мебошад, ки имконияти таҳлил ва арзёбии натиҷаҳои фаъолияти қонунгузорӣ; сифати санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки мақомоти қонунгузорӣ тибқи салоҳияти қонунгузорӣ ба он дода шудааст; самаранокии таъсири амалии онҳо, татбиқи (раванди иҷрои қонун)-ро фароҳам меорад» [117, с. 30].

Бархе аз олимони мониторинги ҳуқуқиро ҳамчун усули инноватсионӣ ҳисобида, ба андешаи онҳо, мониторинги ҳуқуқӣ барои ба даст овардани дониш дар бораи сифат ва самаранокии санадҳои ҳуқуқӣ хизмат мекунад. Он навъи усули мустақили махсуси назорати ҳуқуқӣ буда, вазифаҳои иттилоотӣ (намоишӣ), таҳлилий, тафсирий, экспертӣ, пешгӯӣ, таъмини низомии қонунэҷодкунӣ ва иҷрои қонунро дар бар мегирад [203, с. 346-347]. Мониторинг ҳамчун намуди назорати ҳуқуқӣ, аз шаклҳои дохилӣ (расмӣ) ва оммавӣ иборат аст [60, с. 332].

Р. Саидов ба ин назар аст, ки мониторинги ҳуқуқӣ яке аз институтҳои муҳимтарину натиҷабахши раванди қонунгузорист [206, с. 55-60].

Т.А. Желдубина ҳам мониторинги ҳуқуқиро яке аз институтҳои муҳимтарини ташкили фаъолияти самарабахши қонунгузорӣ меҳисобад [124, с. 34-41].

Аксари муҳаққиқоне, ки вобаста ба мониторинги ҳуқуқӣ ва шаклҳои алоҳидаи он таҳқиқоти диссертатсионӣ анҷом додаанд, мониторинги ҳуқуқиро яке аз роҳҳои асосии ҳалли масъалаҳову мушкилоти раванди қонунгузорӣ, татбиқи қонун ва таъмини сифатнокии онҳо меҳисобанд [215, 117; 211].

Дар адабиёти дигар «мониторинги ҳуқуқӣ фаъолияти комплекси аз ҷиҳати методологӣ асоснок ва мунтазами мақомоти ваколатдор оид ба мушоҳида, таҳлил, арзёбии сифати раванди ҳуқуқэҷодкунӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва амалияи татбиқи онҳо бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои ҳангоми қабули онҳо муқарраршуда, инчунин пешгӯии роҳҳои тақмили қонунгузорӣ ва иҷрои қонун фаҳмида мешавад» [29, с. 126, 64, с. 32].

И.В. Колесник мониторингро ҳамчун шакли махсуси танзими санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ меҳисобад [136, с. 245].

Бархе аз муаллифон мониторингро ба шаклҳои анъанавии банизомдарорӣ – икорпоратсия (консолидатсия) ва кодификатсия [32, с. 73, 44, с. 329], ҳамчунин баҳисобгириву автоматикунонии базаи маълумоти электронии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ [33, с. 123; 159, с. 63-82] дохил менамоянд.

Ба андешаи муҳаққиқони ватанӣ, мониторинг як намуди назорати рафти иҷрои санади меъёрии ҳуқуқӣ набуда, раванди ҷамъоварӣ ва коркарди маълумотест, ки барои беҳтар намудани тартиби қабули қарорҳо, бартараф кардани камбудиву норасогии меъёрэҷодкунӣ, таҳлили барномаҳо ва коркарда баромадани сиёсат дар риштаи меъёрэҷодкунӣ истифода мешавад. Ин фаъолиятест, ки тибқи он маълумоти дахлдор оид ба раванди татбиқшавии санади меъёрии ҳуқуқӣ мунтазам ҷамъ оварда шуда, он коркард ва барои беҳтар ба роҳ мондани фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ истифода мешавад [86, с. 446].

Аксари олимон ба ин назаранд, ки мониторинги ҳуқуқӣ падидаи бисёрҷанба буда, аз як ҷониб, институти ҳуқуқӣ ва аз ҷониби дигар

фаъолияти мураккабу мунтазами таҳлили самаранокии қонунгузорӣ ва иҷрои қонун мебошад [242].

С.М. Изместева чунин ақида дорад, ки «мониторинг ҳам фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳам ҳуқуқтатбиқкуниро фаро гирифта, дар ниҳоят сифат ва самаранокии ҳуқуқро баланд мебардорад» [212, с. 117].

Бисёр ҳуқуқшиносон, ки дар ин самт таҳқиқот анҷом додаанд, ба монанди М.Е. Глазкова, Д.Б. Горохова, Л.А. Иванова, А.А. Невеселов, В.Л. Негрбов, Е.И. Спектор ва дигарон мониторингро ҳамчун шакли махсуси фаъолияти мунтазами нақшавӣ оид ба мушоҳида, таҳлил ва баҳодиҳии қонунгузорӣ, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ баррасӣ мекунанд.

Бархе аз муаллифон мониторингро ба маънои васеъ ҳамчун шакли контроли ҳуқуқӣ ҳисобида, он муттаҳидсозии иттилоотӣ (намоишӣ), таҳлилӣ, тафсирий, экспертӣ, пешгӯӣ, таъминоти мунтазами ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкуниро амалӣ менамояд, бо дарназардошти мониторинг пайгирии даврии (доимӣ) динамика ва статикаи муносибатҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ, ҳамкориҳои мутақобилаи ҳуқуқэҷодкунии расмӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ ба амал меояд. Ба маънои маҳдуд мониторинги ҳуқуқиро метавон ҳамчун як навъи назорати меъёрэҷодкунӣ баррасӣ кард [96, с. 18].

Ҳамин тавр, аз шарҳу тафсири мафҳумҳои гуногун бармеояд, ки олимоне дар робита ба мафҳумҳои мониторинги ҳуқуқӣ ба чанд ғуруҳ ҷудо мешаванд: ғуруҳи якум онро ҳамчун фаъолияти ҳуқуқӣ, ғуруҳи дуюм – навъи технологияи ҳуқуқӣ, ғуруҳи сеюм – институти ҳуқуқӣ, ғуруҳи чорум – механизми мушоҳида, таҳлил ва рушди ҳуқуқ, ғуруҳи панҷум – падида ё зухуроти алоҳидаи ҳуқуқӣ; ғуруҳи шашум – навъи назорати давлатӣ ва ҳуқуқӣ ё усули назорат (бархе усули инноватсионӣ)-и иҷрои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ғуруҳи ҳафтум – шакли махсуси танзими санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ меҳисобанд.

Дар асоси ақидаву таҳлилҳои олимони болозикр, ба чунин хулоса расидан мумкин аст, ки мониторинги ҳуқуқӣ фаъолияти алоҳидаи ҳуқуқӣ буда, бо мақсади пайгирӣ, баҳодихӣ ва арзёбии навъҳои гуногуни фаъолияти ҳуқуқӣ аз ҷумла, фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниву қонунгузорӣ, фаъолияти ҳуқуқтатбиқкуниву ҳуқуқҳифзкунӣ истифода мешавад.

Дар заминаи истифодаи мониторинги ҳуқуқӣ самту фаъолият ва падидаҳои гуногуни ҳуқукиву давлатӣ ва идоркунӣ такмил дода мешаванд, зеро маҳз механизми мазкур метавонад норасоӣ ва мушкилот фаъолияти мухталиф, бахусус фаъолияти қонунгузориву ҳуқуқэҷодкунӣ, фаъолияти марбут ба татбиқ ва ҳифзи ҳуқуқро бартараф намояд.

Дар соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ мафҳумҳои назорат ва контрол истифода мешавад, ки баъзан бо истилоҳи мониторинг алоқамандӣ доранд. Назорат ва контрол, дар муқоиса бо мониторинг, бештар барои таъсиррасонӣ дар самти идоракунӣ ва ҳуқуқҳифзкунӣ равона мегардад. Контрол, асосан, аз санчиши расмӣ фаъолияти мақомоти давлатӣ ё ташкилотҳои ғайридавлатӣ, инчунин чораҳои муайяни маъмурию ҳуқуқӣ иборат аст. Хусусияти муҳими мониторинги ҳуқуқӣ дар таъмини мубодилаи иттилоот ва ба низом даровардани қонунгузорӣ зоҳир мегардад [203, с. 346-347].

Контрол, ба андешаи Д. В. Пожарский «аксар вақт ҳамчун яке аз шаклҳои татбиқи функцияи давлат» мебошад [62, с. 34]. Мафҳумҳои «назорат» ва «контрол» дар илми ҳуқуқшиносӣ ба ҳамдигар наздикӣ доранд.

Чунончи, ба ақидаи Д.Н. Бахрах, намуди махсуси контроли ҳуқуқӣ вучуд дорад, ки дар раванди он қонуният ва мувофиқи мақсад будани фаъолият санчида мешавад ва назорат ҳамчун «контроли маҳдуд» танҳо тафтиши қонуниятро маҳдуд менамояд [36, с. 156].

Назорати ҳуқуқӣ ҳамчун низом ва раванди мукамал, чунин воситаи анъанавии контрол ва дар шакли муосиртар, ба мисли мониторинг зухур мекунад. Унсурҳои мониторинг бошад таҷриба, арзёбии коршиносон, машваратҳои ҷамъиятӣ, шабакаҳои ягонаи иттилоотӣ, намоиши натиҷаҳо

мебошанд. Дар ин ҳолат истифодаи мониторинг ҳамчун усул, шакл, воситаи назорати ҳуқуқӣ дар баробари дигар тарзу усулҳо (санҷиши фаъолият, арзёбии самаранокии танзими ҳуқуқӣ, экспертизаи ҳуқуқӣ ва ғ.) нигоҳ дошта мешавад [60, с. 337].

«Назорат, ҳамчун қоида, фаъолияти расмӣ ва санҷишӣ, ки аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё ташкилоти ғайридавлатӣ амалӣ шуда, ҳамчунин муқаррар кардани ҷазои маъмурӣ-ҳуқуқиро пешбинӣ мекунад. Нишонаи асосии мониторинги ҳуқуқӣ дар нигоҳ доштани миқдори зиёди иттилоот ва мураббабсозии қонунгузорӣ зоҳир мегардад [30, с. 97; 39, с. 41].

Бисёр муаллифон назорати давлатиро вазифаи ҳокимияти давлатӣ меҳисобанд, ки «ба воситаи он санҷиши иҷроӣ қонунҳо ё дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо мақсади иҷроиши меъёрҳои муқарраршудаи қонунгузорӣ ва таъмини риояи онҳо бо дарназардошти манфиатҳои давлатӣ роҳандозӣ мешавад. Мақсадҳои гузаронидани мониторинг тақмили фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва тақвияти самарабахшии фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ буда, аз ин рӯ мантиқан фаъолияти мазкур яке аз усулҳои амалигардонии назорати давлатӣ мебошад» [213, с. 280; 48, с. 23; 121, с. 41; 214, с. 3].

Ҳамчунин, фарқият байни мониторинг ва назорату контрол низ мавҷуд аст. Назорат ва контрол, дар муқоиса бо мониторинги ҳуқуқӣ, таъсири бештари идоракунии ва ҳуқуқшифзкунии дорад. Назорат, маъмулан, тафтиши расмӣ фаъолияти мақомоти давлатӣ ё ташкилоти ғайридавлатӣ буда, муҷозоти муайяни маъмурию ҳуқуқиро низ дар бар мегирад. Хусусияти муҳимми мониторинги ҳуқуқӣ дар фарогирии иттилоот [39, с. 41] ва ба низом даровардани қонунгузорӣ инъикос меёбад [30, с. 97].

Мониторинги ҳуқуқӣ ҳам бо контрол ва ҳам назорат алоқаманд буда, ҳамчун як намуди фаъолияти назоратӣ амал мекунад, яъне гуногунии навъҳои он (даврӣ ё доимӣ) назоратро ҳамчун вазифаи идоракунии пурра мекунад [96, с. 13-26].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мониторинги ҳуқуқӣ ҳамчун усули контрол [182, с. 3-11] ва «технологияи нави ҳуқуқӣ» [115, с. 74] шарҳ дода шудааст. Контроли ҳуқуқӣ ҳамчун низоми васеъ ва як раванди мукамал, ҳам дар шакли анъанавӣ ба мисли назорат ва ҳам дар шакли навтари мониторинг зухур мекунад. Мониторинги ҳуқуқӣ аз чунин воситаҳо, ба монанди чузвдони қонун (ё лоиҳаи қонун), таҷриба, арзёбии коршиносон, машваратҳои ҷамъиятӣ, шабакаҳои ягонаи иттилоотӣ ва баррасии натиҷаҳои истифода мебаранд [96, с. 14-15].

Ҳамин тариқ, байни фаъолияти назоратӣ ва мониторинги ҳуқуқӣ ягонагӣ ва фарқиятҳо мавҷуд аст. Ҳар ду нишонаҳои умумӣ, аз ҷумла, раванди мушоҳида, иттилоотонӣ, таҳлил ва ғ. доранд. Аммо назорат хусусияти таъсиррасонии идоракунӣ ва ҳуқуқҳифзкунӣ дошта, мониторинг бошад ҳамчун тадбири муассиру самараноки таҳия, риоя ва иҷрои меъёрҳои ҳуқуқист, ки ба фаъолияти назоратӣ мусоидат менамояд. Мониторинги ҳуқуқӣ навъи фаъолияти субъекти ваколатдорест, ки ба таҳлил ва баҳодиҳии раванди фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ (таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ), фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ (риоя ва амалигардонии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ) ва дар маҷмӯъ фаъолияти ҳуқуқӣ равона мегардад.

Мониторинги ҳуқуқӣ дар раванди фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ нақши калон дошта, чун яке аз воситаҳои асосии баланд бардоштани сифати қонунгузорӣ метавонад дар марҳалаҳои қабул ва ҷараёни татбиқи қонун истифода шавад. Он ҳамчун фаъолияти мунтазами мақомоти ваколатдор буда, барои таҳлил, арзёбии сифат, пешгӯии роҳҳои такмили фаъолияти эҷоди меъёрҳои ҳуқуқӣ ва татбиқи ҳуқуқӣ хидмат мекунад. Мониторинги ҳуқуқӣ мафҳуми васеъ буда, асосан ду фаъолияти ҳуқуқӣ: эҷоди ҳуқуқ ва татбиқи ҳуқуқро дар бар мегирад. Дар раванди эҷоди ҳуқуқ мониторинги ҳуқуқӣ метавонад камбудиву норасоӣ, зиддият ва мухолифатҳои ошкор ва роҳҳои бартарафсозии онҳоро муайян намояд.

И.И. Онишчук моҳияти мониторинги ҳуқуқиро на дар назорати низоми санадҳои ҳуқуқӣ, балки таҳлили қонунгузорӣ дар алоқамандии зич бо амалияи татбиқи ҳуқуқ барои муайян намудани тамоюлҳо ва мушкилоти татбиқи он мебинад. Ин фаъолият набояд ҳамчун усули амалигардонии назорати давлатӣ амал кунад. Мониторинги ҳуқуқӣ танҳо маълумот дар бораи амалияи ҳуқуқиро таъмин мекунад [60, с. 340].

Ба андешаи Ш. Рӯзиназаров «дар асоси мониторинги ҳуқуқӣ риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ амалӣ гардида, сатҳи самаранокии қонунгузорӣ, ҳолатҳои вобаста ба рафъи камбудии он муайян карда мешавад» [69, с. 155-156].

Истифодаи мониторинги ҳуқуқӣ низоми усулҳои пешниҳоди маълумотро дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии шаҳрвандон васеъ намуда, ба пуррагӣ ва эътимоднокии маълумот дар бораи камбудии низоми мавҷудаи қонунгузорӣ мусоидат мекунад. Ҳамчунин, дар чараёни мониторинги самаранокии қонунгузорӣ, таъсири санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла, поймол шудани ҳуқуқу озодиҳои шахс тавассути меъёрҳои қонунгузорӣ маълумоти мукамал ва дурусти илмӣ ба даст оварда мешавад. Барои ноил шудан ба самаранокии фаъолияти қонунгузорӣ, бояд объекти мониторинг тамоми низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқиро фаро гирад [206, с. 56-60].

Ба андешаи Ю.А. Тихомиров, мониторинги ҳуқуқӣ бояд ҳамчун вазифаи ҳатмӣ ҳама сохторҳои давлатӣ дар шаклҳои ба мақом ва салоҳияти онҳо мувофиқ эътироф карда шавад [177, с. 4].

Натиҷаи мониторинг барои субъектҳо, ки дар тамоми соҳаҳои рушди иҷтимоӣ, новобаста аз шакли ташкилии фаъолият ва шакли моликият амал мекунанд, моҳияти калон дорад. Дар ин раванд гузаронидани мониторинги яқвақтаи фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ доир ба вазифаҳои гуногуни амалашон муҳим мебошад [106, с. 19]. Маҳз бо дарназардошти натиҷаҳои он, давлат ва ҷомеа ба аҳаммияти такмил, тағйир,

илова ё бекор кардани баъзе меъёрҳои ҳуқуқӣ эҳтиёҷ доранд, ки онро дар навбати худ, метавон танҳо тавассути оғоз, ба ҳаракат даровардани тамоми раванди қонунгузорӣ, ки бо захираҳои инсонӣ, илмӣ, моддӣ, маъмурӣ ва дигар манбаъҳо дастгирӣ мешавад, амалӣ кардан мумкин аст [111, с. 49-50].

Норасоӣ ва мушкилиҳо дар қонунгузорӣ ва дар маҷмӯъ дар низоми ҳуқуқӣ ҳамеша ба ислоҳ ниёз доранд. Чуноне ки муаллифи ватанӣ менависад: «Организми ҳуқуқ бояд таҳти мониторинги ҳуқуқӣ бо мақсади сари вақт пешгирӣ кардани бемориҳо қарор гирад. Чуноне, ки дар тиб мегуянд «пешгирӣ беҳтарин табобат аст» [225, с. 169]. Дар воқеъ, бемориҳо дар организми ҳуқуқ аз мавҷуд набудани механизми танзими ҳуқуқӣ, амалӣ нашудани меъёрҳои ҳуқуқӣ, муҳолифату норасоӣҳо дар санадҳои меъёриҳои ҳуқуқӣ ва ғ. иборат аст. Мониторинги ҳуқуқӣ ба монанди муоинаи доимии ҳуқуқ ва фаъолиятҳои гуногуни ҳуқуқист, ки мушкилоти мавҷударо метавонад бартараф созад.

Мониторинги ҳуқуқӣ омили муҳимми рушди сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ ба шумор меравад. Чунончи, муаллиф Ҳ.С. Сафарбекзода менависад: «Низоми қонунгузории амалкунанда, натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ва мониторинги ҳуқуқӣ, маводи методдӣ, тавсияҳо ва тақлифҳои аз лиҳози илмӣ асоснок оид ба тақмили ҳуқуқэҷодкунӣ асоси ҳуқуқӣ, ташкилӣ-методӣ ва илмӣ сиёсати ҳуқуқэҷодкуниро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд» [223, с. 35]. Дар баробари ин, муаллиф мониторинги ҳуқуқиро ба яке аз унсурҳои таркибии сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дохил менамояд [223, с. 55].

Қобили зикр аст, ки моҳияти дигари мониторинги ҳуқуқӣ дар он зоҳир мегардад, ки он ба баланд бардоштани сатҳу сифати фаъолиятҳои ҳуқуқэҷодкуниву ҳуқуқтатбиқкунӣ, ҷоннок гардидани фаъолияти субъектони он, иттилоотонии ҳамаи ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва шахрвандон дар хусуси қонунгузории мавҷуда, ҳамчунин, баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва фарҳангии ҳуқуқии омма ва кормандони мақомоти давлатӣ мусоидат мекунад.

Аз ин рӯ, мониторинги ҳуқуқӣ ба воситаи таҳияву такмили заминаҳои ҳуқуқӣ ва коркарди тарзу усулҳои гузаронидани он бо ширкати доираи васеи иштирокдорон амалӣ мешавад. Бинобар ин, барои расидан ба ин ҳадафҳо зарур аст, ки таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ва таҳқиқоти илмиву муқоисавӣ роҳандозӣ гардад.

Мониторинги ҳуқуқӣ аз марҳалаҳои ташаккул ва амалигардони муайян иборат аст. Ба таснифи Ю.А. Тихомиров, шаклگیرӣ ва амалинамоии мониторинги ҳуқуқӣ аз фаъолияти субъектҳои мониторинг, мавҷудияти меъёрҳои роҳнамоикунада, расмиётӣ, корбурди блоки иттилоотӣ, аз ҷумла иттилооти иҷтимоӣ, истифодаи блоки таҳлилий-баҳодихӣ иборат аст [179, с. 11].

Мониторинги ҳуқуқӣ ҳамчун фаъолияти алоҳида аз намудҳои гуногун иборат аст, ки ба онҳо мониторинги қонунгузорӣ, мониторинги қонун ва ғ. дохил мешаванд.

Дар мақолаи Н.А. Поляшук дарҷ гардидааст, ки дар радифи мониторинги ҳуқуқӣ, инчунин, истилоҳоти «мониторинги қонунгузорӣ», «мониторинги фазои ҳуқуқӣ», «мониторинги соҳаи ҳуқуқӣ», «мониторинги низоми ҳуқуқӣ», «мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», «мониторинги қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ» ва «мониторинги фаъолияти қонунгузорӣ» вучуд дорад [158, с. 85-87].

Тибқи таснифбандии дигар мониторинги муносибатҳои ҷамъиятӣ, мониторинги ғояҳо, консепсияҳо, мониторинги ғалатҳои ҳуқуқӣ мавҷуд аст [31, с. 12].

Ба андешаи А.К. Балдин, мафҳуми «мониторинги ҳуқуқӣ метавонад мафҳумҳои пешниҳодкардаи дигар муаллифон, аз қабилӣ «мониторинги қонунгузорӣ», «мониторинги амалияи татбиқи ҳуқуқ», «мониторинги татбиқи ҳуқуқ», «мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», «мониторинги фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро муттиҳид кунад» [104, с. 12].

Илова бар ин, дар адабиёти ҳуқуқӣ мониторинги хато ё сахвҳои қонунгузорӣ низ таъкид шудааст. Ин нави мониторинг омӯзишу таҳлил ва баҳодиҳии ҷанбаҳои имлоиву забонӣ ва техникӣ-ҳуқуқиро дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ фаро мегирад.

Т.Т. Галиев як чанд унсурҳои мониторинги ҳуқуқиро пешниҳод намудааст, ки ба онҳо мониторинги раванди қонунгузорӣ, мониторинги санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ, мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ ва мониторинги ҳолати объектҳои соҳаи танзими ҳуқуқӣ дохил мешаванд [113, с. 88].

Аз муаллифони ватанӣ, Ҳ.С. Сафарбекзода дар диссертатсия худ мониторинги ҳуқуқӣ, мониторинги амалӣ гардидани санадҳои меъёрӣ, мониторинги ҳолати қонунии танзими ҳуқуқӣ, мониторинги қонунгузорӣ ва татбиқи ҳуқуқ, мониторинги фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва татбиқи қонунҳо, мониторинги лоиҳаи қонун, мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ истифода кардааст [223].

Аз таснифбандии навиҳои мониторинги ҳуқуқӣ маълум мегардад, ки онҳо аз рӯйи соҳа, самт ва фаъолияти ҳуқуқӣ фарқ карда мешаванд. Ҳарчанд, ҳар нави мониторинги ҳуқуқӣ мавзӯи таҳқиқоти алоҳидаи илмӣ мебошад, дар зер мухтассар бархе аз онҳо баррасӣ ва таносуби онҳо муайян карда мешаванд.

Мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ самти муаммал буда, барои ошкор намудани камбудии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, арзёбии танзими ҳуқуқӣ, равшан муайян кардани ихтилофу бархурди манфиатҳои гуногун мусоидат мекунад. Дар дигар кишварҳо, аз ҷумла Россия, гузаронидани мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ ба уҳдаи Вазорати адлия гузошта шудааст [96, с. 17].

Мониторинги амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ хусусияти низомнокӣ ва ташкилӣ дошта, аз мониторинги иҷрои санади меъёрии ҳуқуқии мушаххас то мониторинги фаъолияти низоми ҳуқуқии давлатро дар бар мегирад [138, с. 123].

А.В. Малко мониторинги қонунгузорӣ ва мониторинги ҳуқуқтатбиққуниро ҳамчун предмети мониторинги ҳуқуқӣ меҳисобад [90, с.75].

Мониторинги ҳуқуқтатбиққунӣ фаъолиятҳои гуногунро дар бар мегирад, ки ба ҷамъоварию танзими иттилооти ҳуқуқӣ, мушоҳида, таҳлилу арзёбии вазъи воқеии ҳуқуқӣ равона шуда, маҷмӯи равандҳои муҳимми ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҳуқуқэҷодқунӣ, тафсири ҳуқуқӣ, амалигардонии ҳуқуқӣ, контрол-назоратӣ, инчунин фаъолият оид ба таъмин ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандон, адолати судӣ ва ғ.-ро дар бар мегирад [105, с. 80]. Мониторинги ҳуқуқтатбиққунӣ асосан омузиши таҷрибаи судӣ барои ислоҳи ҳатоҳо дар қонунгузорию амалқунанда иборат аст. Бинобар ин, мониторинги қонунгузорӣ ва мониторинги ҳуқуқтатбиққунӣ ба ҳамдигар монанд набуда, намудҳои алоҳидаи мониторинги ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд.

«Мониторинги ҳуқуқэҷодқунӣ раванди воқеии мушоҳида, пайгирӣ (дар доираи салоҳияти шахси мансабдор, мақомот)-и ба расмӣтадорӣи ҳуқуқэҷодқунӣ (меъёрэҷодқунӣ) аст, ки бо таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулшуда амалӣ мешаванд» [96, с. 18].

«Мониторинги зиддикоррупсионӣ ҳамчун шакли фаъолияти касбӣ, раванди амалигардонӣ, натиҷаи фаъолияти касбии зиддикоррупсионӣ, шакли мақсадноки назорати фаъолияти зиддикоррупсионӣ (мониторинги назорати фаъолияти зиддикоррупсионӣ) мебошад» [52, с. 30].

«Мониторинги низоми ҳуқуқӣ системаи баҳодихӣ, таҳлили ҳолат ва динамикаи қонунгузорӣ ва амалияи тадбиқи онро дар бар мегирад. Натиҷаи мониторинг бо мақсадҳои ошкорсозии мутобикати низоми ҳуқуқӣ ба талаботи ҷомеа истифода мешавад» [106, с. 15].

«Мониторинги муносибатҳои ҳуқуқӣ дар қонунгузорӣ муқаррар шуда, аз се зернизомии асосии ба ҳам алоқаманд: мониторинги соҳаи ҳуқуқӣ, мониторинги фазои ҳуқуқӣ ва мониторинги амалияи ҳуқуқӣ таркиб ёфтаанд» [200, с. 135].

Мониторинги фазои ҳуқуқӣ хусусияти бисёрсатҳа дошта, мониторинги муносибати мушаххаси ҳуқуқӣ, институти ҳуқуқӣ ва соҳаи қонунгузориро фаро мегирад [138, с. 123]. Мониторинги фазои ҳуқуқӣ соҳаи нави фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки баҳодихӣ, таҳлил ва пешгӯии рушди қонунгузориро амалӣ мегардонад. Объекти мониторинги мазкурро барномаҳои мухталифи давлатӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ташкил медиҳад.

Роҷеъ ба дигар шаклҳои мониторинги ҳуқуқӣ бояд қайд кард, ки онҳо вобаста ба субъект, доираи муносибатҳои ҳуқуқӣ, соҳаи ҳуқуқӣ ва ғ. тасниф мешаванд.

Ҳамин тариқ, солҳои охир таваҷҷуҳ ба мониторинг дар илми ҳуқуқшиносӣ ҳамчун институти нав зоҳир гашта, аллакай дар шаклу намуд ва унсурҳои гуногун дар дигар кишварҳо ташаккул ёфтааст.

Дар асоси ақидаву таҳлилҳои олимон, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки мониторинги ҳуқуқӣ фаъолияти алоҳидаи ҳуқуқӣ буда, бо мақсади пайгирӣ ва баҳодихиву арзёбии навъҳои гуногуни фаъолияти ҳуқуқӣ, аз ҷумла, фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниву қонунгузорӣ, фаъолияти ҳуқуқтатбиқкуниву ҳуқуқҳифзкунӣ ва ғ. истифода мешавад.

Ба маънои дигар, мониторинги ҳуқуқӣ навъи фаъолияти субъекти ваколатдорест, ки ба таҳлил ва баҳодихии раванди фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ (таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ), фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ (риоя ва амалигардонии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ) ва дар маҷмӯъ, фаъолияти ҳуқуқӣ равона мегардад.

Мониторинги ҳуқуқӣ ҳамчун фаъолияти алоҳида аз намудҳои гуногун иборат аст, ки ба онҳо мониторинги қонунгузорӣ, мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ ва ғ. дохил мешаванд.

Муаллифон истилоҳоти гуногун, аз ҷумла, мониторинги қонунгузорӣ, ҳуқуқэҷодкунӣ, татбиқи ҳуқуқ ё амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ, фазои ҳуқуқӣ, соҳаи ҳуқуқӣ, низоми ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, фаъолияти

қонунгузорӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мониторинги фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, зиддикоррупсионӣ, хатоҳо, низоми ҳуқуқӣ ва ғ. истифода кардаанд.

Аз таснифбандии навиҳои мониторинги ҳуқуқӣ маълум мегардад, ки онҳо аз рӯйи соҳа, самт ва фаъолияти ҳуқуқӣ фарқ мекунанд. Ба ақидаи мо, ҳамаи истилоҳоти болозикр ҷузъи мониторинги ҳуқуқӣ буда, бо ҳадафи пурракунии, тақмил ва рушди самт ё фаъолияти муайяни ҳуқуқӣ равона карда мешаванд.

1.2. Мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун шакли мониторинги ҳуқуқӣ: мафҳум, вазифаҳо, унсурҳо ва хусусиятҳои он

Дар баробари дигар шаклҳои мониторинги ҳуқуқӣ, мониторинги қонунгузорӣ ҷузъи таркибии он ба ҳисоб меравад. Фаъолияти «қонунгузорӣ» нави фаъолияти ҳуқуқӣ ба ҳисоб рафта, дар хусуси он андешаҳои гуногун мавҷуд мебошад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ мафҳуми ягонаи «қонунгузорӣ» вучуд надорад. «Ба маънои васеъ он тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дигар шаклҳои расмии ифодаи ҳуқуқро фаро мегирад. Ба маънои маҳдуд қонунгузорӣ танҳо қонунҳоро дар бар мегирад» [61, с. 8].

Дар адабиёти ватанӣ, махсусан дар фарҳангҳо қонунгузорӣ бештар шарҳ дода шудааст. Дар яке аз фарҳангномаҳои забони тоҷикӣ «қонунгузорӣ ба ду маъно – фаъолияти мақомоти салоҳиятдори давлат оид ба баровардани қонун; вазъ ва муқаррар кардани қонун; маҷмӯи қонунҳои муқарраршуда» [[84], с. 690] шарҳ дода шудааст.

Дар «Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ» «қонунгузорӣ – мафҳуми ҳуқуқӣ, ки ҳам ба мазмуни васеъ ва ҳам маҳдуд истифода мешавад. Ба мазмуни маҳдуд қонунгузорӣ фақат маҷмӯи қонунҳо мебошад. Ба мазмуни бештар истифодашаванда қонунгузорӣ – маҷмӯи на фақат қонунҳо, балки дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқие, ки парламент, сардори давлат ва Ҳукумат, вазоратҳо ва идораҳои, ки барои қабули онҳо ваколатдор шудаанд, қабул

менамоянд. Ба мазмуни васеъ, қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳама манбаъҳои меъёрӣ-ҳуқуқии давлат, аз ҷумла, қарори Суди конституционӣ, қарорҳои раёсати Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегирад» [83, с. 252].

Ба таърифи Р.Ш. Шарофзода «қонунгузорӣ – маҷмӯи қонунҳо ва санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ» мебошад [71, с. 541].

Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ таърифи мафҳуми мазкур ҷой дорад. Чунончи, тибқи м. 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» «қонунгузорӣ - санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар маҷмӯъ ё дар соҳаи муайян танзим меkunанд» [5] шарҳ дода шудааст.

Аз таҳлилҳои мавҷуд бармеояд, ки қонунгузорӣ фаъолияти алоҳидаи ҳуқуқӣ буда, ба таҳияву қоркард ва қабули санадҳои қонунгузорӣ равона шудааст, ки асосан, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқиро дар бар мегирад.

Аз ин рӯ, солҳои охир дар аксар кишварҳо барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти қонунгузорӣ механизми нав, яъне «мониторинги қонунгузорӣ» ба вуҷуд омадааст. Масъалаи мазкур бештар аз ҷониби олимони хориҷӣ баррасӣ гардида, дар робита ба мафҳум, усулҳо, раванди амалигардонӣ ва дигар ҷанбаҳои он таҳқиқот анҷом дода шудааст.

В.Л. Негрбов «мониторинги қонунгузориро фаъолияти мунтазам барои ҷамъовариҳои доимии маълумот дар бораи қонунгузориҳои амалкунанда аз рӯйи нишондиҳандаҳои қаблан муайяншуда ва омӯзиши он бо истифода аз усулҳои гуногуни донишҳои илмӣ, инчунин баҳодиҳии ҳам ҳуди иттилоот ва ҳам дар асоси он ҳулосаҳои додашуда доир ба ҳолат ва рушди қонунгузорӣ (ё бахши он) зери таъсири омилҳои гуногун» [219, с. 6-7] тавзеҳ медиҳад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ бисёр мафҳумҳо, равишҳо ва консепсияҳои назариявӣ оид ба муайян кардани категорияи «мониторинги қонунгузорӣ» мавҷуданд. Мас., Э.Р. Чернова мониторинги қонунгузориро аз нуқтаи назари

технологӣ, низомнокӣ-иттилоотӣ, самти фаъолият, институтсионалӣ, доктриналӣ, комплексӣ ва ғ. шарҳ медиҳад. Аз нигоҳи равиши технологӣ мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун технологияи навсозии тамоми низоми ҳуқуқӣ ё фардӣ, ё унсури алоҳида баррасӣ карда шавад. Аз дидгоҳи низомнокӣ-иттилоотӣ ҳамчун баҳодиҳии ҳамаи давраҳои пайдоиш, ташаккул ва амали санади қонунгузорӣ бо мақсади таҳлил ва арзёбии минбаъдаи низоми ҳуқуқии давлат ва коркарди тавсияҳои зарурӣ чихати такмили он мебошад. Аз нуқтаи назари фаъолият ҳамчун амалисозии фаъолияти ҳуқуқӣ баррасӣ мешавад. Аз нигоҳи ниҳодӣ он низоми меъёру усулҳо, равандҳои ҷамъиятӣ-шаҳрвандӣ буда, ба рушди самаранокии танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ дар ҷомеа, такмили қонунгузорӣ, ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ мусоидат мекунад. Аз рӯйи равиши назариявӣ (доктриналӣ) он ҳамчун категорияи илмӣ тавсиф шуда, низоми пешниҳодҳои илман асонок, концепсияҳоро дар бар мегирад [190, с. 21, 23].

Ю.А. Тихомиров «мониторинги қонунгузориро аз дидгоҳи институти иттилоотӣ-таҳлилӣ баррасӣ мекунад, ки ба барқарор кардани робитаи мутақобила байни қонунгузор ва шаҳрвандон хидмат менамояд» [176, с. 5-16].

Э.Р. Чернова мониторинги қонунгузориро институти ҳуқуқӣ ҳисобида, андеша дорад, ки он падидаҳои ҳуқуқӣ-давлатии муосирро дар самти тадбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ, коркарди механизми такмили қонунгузорӣ бо истифода аз маҷмуи усулу воситаҳо ва ғ. муттаҳид месозад. Ҳамчунин муаллиф мониторинги қонунгузориро фаъолияти ҳуқуқӣ ҳисобида, асоси онро ҷамъовариву таҳлил ва арзёбии қонунгузори амалкунанда ва самаранокии он, амалияи тадбиқи меъёрҳо ва дараҷаи танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ медонад. Он баҳри омӯзиши шуури ҳуқуқии субъектҳои алоҳида, ташаккули механизмҳои самараноки мубориза бо коррупсия, тадбиқи экспертизаи зиддикоррупсионӣ, ворид кардани тағйирот ба низоми ҳуқуқтатбиқкунӣ ва дар ниҳоят ба мустаҳкам шудани қонуният ёрӣ мерасонад [190, с. 24, 23].

Дар андешаи Ш. Файзиев «мониторинги қонунгузорӣ ба такмили сифату самаранокии қонунгузорӣ, таъмини робитаи мутақобила, ҳамаҷониба ва мувофиқати меъёрҳои ҳуқуқӣ дар қонунгузорӣ нигаронида шудааст» [82, с. 127].

Аз таърифҳои додашуда алоқамандӣ ва тавофути байни мониторинги ҳуқуқӣ ва мониторинги қонунгузорӣ ошкор мегардад. Бархе аз муаллифон дар таҳқиқоти худ таносуби байни ҳарду мафҳумро баррасӣ кардаанд.

А.А. Невеслов чунин медонад, ки «мониторинги ҳуқуқӣ – низоми ғайриқонунӣ оид ба мушоҳида, арзёбии ҳолат ва рушди низоми ҳуқуқи инсон ва хусусиятҳои технологияи татбиқи он мебошад. Мониторинги қонунгузорӣ бошад низоми ғайриқонунӣ оид ба мушоҳида, арзёбии ҳолат ва рушди низоми қонунгузорӣ ва бахшҳои онро тавсиф мекунад» [218, с. 8]. Дар дигар таҳқиқоти худ, муаллиф мониторинги ҳуқуқиро ҳамчун ғайриқонунӣ оид ба омӯзиши рушди ҳуқуқҳои инсон, таҳлили кафолатҳо ва механизми таъмини риояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахс, омӯхтани усулҳо, воситаҳо ва тартиботе, ки самаранокии татбиқи низоми ҳифзи ҳуқуқи инсонро таъмин мекунад, тавсиф кардааст [56, с. 15].

В.Л.Негробов таъкид мекунад, ки «мониторинги қонунгузориро метавон ҳамчун омӯзиши маълумот дар бораи қонунгузории амалкунанда ва омӯзиши низоми қонунгузорӣ бо истифода аз усулҳои муосири донишҳои илмӣ донист» [219, с. 19].

Дар таҳқиқоти Ю.Г. Арзамасов мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун маҷмӯи низоми мушоҳида, таҳлил, арзёбӣ ва пешгӯии самаранокии қонунгузорӣ ва дар ин замина таҳияи пешниҳодҳо оид ба такмили он шарҳ дода шудааст [100, с. 114-123].

Ба андешаи А. В. Шеглов «мониторинги қонунгузорӣ, ғайриқонунӣ мунтазам ғайриқонунӣ мебошад, ки он ба ҷамъоварии мунтазами иттилоот тавассути мушоҳида, омӯхтан, таҳлил, назорати қонунгузории амалкунанда, инчунин шартномаҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ равона шудаанд» [198,

с. 1844-1859]. Дар баробарин ин, мафҳум муаллиф ақида дорад, ки мониторинги қонунгузорӣ бо тамоми хусусиятҳо ва мафҳумҳо дар ҷомеа, пеш аз ҳама, ҳамчун воситаи сиёсати ҳуқуқӣ дарк карда мешавад. Дар ин маврид қайд кардан зарур аст, ки мониторинги қонунгузорӣ на танҳо воситаи сиёсати ҳуқуқӣ, балки воситаи ҳуқуқӣ дар маҷмӯъ ба ҳисоб рафта, ба тақмили низоми қонунгузорӣ, рушди сатҳи маърифати ҳуқуқии ҷомеа мусоидат мекунад. Ҳамчунин фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва қонунгузорӣ ҷузъи муҳимми сиёсати ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, ки аз ин ҷиҳат мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун воситаи тақмили фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниву қонунгузорӣ ва ҳам сиёсати ҳуқуқӣ ба шумор меравад.

Дар ин мавриди андешаҳои ҷолибро муаллифони ватанӣ ибраз менамоянд. К.М. Умедов дар таҳқиқоти худ менависад, ки «қонунгузорӣ – организми ҳуқуқӣ дар раванди ҳаёти худ метавонад ба беморӣ гирифта шавад, бинобар ин организми ҳуқуқӣ бояд ҳамеша таҳти мониторинги қонунгузорӣ қарор гирад» [225, с. 14]. Бемориҳои қонунгузорӣ маҳз мушкилоти муҳталиф дар санадҳои ҳуқуқӣ доништа мешавад, ки тавассути мониторинги қонунгузорӣ, ҳамчун механизми муоинаи доимӣ метавонанд бартараф гарданд.

Мониторинги қонунгузорӣ дар фарқият аз мониторинги ҳуқуқӣ танҳо ба арзёбии қонунгузориҳои ҷорӣ, рушду тақмили меъёрҳои он, ҳамчунин дурнамои фаъолияти қонунгузорӣ равона мегардад. Дар умум, андешаҳои гуногун оид ба мониторинги ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ мавҷуд мебошад. Танҳо самти мониторинги қонунгузорӣ ба яке аз бахшҳои фаъолияти ҳуқуқӣ, яъне фаъолияти қонунгузорӣ бахшида шуда, аз марҳалаи таҳияи лоиҳаи санади қонунгузорӣ то қабул ва татбиқи онро фаро мегирад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳумҳои монанд ба мониторинги қонунгузорӣ – мониторинги татбиқи санади ҳуқуқӣ ё мониторинги амалияи татбиқи ҳуқуқ ва сарҳадҳои истифода шудааст.

С.А. Варкова истилоҳи «мониторинги қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ»-ро истифода карда, онро ба категорияҳои илмӣ ҳуқуқӣ дохил мекунад, ки «татбиқи амалии ниҳоят гуногунҷанба дорад: марҳалаи ибтидоии раванди қонунгузорӣ мебошад, ки имкон медиҳад зарурати танзими ҳуқуқии соҳаи муайян ва муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян карда шаванд ва ҳам воситаи баҳодиҳии меъёрҳои ҳуқуқ; воситаи ошкор намудани вайронкуниҳои қонун ба ҳисоб меравад» [207, с.10, с. 23].

Ю.Я. Чайка «мониторинги қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқро ҳамчун фаъолияти мунтазами мақомоти давлатӣ оид ба таҳлили ҳолат ва пешгӯии рушди қонунгузорӣ, инчунин амалияи татбиқи он дар сатҳҳои гуногуни танзими ҳуқуқӣ муайян кардааст» [188, с.5].

Дигар муаллифон мониторинги қонунгузорӣ ва ҳуқуқтатбиқкуниро ҳамчун фаъолияти доимии субъектҳои алоҳидаи ваколатдор оид ба мушоҳида, таҳлил ва арзёбии сифати санадҳои қонунгузорию қабулшуда, таҷрибаи татбиқи меъёрҳои санадҳои ҳуқуқӣ, самаранокии танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҳуқуқии дахлдор баррасӣ мекунанд. Онҳо дар ин маврид ҳамчун механизми муассири тақмили фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ ба ҳисоб меравад [190, с. 23-24].

«Мониторинги қонунгузорӣ фаъолиятест, ки бо мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ алоқаманд буда, вале тавофут доранд; ҳарду низ раванди мустақил мебошанд» [166, с. 41]. Дар ҳақиқат, онҳо ҳамчун раванди мустақил аз ҷониби субъектҳои алоҳида мустақилона амалӣ мегарданд.

Фарқияти асосии мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ аз мониторинги қонунгузорӣ зимни анҷоми таҳлили қонунгузорӣ дар робита ба амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ ифода меёбад, ки маҳз фикру андеша ва хулосаҳои мақомоти давлатӣ, судҳо, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва илмӣ, марказҳои илмӣ, ҳамчунин ВАО ба назар гирифта мешаванд. Ҳадафи муҳимми амалияи мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ ташкили низоми робитаи мутақобила миёни

иштирокдорони ташаббускори ҳуқуқэҷодкуниву ҳуқуқтатбиққунӣ ба ҳисоб меравад [52, с. 65].

Дар баъзе таҳқиқот навъҳои гуногуни мониторинги ҳуқуқӣ ҳамчун падида ё институти ҳуқуқӣ баррасӣ гардидаанд. Ҳамчун институти ҳуқуқӣ танҳо бо қабули санади махсуси ҳуқуқӣ ба вуҷуд меоянд, зеро дилхоҳ институти ҳуқуқӣ пеш аз ҳама маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқист, ки муносибатҳои нисбатан шабеҳи ҷамъиятиро танзим менамоянд [37, с. 68]. Аммо ба назари мо, онҳоро ҳамчун институти ҳуқуқӣ баҳогузорӣ намудан чандон қобили қабул нест, зеро предмети танзими муносибати муайяни ҳуқуқиро надоранд, танҳо ҳадафшон ба беҳтар намудани дигар сифати меёру институтҳои ҳуқуқӣ ва амалияи онҳо равона мегардад.

Дар дигар таҳқиқот ҳамчун шакли назорати ҳуқуқӣ дар низоми идораи давлатӣ ва мунисипиалӣ фаҳмида мешаванд [96, 15]. Дар ин ҳолат вобаста аз сохти давлат дар сатҳи маҳал ҳамчун ҷузъи усул идора ба ҳисоб рафта, аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба амал бароварда мешаванд.

Дар асоси б. 3, м. 81 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ» мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар гардида, дар асоси он «мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷузъи мониторинги ҳуқуқӣ буда, барои иҷрои вазифаҳои умумии таҳлили мунтазам ва ҳаматарафаи рушди қонунгузории ҷумҳурӣ, ташаккули соҳаю институтҳои нави ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ, тағйири мавзӯ ва усулҳои танзими ҳуқуқӣ, таъсири омилҳои объективӣ ва субъективӣ ба қонунгузорӣ мусоидат мекунад» [5].

Аз ин меъёри қонун бармеояд, ки дар маҷмӯъ мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ навъи мониторинги ҳуқуқӣ буда, бо мақсади ташаккул ва тақмили ҳуқуқ, низоми ҳуқуқӣ, амалияи ҳуқуқтатбиққунӣ ва қонунгузорӣ истифода мешавад.

Ба андешаи муаллифони ватанӣ дар қонун пешбинӣ гардидани меъёри ҳатмӣ дар бораи гузаронидани мониторинги татбиқи сандаҳои меъёрии

ҳуқуқӣ аз таваҷҷуҳи бевоситаи мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда нисбат ба татбиқи бевосита, саривақтӣ ва самараноки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ шаҳодат медиҳад [86, с. 445].

Бархе аз муаллифон мониторинги қонунгузорию «мониторинги санадҳои меъёрӣ» низ меноманд. Гурӯҳе аз муаллифон байни мафҳумҳои «мониторинги қонунгузорӣ» ва «мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» фарқ мегузоранд.

А.В. Шеглов қайд мекунад, ки «мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ чамъоварӣ, омӯзиш, таҳлил, назорат, инчунин мушоҳидаи санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар бар мегирад» [198, с. 1844-1859].

Ба андешаи Ю.Г. Арзамасов ва Я.Е.Наконечный, «мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳамчун низоми аз ҷиҳати илмӣ ва методологӣ асоснок барои баҳодихии ҳамаҷонибаи шаклҳо, мазмун ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда (дар шакли идеалӣ) фаҳмида мешавад, ки мушоҳида вобаста ба намудҳои гуногуни иттилооте, ки дар шаклҳои равандҳои ҳуқуқӣ (меъёрӣ, тадбиқӣ, назоратӣ), таҳлил, тренингҳо, пешгӯиҳо ва ғ. бо мақсади баланд бардоштани самаранокии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба даст оварда мешаванд» [30, с. 10].

Аҳамияти омӯзиши мафҳуми «мониторинги санадҳои меъёрӣ» асосан аз он иборат аст, ки фаъолияти мазкур ба муайян намудани номувофиқатии меъёрҳои ҳуқуқӣ бо санадҳои меъёрии гуногун, санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, қонунгузорию миллӣ, қоидаҳо, усулу воситаҳои, ки унсурҳои таркибии технологияи ҳуқуқӣ мебошанд, равона мегардад [31, с. 15].

Мониторинги қонунгузорӣ омӯзиши ҷунин параметрҳо ба мисли ҳаҷми қонунгузорӣ, намудҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, миқдори тағйирот, иловаҳо ба санадҳои ҳуқуқӣ ва шумораи санадҳои ҳуқуқии аз эътибор соқитгардида иборат мебошад. Аммо мониторинги татбиқи санадҳои

меъёрии ҳуқуқӣ бошад, таҳлил ва омӯзиши таҷрибаи судӣ барои муайян намудани мавҷудияти хатоҳо ва норасоҳо дар қонунгузории амалкунанда мебошад. Яъне мониторинги қонунгузорӣ ва мониторинги татбиқи қонунҳо ҳамчун ҷузъи мониторинги ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, гарчанде мушобеҳи ҳамдигар нестанд [237].

Академик М.Т. Баймаханов «мониторингро ҳамчун «таъмини максималии мутобиқати қонуни коркардшуда ва ҳамаи меъёрҳои он бо шароити қунонии зиндагии ҷомеа, талаботи рушди рӯзафзуни кишвар, хусусиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, этно-демографӣ, динӣ, байнишахсӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятӣ» [103, с. 53-59] меҳисобад.

Мониторинги қонунгузории амалкунанда фаъолияти мақсаднок, касбиву илмӣ, мунтазаму низомнок ва ғаврӣ оид ба назорати вазъи танзими давлативу ҳуқуқӣ, ташаккул, амалигардонӣ ва шакливазқунӣ (трансформасия)-и низоми миллии ҳуқуқ, самаранокии он, ошкор намудани камбудию норасоҳо дар танзими ҳуқуқӣ, ташаккули афзалиятҳо ва стратегияҳои фаъолияти ҳуқуқэҷодқуниву ҳуқуқтатбиққунӣ, таҳияи тавсияҳо вобаста ба тақмили қонунгузории амалкунанда мебошад. Мониторинги қонунгузорӣ фаъолият оид ба ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилоот аст, ки барои мушоҳида, санҷиш, арзёбии сарчашмаҳои ҳуқуқ бо мақсади муайян кардани мутобиқат (номутобиқатӣ)-и ҳолати онҳо ба нишондиҳандаҳои пешбинишудаи амали онҳо таъйин шудааст [81, с. 244].

«Дар шароити муосири ҷомеаи иттилоотӣ ҳамаи субъектҳои эҷоди меъёрҳои ҳуқуқӣ, инчунин субъектҳои таъмини раванди қонунгузориро зарур аст, ки дар бораи сифати санадҳои меъёрӣ маълумоти бозғайимод, возеҳ ва мукамал гиранд. Ғайр аз ин, онҳо бояд донанд, ки дар санадҳо чи гуна камбудӣ ва ихтилоф мавҷуд мебошанд ва то чи дараҷа онҳо ба талаботи техникаи юридикӣ дар соҳаи эҷоди меъёр ҷавобгӯ ҳастанд» [31, с. 7]. Дар баробари сифати санадҳо ҳамчунин мониторинги қонунгузорӣ ба сифати ҳуди фаъолияти қонунгузорӣ таъсири мусбат расонида, дар натиҷаи он

таҷрибаи қонунгузори дигар кишварҳо мавриди мушоҳидаву таҳлил қарор мегирад. Мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун воситаи муҳимми тақмили қонун баромад намуда, бар асоси пешгӯиву таҳлилҳои амиқ татбиқ мешавад.

Чуноне ки С. Миронов менависад: «дар баробари таҳлил ва пешгӯии сифати қонунҳо муҳимтарин хусусияти мониторинги қонунгузорӣ ва татбиқи ҳуқуқ ин таҳлили воқеии вазъи ҳаёти инсон, фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ буда, хусусиятҳои мебошанд, ки бештар моҳияти байнипредметӣ ва мақсадҳои ниҳой дошта, танҳо тавассути танзими ҳуқуқии ҳамчониба сураат мегиранд» [147, с. 11].

Ҳамин тариқ, ба назари мо мониторинги қонунгузорӣ дар муқоиса ба дигар намудҳои мониторинги ҳуқуқӣ васеъ буда, ҳамаи фаъолиятҳои марбут ба пайгирӣ, арзёбӣ ва баҳодиҳии раванди эҷоди меъёрҳои қонун, иттилоотони ҷомеа аз вазъи қонунгузорӣ, сатҳи риоя ва татбиқи қонунҳоро фаро мегирад. Мониторинги қонунгузорӣ омӯзиши чунин маҳак (параметр)-ҳо ба монанди ҳаҷми қонунгузорӣ, намудҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, миқдори тағйирот, иловаҳо ба санадҳои ҳуқуқӣ ва шумораи санадҳои ҳуқуқии аз эътибор соқитгардида ё аз эътибор соқит донисташуда иборат мебошад.

Мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун фаъолияти мунтазами мақомоти ваколатдор вазифаҳои мушаххас дорад. Тавассути мониторинги қонунгузорӣ метавон таҳлил ва арзёбии самаранокии тақмилу татбиқи қонунгузорӣ, инчунин дурнамои онро муайян кард.

Ба назари С.А. Комаров, мониторинг ҳамчун як намуди ба низом даровардани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мураттабсозии маводди меъёрии ҳуқуқӣ арзёбӣ мегардад, зеро он имкон медиҳад, ки стратегияи қонунгузорӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ таҳия ва сатҳи тақмилу сифати танзими ҳуқуқӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ ҷамъбаस्त карда шавад; ҳолати на танҳо қонунгузорӣ, балки санадҳои зерқонунӣ таҳлил гардад; тамоюлҳои рушди

қонунгузорӣ муайян ва равишҳои консептуалии тақмили фаъолияти қонунгузорӣ асонок карда мешавад [44, с. 332-335].

Мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун механизм ё фаъолияти алоҳида вазифаҳои муайнро дорад. Дар амалия вазифаҳои асосии аз инҳо иборат аст:

- баҳодиҳии вазъи қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳолати тағйиру иловаҳо ва амалишаваи онҳо, ошкорсозии мушкилоту норасоӣҳо дар қонунҳо;
- муайян кардани сатҳи мувофиқати объекти мониторинги қонунгузорӣ ба шароити иқтисодӣ-иҷтимоӣ;
- равшан намудани дастрасии мақомоти давлатӣ, ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва шаҳрвандон ба қонунҳо;
- муайян кардани сатҳи маърифат ва оғаҳии аҳоли аз мавҷуд будани қонунҳо;
- омӯзиши таъсири объекти мониторинги қонунгузорӣ ба муносибатҳои ҳуқуқии мушаххас, бахусус ҳифз ва таъмини ҳуқуқи манфиатҳои шаҳрвандон;
- арзёбии фаъолияти ширкаткунандагон ва субъектони мониторинги қонунгузорӣ дар раванди ташкил ва тартиби гузаронидани он;
- ба роҳ мондани пурсишу воҳӯриҳо бо аҳоли, мақомоти давлатӣ ва ниҳодҳои ҷамъиятиву байналмилалӣ;
- ҷамъоварӣ ва омӯзиши иттилоот, таклифу пешниҳодоти субъектони ҳуқуқ вобаста ба тақмил ва таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- тавсеаи таҷриба, истифодаи амалияи дигар кишварҳо ва институтҳо, таҳияи тавсияҳо дар самти қонунгузорӣ;
- пайдо кардани роҳҳои самарбахш ва усулҳои нави таҳлил ва арзёбии қонунгузорӣ;
- коркард ва таҳияи барнома ва нақшаҳои таҳлилу баҳодиҳӣ ва ғ.;
- пешгӯии дурнамои қонунгузорӣ ва зарурати танзими муносибатҳои нави ҷамъиятӣ.

Ҳамчунин, дар баробари вазифаҳои зикршуда, вазифаи ниҳоят муҳимми мониторинги қонунгузорӣ баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, мақомоти ҳудидораи маҳаллӣ мебошад. Мақомоти мазкур бояд барои самранокии фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ масъул бошанд.

Самаранокии фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳамчунин ба ташаккули шуури ҳуқуқии мансабдорон, назорати парламентӣ ва ҷамъиятии иҷроӣ қонунҳо ва боло бурдани нақши мақомоти прокуратура дар самти риояи қонуният вобастагӣ дорад. Дар маҷмӯъ мониторинги қонунгузорӣ вазифаҳои мушоҳидакунӣ, иттилоотӣ-маърифатӣ, илмӣ-таҳлилӣ, назоратӣ, таҷрибавӣ-муқоисавӣ, пешгуйӣ, банақшагирӣ ва таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дорад.

Мониторинги қонунгузорӣ бо мақсадҳои муайян гузаронида мешавад. Чуноне ки С. Миронов қайд мекунад «мақсади мониторинг баланд бардоштани сифати қонунҳои қабулшуда, дар асоси низоми фаъолияти қонунгузорӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ тақмил додани қабул ва иҷроӣ қарорҳои давлатӣ ва ниҳоят риоя ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад» [147, с.5]. Аз ин рӯ, вазифаҳои мониторинги қонунгузорӣ пурра бо мақсад ва моҳияти он ҳамчун воситаи татбиқи сиёсати нави афзалиятноки давлат мувофиқ мебошанд.

Дар доираи мониторинги қонунгузорӣ на танҳо таҳлил, баҳодиҳӣ ва дурнамои амали санадҳои ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ гузаронида мешавад, балки ба татбиқи онҳо низ таваҷҷуҳ зоҳир мешавад. Бинобар ин, шакли дигари мониторинги ҳуқуқӣ, яъне мониторинги татбиқи санадаҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ин самт истифода мешавад. Чуноне ки дар маърузаи Ваколатдори оид ба ҳуқуқи инсон дар ФР дар соли 2012 қайд шудааст: «Қонун на танҳо аз рӯйи матни он, балки аз рӯйи сифати татбиқи он дар амалия баҳогуздорӣ мешавад. Қалби он на дар қонунгузорӣ, балки дар қонунтатбиқкунӣ зоҳир меёбад» [107, с. 11].

Мақсадҳои мониторинги қонунгузорино муайян кардани самаранокии амали меъёрҳои ҳуқуқӣ, арзёбии натиҷабахшии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ошкор кардани такрорёбии меъёрҳо, камбудиро ва норасоиро санадҳои қонунгузорӣ, муайян намудани самтҳои рушди соҳаҳои қонунгузорӣ, таҳлил ва ҷамъбасти таҷрибаи хориҷӣ ҳангоми таҳияи қонунҳои босифат ва умуман дар равандҳои қонунэҷодкунии кишвар ташкил медиҳанд.

Мониторинги қонунгузорӣ аз рӯйи меъёрҳои гуногун тасниф карда мешаванд. Як қатор муаллифон ба ин назаранд, ки қонунгузор шаклҳои мониторингро аз рӯйи соҳа (шартан онҳо метавонанд маҷмӯӣ ва соҳавӣ) ва аз рӯйи муҳлати амал (ҷорӣ, доимӣ, нақшавӣ ва ғайрӣ) муқаррар мекунад [165, с.37].

Ба андешаи А.В. Белякова мониторинги қонунгузорино шартан ба умумӣ ва соҳавӣ ҷудо кардан мумкин аст [108, с. 49]. Дар натиҷаи таснифҳои гуногуне, ки олимони пешниҳод менамоянд, мониторинги қонунгузорӣ дар маҷмӯъ ба чунин намудҳо ҷудо карда мешавад, вобаста ба:

1. Субъектҳо (давлатӣ, ҷамъиятӣ ва махсус). Субъектҳои давлатии мониторинги қонунгузорӣ ба мақомоти қонунгузор; иҷроия ва ҳифзи ҳуқуқ ҷудо мешаванд. Субъектҳои махсусгардонидашуда (сохторҳои махсус, ки бо мақсади гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ таъсис дода мешаванд);

3. Самт (комплексӣ ва соҳавӣ);

4. Сатҳ (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ);

5. Соҳа (конститутсионӣ, маданӣ, маъмурӣ, ҷиноятӣ ва ғ.);

6. Низомии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (Конститутсия, санадҳои байналмилалӣ, қонунҳо, санадҳои зерқонунӣ);

7. Аҳаммият ва хусусияти иҷро (ҳатмӣ, ихтиёрӣ, пешгӯӣ, ғайрӣ, машваратӣ ва ғ.);

8. Муҳлат (доимӣ, муваққатӣ);

9. Нақша (ҷорӣ, барномавӣ, ғайрибарномавӣ, якдафъина);

10. Самти натиҷаҳо: дохилӣ, берунӣ;

11. Объект: а) алоҳида (нисбат ба як объекти мониторинг); б) маҷмӯӣ, (аз рӯйи чандин объектҳои мониторинг); в) мавзӯӣ (як предмети алоҳидаи мониторинг); г) соҳавӣ (нисбат ба соҳаи ҳуқуқ ё соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ) ва ғ.

Унсурҳои мониторинг маъмулан дар ҳама навъҳо мушобеҳ мебошанд, аз ҷумла, мушоҳида, таҳлил, баҳодихӣ, пешгӯӣ ва ғ. дар мониторинги ҳуқуқӣ низ васеъ истифода мешаванд. Ю.А. Тихомиров маҳакҳои таҳлил, яъне ҳамоҳангии субъектҳо дар раванди мониторинги қонунгузорӣ, мукамалӣ, қонунӣ ва самарабахшии санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ҷудо кардааст [79, с. 379]. Ба андешаи Ш. Файзиев мушоҳида, таҳлили амалишавии қонунҳо ва ҳуҷҷатҳои ҷузъӣ ҷудонашавандаи мониторинги қонунгузорӣ мебошад [82, с. 128].

Таҳлил имкон медиҳад, ки мушкилоти санадҳои меъёрӣ – камбудии мавҷуда дар қонунҳо, санадҳои меъёрии мақомоти иҷроия ва дигар санадҳои меъёрӣ, ихтилофҳо (зиддиятҳо) байни меъёрҳои дар ҳуҷҷатҳои гуногуни меъёрӣ дарҷшуда, ҳаволаҳои зиёди нолозим ва ғ. муайян карда шаванд.

Ҷузъи муҳимми раванди эҷоди меъёрҳои мониторинги соҳаҳои ҳуқуқ ва қонунгузорӣ, инчунин баҳодихӣ ё арзёбии сифати ҳуҷҷатҳои меъёрии алоҳида, яъне мутобиқати онҳо ба меъёру принципҳои байналмилалӣ, қонунгузориҳои миллӣ, талаботи техникӣ ва ҳуқуқӣ, қоидаҳои забоншиносӣ ва дигар талабот бо мақсади муайян кардани ихтилоф ва норасоии мавҷуда ва мушаххас кардани роҳи воситаҳо (усулҳо)-и бештар ва асосноки тақмили низомии ҳуҷҷатҳои меъёрӣ мебошад [31, с. 7].

Яке аз унсурҳои муҳим дар раванди мониторинги қонунгузорӣ пешгӯӣ мебошад. Ба ақидаи муаллиф «он ҳамчун пешгӯии вазъи низомии ҳуқуқии кишвар дар оянда, баҳисобгирии имконпазири оқибатҳо ва хатарҳо (ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, сиёсӣ, экологӣ ва ғ.), қабул, тағйир додан ва бекор кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ бештар ба натиҷаҳои мониторинги ҳуқуқӣ

асос меёбад. Агар мониторинг норасоихои танзими ҳуқуқии амалкунандаро ошкор созад, пас дурнамо навъҳои алтернативии бартараф намудани онҳоро пешниҳод менамояд» [162, с. 3-14].

Э.Р. Чернова ба унсурҳои илмии мониторинги қонунгузорӣ, концепсия, технология; воситаҳои ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузорию амалкунанда; таҳияи сиёсати пешгӯии рушди низоми ҳуқуқӣ дохил менамояд [190, с. 21, 23].

Натиҷаҳои мониторинг ва пешгӯӣ ҳангоми банақшагирии (махсусан дарозмуддат)-и фаъолияти қонунэҷодкунӣ бояд ба инобат гирифта шаванд [95, с. 41-50].

Ҳамчунин, таркиби мониторинги қонунгузорию ташкил медиҳад: мониторинги ташкили қонунгузорӣ; мониторинги ҳолати қонунгузорӣ; мониторинги иҷрои қонунгузорӣ.

Мониторинги ташкили қонунгузорӣ (мониторинги қонунэҷодкунӣ) чузъи мониторинги қонунгузориест, ки ба таъмини асоҳии ташкилии субъекти муайян нигаронида шудааст.

Мониторинги ҳолати қонунгузорӣ ба вазъи қунонии санади меъёрии ҳуқуқии муайян, аз ҷумла беҳтар намудани сифат, баратараф кардани норасоиву камбудҳо дар он равона мешавад. Ҳамчунин, зарурати коркарди тағйиру иловаҳо ба санади қонунгузорӣ ва танзими ҳуқуқии муносибати нави ҷамъиятиро пешбинӣ менамояд.

Мониторинги иҷрои қонунгузорӣ татбиқи амалии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва сатҳи риояи онҳоро фаро мегирад.

Ҳамин тариқ, метавон ба хулоса омад, ки мониторинги қонунгузорӣ навъи мониторинги ҳуқуқӣ, яке аз воситаҳои муосири техникаи ҳуқуқӣ мебошад.

Мониторинги қонунгузорӣ дар муқоиса ба дигар намудҳои мониторинги ҳуқуқӣ васеъ буда, ҳамаи фаъолиятҳои марбут ба пайгирӣ, арзёбӣ ва баҳодиҳии раванди эҷоди қонун, иттилоотрасонии ҷомеа аз вазъи

қонунгузорӣ, сатҳи риоя ва татбиқи қонунҳоро фаро мегирад. Мониторинги қонунгузорӣ чунин хусусиятҳо дорад:

- фаъолияти бонизом ва мунтазами мақомоти давлатӣ оид арзёбӣ ва баҳодихии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, пайгирии раванди қонунгузорӣ ва татбиқи қонунҳо;
- усули амалигардонии назорати давлатӣ, ки коркарди воситаҳои самараноки пешгирӣ ва бартарафсозии мушкилоти қонунгузорӣ ва ташаккули низоми ҳулосаву тақлифҳоро дар бар мегирад;
- воситаи ҷамъоварии иттилоот, таҳлил ва баҳодихии санадҳои қонунгузорӣ ва пешгӯии дурнамои рушди он мебошад;
- аз ҷониби субъектҳои гуногун амалӣ (мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ) мегардад;
- бо мақсади муайян кардани нуқсонҳои ихтилофот дар қонунгузорӣ ва бартарафсозии онҳо корбурд мешавад.

Мониторинги қонунгузорӣ бо фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ робитаи зич дошта, барои тақмили он чунин корҳо зарур аст:

- ҷанбаҳои назариявӣ, шаклу намудҳо, механизм ва роҳҳову воситаҳои самарабахши он мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гиранд;
- ҳамчун навъи фаъолияти алоҳидаи мақомоти ваколатдори давлатӣ эътироф гардида, дар қонунгузорӣ муқаррар ва танзим карда шавад;
- вобаста ба амалисозӣ ва истифодаи он дар самтҳои гуногун барномаву концепсияҳои муайян таҳия гардад;
- низоми мониторинги қонунгузорӣ бо тартиби муайн ба роҳ монда муайян шавад;
- ҳамчун фаъолият ва воситаи самарабахшу муассири тақмили қонунгузорӣ баромад намояд.

Ҳоло дар бархе аз санадҳои гуногуни меъёрии ҳуқуқӣ дар ҚТ навъҳои мониторинги ҳуқуқӣ бо номҳои мухталиф корбурд мегардад,

масалан мониторинги иҷрои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мониторинги қонун ва ғ. Бинобар ин, барои арзёбиву баҳодиҳии қонунгузорӣ зарур аст, ки дар санадҳои гуногуни меъёрии ҳуқуқӣ «мониторинги қонунгузорӣ» ҳамчун мафҳуми ягона истифода шавад.

БОБИ 2. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ҲУҚУҚИИ МОНИТОРИНГИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Принципҳои асосии мониторинги қонунгузорӣ

Принципҳои ҳуқуқ дар низоми ҳуқуқӣ дар баробари меъёру институтҳои ҳуқуқӣ ҷойи намоёнро ишғол намуда, ҳамчун роҳнамо барои эҷоди санадҳои гуногуни меъёрии ҳуқуқӣ баромад менамоянд. Принцип тибқи луғати нави фалсафӣ, аз калимаи латинии «*principium*» баромада, маъноҳои «асос, асл ва таҳкурсии»-ро ифода мекунад [58, с. 346]. Дар хусуси таърифи принципҳои ҳуқуқӣ андешаҳои мухталиф аз ҷониби олимони пешниҳод шудааст.

Ба андешаи Л. С. Явич «принципо – асосҳо, ғояҳои ибтидоӣ, заминаи қонунҳо ва пойдевори табақҳои иҷтимоӣ-иқтисодии мушаххасро ифода карда, бо моҳияти ҳуқуқ яхелаанд ва мундариҷаи асосии онро ташкил медиҳанд; онҳо нишонаҳои умумӣ (универсалӣ), императивӣ ва моҳияти умумро фарогиранд...» [91, с.11].

М.И. Байтин аҳаммияти принципҳоро дар ташаккули муносибатҳои ҷамъиятӣ таъкид карда, қайд намудааст, ки «принципҳои ҳуқуқ ин ақидаҳо, муқаррарот ва муносибатҳои ибтидоӣ ва муайянкунандае мебошанд, ки заминаҳои ахлоқӣ ва ташкилиро барои пайдоиш, инкишоф ва амали ҳуқуқ фаро мегирад» [34, с. 148].

Қобили зикр аст, ки дар адабиёти ватанӣ, принципҳои ҳуқуқӣ ба таври кофӣ таҳқиқ шуда, аллакай олимони тоҷик принципҳои алоҳидаи соҳаҳои гуногуни ҳуқуқиро низ омӯхтаанд. Ба хусус принципҳои ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи конституционӣ, маданӣ, меҳнатӣ, ҷиноятӣ ва дигар соҳаҳои ҳуқуқӣ таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Дар адабиёти ватанӣ аз ҷониби олимони таърифи принципҳои ҳуқуқ дода шудааст.

Профессор Р.Ш. Шарофзода принципҳои ҳуқуқро «ақидаҳо, асосҳои пешбарандаи ҳуқуқ» меномад, ки «аз ақидаҳои баробарӣ, озодиву адолат бармеоянд ва моҳияти ҳуқуқро ифода меkunанд» [71, с.117].

Муаллиф З.Х.Зокирзода низ ба ин назар аст, ки принципи ҳуқуқ ақидаҳо, арзишҳо, асосҳои пешабарандаи ҳуқуқ, ки фарогири ақидаҳои баробарӣ, озоӣ ва адолат буда, дар ниҳоят моҳияти ҳуқуқро инъикос менамояд [42, с.15].

Принсипҳо бевосита дар қонун ифода ёфта, хусусияти расмӣ-ҳуқуқӣ касб менамоянд. Чуноне ки муаллифони ватанӣ иброз менамоянд, амали инсон, алаҳхусус дар асоси принсипҳои ҳуқуқ, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда мустаҳкам намудаанд, татбиқ мегардад [169, с. 15]. Аз ин рӯ, принсипҳои ҳуқуқ ҳамчун ифодакунандаи моҳияти ҳуқуқии падидаву муносибатҳои ҳуқуқӣ ба шумор мераванд.

Вобаста ба принсипҳои мониторинги ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ андешаҳои олимони гуногун мебошанд. Як қатор муаллифон принсипҳои мониторингро нави дастурҳои умумӣ ва талаботи асосии татбиқи он меҳисобанд [200, с. 136].

Мавҷудияти институти нисбатан нави мониторинги ҳуқуқиро тавофути равишҳо дар шарҳи меъёрии принсипҳои фаъолияти мониторинги қонунгузорию минтақавӣ муайян мекунад [160, с. 156-157].

Мониторинги қонунгузорӣ низ дорои принсипҳои хос буда, дар раванди он аз тарафи субъектҳои ба инобат гирифта мешаванд. Қобили зикр аст, ки принсипҳои мониторинги ҳуқуқӣ дар таҳқиқоти илмӣ ба қадри кофӣ коркард нашудааст. Танҳо дар чанде аз мақолаҳои олимону муҳаққиқони рус принсипҳои мониторинги ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Ба расмият даровардани принсипҳои мониторинги ҳуқуқӣ хеле муҳим аст. Иштирокчиёни мониторинг, ки на танҳо субъектҳои давлатӣ, балки инчунин субъектҳои ғайридавлатӣ мебошанд, бо дарназардошти меъёрҳои асосии фаъолияти мониторинг, ки дар принсипҳо муқаррар шудаанд, амал намоянд [212, с.122].

Принсипҳое, ки дар адабиёт нишон дода шуда, хусусият ва самти амали хама субъектҳои мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ифода мекунанд [30, с.19].

Дар самти ҳуқуқэҷодкунӣ, принсипҳое, мавҷуданд, ки онҳо асосан аз такмили мунтазами техникӣ (истифодаи қоидаҳои самараноки техникӣ омодаву қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ баҳри баланд бардоштани сифати онҳо; истифодаи таҷрибаи ҳуқуқӣ (таҷрибаи ҳуқуқэҷодкунии ватанӣ ва хориҷӣ), низомнокӣ (қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо назардошти таъмини низоми ягона ва мувофиқати меъёрҳои ҳуқуқ), имкони иҷрои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (ба инобат гирифтани имконоти молиявӣ, кадрӣ, ташкилӣ-ҳуқуқӣ амалишавии санади қабулшаванда), омодагии ҷиддӣ ба таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (омӯштани ҳамаи паҳлуҳои вобаста ба зарурати қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; роҳ надодан ба ҳатоҳо ва м. и.) иборат мебошанд [71, с. 439]. Чунин принсипҳо ба мониторинги қонунгузорӣ низ хос мебошанд.

Дар таҳқиқоти олимон принсипҳои мониторинг таснифбандӣ шуда, бархе онҳоро ба мазмунӣ ва ташкилӣ, умумӣ ва махсус тақсим кардаанд [160, с. 157].

Е.С. Фадеева [184, с. 25-26] дар таҳқиқоти худ принсипҳои мониторингро бо дар назардошти равишҳои меъёрӣ, назариявӣ (доктриналӣ) ва амалӣ ҷудо кардааст. Дар илм ва қонунгузории ватанӣ ба принсипҳои умумие, ки ба тамоми низоми мониторинги ҳуқуқӣ хосанд, диққати зиёд дода мешавад. Дар натиҷа, фаҳмиши меъёрӣ ва назариявии принсипҳои мониторинги ҳуқуқӣ ба ҳам наздик ба назар мерасад. Муносибати амалӣ ба масъалаи принсипҳои мониторинг бештар ба низоми мониторинги хориҷӣ хос буда, ба принсипҳои умумӣ (мас., объективӣ) ва ҳам махсус (амалӣ)-и фаъолияти мониторинг асос ёфтааст. Принсипҳои мониторинг дар баъзе ҳолатҳо ҳамчун тавсияҳои амалӣ барои субъекти мониторинг таҳия мешаванд. Ҳар се ин равишро метавон ҳамчун асос барои муайян кардани

принсипҳои мониторинги ҳукукии ниҳодҳои давлатӣ истифода кард. Муносибати меъёрӣ фаҳмиши умумии ҳукукии принсипҳои мониторинги ҳукукиро инъикос намуда, ба фаъолияти мониторинг хусусияти ҳукуқӣ медиҳад. Муносибати доктриналӣ шартҳои муҳимми ташаккули асосҳои назариявӣ ва методологии мониторинги ҳукукии ниҳодҳои давлатӣ буда, асоси илмӣ ин фаъолиятро ташкил медиҳад. Равиши амалӣ имкон медиҳад, ки принсипҳои мониторинг аз нуқтаи назари татбиқшавӣ баррасӣ гарданд, ҳамчунин таҷрибаи амалии мониторинг ба назар гирифта шавад.

Дар таснифбандии муаллифон се гурӯҳи принсипҳои мониторинги ҳукукии ниҳодҳои давлатӣ ҷудо карда шудаанд: умумӣ, махсус ва хусусӣ. Принсипҳои умумӣ ба тамоми низоми мониторинги ҳукуқӣ, аз ҷумла, мониторинги санадҳои меъёрии ҳукуқӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ, мониторинги ҳукукии мақомоти давлатӣ хос мебошанд. Принсипҳои махсус барои мониторинги фаъолият нисбат ба гурӯҳи алоҳидаи мақомоти давлатӣ асос мебошанд. Принсипҳои хусусие, ки бо хусусиятҳои ниҳодҳои таҳлилшаванда муайян карда мешаванд, танҳо ба мониторинги ҳукукии мақомоти давлатии мушаххас хос мебошанд.

Дар «Роҳнамои принсипҳои ҳуқуқэҷодкунии демократӣ ва қонунҳои беҳтар» 14 принципи муҳими нишон дода шудааст: мутобикат ба принсипҳои демократӣ; риояи волоияти қонун; риояи ҳуқуқи инсон; зарурати қонунгузорӣ; қонунгузорӣ дар асоси мушоҳидаҳо; ошкорбаёнӣ ва шаффофияти раванди қабули қонун; иштирок ва фарогирӣ; банақшагирӣ; муташаккилона ва саривақтӣ; мутобикшавӣ ва устувории ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ; масъулияти мақомот ва шахсони алоҳида; қонунгузорӣ ғаврии дар замони ҳолати ғавқулодда; баробарӣ ва бидуни таъбиз; мутаносибӣ; самаранокӣ; возеҳияту фаҳмо будан; қобили пешгӯӣ; интишор ва дастрасӣ [93]. Роҳнамои мазкур принсипҳои нисбатан васеъро фаро гирифта, онҳо дар маҷмӯъ зимни фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ истифода мешаванд. Вале моҳиятан ба раванди мониторинги қонунгузорӣ низ дахл дошта метавонанд. Зеро субъекти

мониторинги қонунгузорӣ наметавонад ҳеч кадоме аз ин принципҳоро сарфи назар кунад.

Дар маҷмӯъ, принципҳои умумӣ асосҳои бунёдии фаъолияти муайян буда, риояи онҳо барои ҳамаи субъектҳои мониторинг ҳатмӣ мебошанд: қонуният, илмӣ, касбият, демократизм, ошкорбаёнӣ. Принципҳои мазкур хусусият ва самти амали ҳамаи субъектҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии мониторингро ифода мекунанд, ки барои муайян намудани зарурати тағйир додан, пурра ва қардан ё қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муҳим аст. Ба принципҳои махсус низомнокӣ, банақшагирӣ, марҳалавӣ, ягонагӣ, техникӣ ва ғ. дохил мешаванд [200, с. 136].

Ҳамчунин, дар баробари принципҳои мазкур, дар самти фаъолияти дилхоҳ мақомот принципҳои алоҳида ташаккул меёбанд. Бо дарназардошти мазмуни қонунгузорӣ ва мураккабии дастгоҳи давлатӣ тақсимооти соҳавии қонунгузорӣ дар байни мақомоти давлат чандин қоида ва принципҳо зарур мебошанд, аз ҷумла: татбиқи қонунҳо дар фаъолияти мақомот; мутобиқати вазифаҳои мақомот ба ҳалли мушкилоти дарозмуддат ва татбиқи вазифаҳои таҳлилӣ; алоқамандии мақомот бо соҳаи ҳуқуқ [157, с. 78-87].

Аз таҳлилҳои олимони ҳуқуқ карда мешавад, ки принципҳои мониторинги қонунгузорӣ асосҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки моҳияти онро ифода карда, талаботи рафтори субъекти муайяно барои самарабахшии татбиқи мониторинг ба шакл медиҳанд. Онҳо, ҳамчунин, асосҳои назариявӣ ва меъёрии ташкил, татбиқ ва натиҷагирӣ мониторинги қонунгузорӣ ба шумор мераванд.

Принципҳои мониторинги қонунгузорӣ асосан ба ду гурӯҳ: умумӣ ва махсус тақсиф мешаванд. Принципҳои қонуният, демократизм, илмӣ, касбият ва қардонӣ, ошкорбаёнӣ, фаъолияти маҷмӯӣ (комплексӣ) ва банақшагирӣ, объективизм ва ғ.-ро ба қатори принципҳои умумӣ ва принципҳои муттасилӣ ё пайдарпайӣ, низомнокӣ, мақсаднокӣ, тақдирӣ,

фарогирӣ, иттилоотрасонӣ, ягонагӣ, таъминоти молиявӣ ва ғ. ба принципҳои махсус дохил мешаванд.

Дар доираи таҳқиқи мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ **принципи қонуният** дар зарурати риояи қонунгузорӣ аз ҷониби субъекти мониторинг хангоми амалигардонии фаъолияти мониторинг ифода меёбад. Шахсони масъул уҳдадоранд, ки ба таври катъӣ мувофиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ваколати онҳоро дар ин самт муйаян кунанд. Дар раванди мониторинг принципи қонуният, маъмулан, дар марҳалаи қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки масоили амалигардонии мониторингро ба тартиб медароранд, риоя карда мешавад. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ набояд мухолифи ҳамдигар бошанд ва силсиламаротиби (иерархия)-и санадҳо риоя гардад [135, с.45].

Аз моҳияти ин принцип бармеояд, ки дар раванди мониторинги қонунгузорӣ субъектоне он бояд тибқи муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амал намоянд. Талаботи иҷрои принципи қонуният дар м. 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон равшан инъикос ёфааст: «Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд» [[1]]. Бинобар ин, ҳамаи асосҳои ҳуқуқӣ, марҳала ва равандҳои мониторинги қонунгузорӣ дар асоси қонун сурат гирифта, ҷамъовариҳои маълумот, пешниҳодоту таклифҳои асоснок ва бор риояи талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бароварда мешавад. Принципи қонунияти муқаррар мекунад, ки:

- мониторинги қонунгузорӣ дар доираи ваколати мақомоти ваколатдор амалӣ мегардад;
- объекти мониторинги қонунгузорӣ қонунҳои ҷорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ маҳсуб меёбанд;
- натиҷаҳои мониторинг масаднок буда, танҳо бо ҳадафи тақмили қонунгузорӣ истифода мешаванд.

Истифодаи мониторинги қонунгузорӣ бо ҳадафҳои дигар, аз ҷумла манфиатҳои шахсӣ боис ба ҳалалдор шудани принципи қонуният мегардад.

Дар асоси принсипи демократизм, иштироки аҳоли, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва институтҳои иҷтимоӣ низ дар раванди мониторинги қонунгузорӣ ҷалб шуда, фикру назари онҳо низ ба назар гирифта мешавад. Принсипи умумиҳуқуқии демократизм ба андешаи муҳаққиқон, дар мавҷудияти шумораи зиёди субъект-иштирокдорони раванди мониторинг ифода меёбад [160, с.157]. Ҳамчунин, дар асоси принсипи мазкур иштирокдорони мониторинг ҳуқуқи озодони баён намудани фикру хулосаҳои худ дар робита ба санадҳои қонунгузорию пайдо карда, ба мақомоти давлатӣ ё вакилони худ пешниҳод менамоянд. Хусусияти ҷолиби ин принсип дар он аст, ки субъектҳои мониторинги ҳуқуқӣ васеъмукос буда, мақомот ва хизматчиёни давлатӣ, институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятиро дар бар мегиранд. Дар доираи муқаррароти қонунгузорӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ба хусус, шаҳрвандон, созмонҳои ҷамъиятӣ, иттиҳоди ҳуқуқшиносон, олимон ва ВАО ба мониторинги қонунгузорӣ ҷалб карда мешаванд. Яке аз шартҳои рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ тавсеаи ҷалби ҷомеа ба равандҳои қонунгузорӣ ва тақмили таҷрибаи татбиқи ҳуқуқ мебошад. Дигар хусусияти принсипи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки дар раванди мониторинги қонунгузорӣ фаъолияти субъектон шаффоф ба роҳ монда шуда, натиҷаҳои мониторинг ошкор ва дастраси ҳама мебошанд.

Ҳамчунин, доираи васеи субъектон имконияти иброи андеша ва иштирок дар ҳаёти гурӯҳҳои қорӣи вобаста ба тақмили қонунгузорӣ доранд. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (м. 8) низ муқаррар кардааст, ки яке аз омилҳои инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ мебошад. Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» лоиҳаҳои қонунҳо ба машвартаҳо омавӣ, муҳокимаҳои ҷамъиятӣ пешниҳод мешаванд, ки принсипи демократизмро дар раванди қонунгузорӣ инъикос мекунад. Алақай дар таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон як зумра қонунҳо (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қонуни Ҷумҳурии

Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд») ба муҳокимаи омма тавассути ВАО пешниҳод гардида, вобаста ба аҳаммияти қонунҳои мавҷуд, аҳолии фикру андешаҳои худро иброз намуданд.

Бо дарназардошти принципи демократизм зарур аст, ки мониторинги қонунгузорӣ дар шакли маводди чопӣ ё электронӣ дар сомонаҳо ва китобхонаҳо нигоҳдорӣ шуда, барои иттилооту таҳқиқоти илмӣ дастраси умум бошанд.

Принципи **илмият** дар шаклҳои гуногуни мониторинги ҳуқуқӣ қарбурд мешавад. Мониторинги қонунгузорӣ бевосита фаъолияти илмӣ-таҳлилӣ мебошад. Дар раванди ин фаъолият асоснокунии илмӣ бештар ба назар гирифта мешавад. Дар баробари ин, дар аксар мавридҳо таҳлилҳо дар асоси мавод ва таҳқиқоти илмӣ сурат гирифта, ба қори мониторинги қонунгузорӣ олимони соҳаҳои гуногуни ҳуқуқӣ ҷалб карда мешаванд.

Илмият ҳамчун принципи мониторинг, пеш аз ҳама, истифодаи методологияи тадқиқоти илмиро дар назар дорад, ки ҳам илмҳои умумӣ (қонунҳо ва принципҳои диалектикаи маърифат) ва ҳам усулҳои мушаххаси тадқиқоти илмиро (низомнокӣ, муқоисавии ҳуқуқӣ, мантиқӣ-забонӣ ва ғ.)-ро дар бар мегирад. Субъекти мониторинг бояд аз истилоҳоти илмии мувофиқ истифода наояд. Дарёфти шарҳи илмӣ, эҷодкорӣ, хулосабарориҳо, ки дорони донишҳои нави муфид дар бораи воқеияти ҳуқуқӣ мебошанд, зарур ба ҳисоб мераванд [183, с. 57]. Алақай принципи илмият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи қонунгузорӣ шарҳ дода шудааст. Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дарнамосозии давлатӣ» аз 19 июли соли 2022 «асоснокии илмӣ ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ва дурнамоҳои давлатии аз нуқтаи назари илмӣ асоснок буда, бо истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ ва тақмили доимии методология таҳия мешаванд» [6].

Дар раванди мониторинги қонунгузорӣ, бо дарназардошти истифодаи принципи илмият, дастовардҳои илмии ҳуқуқшиносии ватаниву хориҷӣ, услухи муосири илмии таҳлилу таҳқиқот, таҷрибаи байналмилалӣ,

асоснокунии назариявӣ ва амалии хулоса, пешниҳоду таклифҳо истифода мешаванд.

Аз ин рӯ, принципи илмӣ талаб менамояд, ки таҳлилҳои қонунгузорӣ ва муқоисавӣ бо дарназардошти назарияву ғояҳои асосии илмӣ, тарзҳои таҳқиқоти ҳуқуқӣ ва таҳлиلى суръат гирад ва тавсияву натиҷаҳо тасдиқшудаву далелнок бошанд. Принципи мазкур ба баланд бардоштани сифат ва дақиқияти натиҷаҳо, коҳиши сахву хато ва муҳолифатҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, рушди низомии ҳуқуқӣ ва тақмили қонунгузорӣ мусоидат мекунад. Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқоти зиёди илмӣ аз ҷониби олимони институтҳои илмӣ ва факултетҳои ҳуқуқшиносии донишгоҳҳо дар шакли рисолаҳои илмӣ анҷом дода мешавад, ки пешниҳоду хулосаҳои амалии онҳо ба тақмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамоянд.

Бинобар ин, субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ бояд таҳқиқоти олимони соҳаҳои гуногуни ҳуқуқро ҷамъоварӣ ва хулосаҳои амалии онҳоро зимни мониторинги қонунҳои алоҳида ба назар гиранд.

Принципи **касбият** ё ба забони хориҷӣ маъмул «профессионализм» принсипест, ки бидуни он ҳама принципҳои дигар самаранок татбиқ намешавад. Дар асоси принципи мазкур мутахассисон дорои дониши кофӣ ва таҷрибаву сифатҳои баланди касбӣ шахсӣ бошанд, ки ба иҷрои бомуваффақияти фаъолияти номбаршуда мусоидат намоянд. Чунин хусусият ба мушоҳидаи мушкilotи санади меъёрии ҳуқуқӣ (норасоӣ, носаҳеҳӣ, ихтилофот ва ғ.), тақмили додани санад, ислоҳи хатоҳои қонунгузорӣ зарур мебошад. Касбият фарогири сатҳи кофӣи равонию шахси ро дард, ки ба ҳалли масъалаҳои мураккаб нигаронида мешавад. Субъектҳои мониторинги ҳуқуқӣ низ бояд салоҳият ва малакаи кофӣ дошта бошанд, то ки вазифаҳои худро босифат иҷро кунанд [135, с. 47]. Аз ин рӯ, дар заминаи принципи касбӣ ва кордонӣ мониторинги қонунгузорӣ бо иштироки ҳуқуқшиносон, олимон, коршиносони соҳибтаҷриба гузаронида шаванд; иштирокдорони

мониторинги қонунгузорӣ бояд дорои дониши кофӣ, малакаҳои касбии таҳлили ҳуқуқӣ, оморӣ, методологӣ, технологиву фановарӣ дошта бошанд.

Барои самаранокӣ ва натиҷабахшии мониторинги қонунгузорӣ зарур аст, ки сатҳи таҳассуси субъектону коршиносон баланд бардошта шуда, дорои таҷрибаи ғанӣ бо иштирок дар тренингу семинарҳои байналмилалӣ бошанд.

Ҷомеаи демократиро бидуни **ошкорбаёнӣ** тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, он принципи асосӣ ба ҳисоб меравад. Дар мониторинги қонунгузорӣ низ принципи бунёдӣ буда, ба таври ошкоро изҳор доштани масъалаҳо вобаста ба мушкилоти қонунгузорӣ ва дастрас будани натиҷаҳои мониторингро дар бар мегирад. Ҳамчунин, принципи мазкур василаи асосии ташаккули маърифат ва фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон ба шумор меравад. Иттилоот ва натиҷаи мониторинги қонунгузорӣ дар ВАО нашр карда мешавад.

Маводди интишоршудаи субъекти ваколатдор дар захираҳои интернет ва натиҷаи мониторинг аз дастрас будани иттилооти дарак дода, ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки бо санаду маводҳои мақомоти давлатӣ шинос шаванд. Бо амалишавии ин принцип шумораи субъектон метавонанд дар мониторинги ҳуқуқӣ афзоиш ёбанд ва норасоӣҳо дар муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳам дар ҳуқуқатбиқкунӣ бартараф гарданд [52, с. 57]. Аз ин рӯ, ҳоло порталҳои интернетӣ ва сомонаҳои мақомоти давлатӣ, ки бахши қонунгузорӣ доранд, дастрасии шаҳрвандонро ба қонунҳо осон гардонида, ҳамчунин таваччуҳи онҳоро ба рушду такмили қонунгузори кишвар бештар менамояд. Онҳо метавонанд ошкоро аз мушкилоту норасоӣ ва нуқсонҳо дар қонунгузорӣ ибрози назар намоянд.

Ташаккули сатҳи шуури ҳуқуқии ҷомеа на танҳо дастрасӣ ба асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ (дар нашрияҳои даврӣ, тавассути радио ва телевизион, сомонаву порталҳои мақомоти давлатӣ) мебошад, балки он ба дастрас будани натиҷаҳои мониторинги ҳуқуқӣ, шинос кардани аҳоли бо фаъолияти

давлат дар самти такмили қонунгузорӣ, ҷалби шаҳрвандон ба ин раванди муҳим шароит фароҳам меорад [135, с.45].

Ҳоло, дар порталҳои интернетӣ, шабакаҳои расмӣ мақомоти давлатӣ (мас., саҳифаҳои Маҷлиси Миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии қонунгузорӣ ва дигар мақомот), нашрияҳо (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рӯзномаи он «Садои мардум») санадҳо ва таҳлилҳои мутахассисонро вобаста ба қонунгузорӣ дар бар мегиранд, ки аз амалишавии принсипи ошкорбаёнӣ шаҳодат медиҳанд. Ҳамчунин, барномаҳои гуногуни компютерӣ (мас, барномаи «Адлия») коркард карда шудаанд, ки фаъолияти мақомоти давлатӣ ва дастарсии шаҳрвандонро ба санадҳои ҳуқуқӣ осон гардонданд.

Мониторинг **фаъолияти маҷмӯӣ (комплексӣ) ва банақшагирӣ** мебошад. Принсипҳои комплексӣ ва нақшавии мониторинг мушоҳидаи ҳамаҷониба мебошанд ва имконият медиҳанд, ки соҳаи алоҳидаи қонунгузорӣ дар алоқамандӣ бо равандҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва иқтимоӣ-иқтисодӣ омӯхта шаванд. Принсипи мазкур ҳамчунин имкон медиҳад, ки вазъи қонун дар дигар воҳидҳои ҳудудӣ-маъмурӣ таҳлил, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки соҳаҳои алоҳидаи муносибатҳои ҷамъиятиро танзим менамоянд муқоиса шуда, ба субъектҳои мониторинг имконият дода шавад, ки ҳулосаҳо дар бораи вазъи қонунгузорию дар сатҳи маҳал пешниҳод ва чораҳои вобаста ба такмили низоми ҳуқуқии кишвар карда шаванд.

«Принсипи комплексӣ истифодаи ҳамаи вазифаҳои идорӣ – пешгуйӣ, банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, ташкилӣ, мутобиксозӣ, назорат ва баҳодидиро дар назар дорад. Барои амалӣ гардонидани фаъолияти мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мутобики принсипи комплексӣ, мавҷудияти низомҳои таъминкунандаи амали самарбахши онҳо зарур аст, ки метавон онҳоро чунин гурӯҳҳо тақсим намуд: низоми таъминоти моддӣ; низоми таъминоти

техникӣ; низоми таъминоти иттилоотӣ; низоми таъминоти кадрӣ; низоми таъминоти ташкилӣ-методӣ» [135, с. 46].

Тибқи принципи банақшагирӣ чорабиниҳо оид ба ҷамъоварӣ, таҳлилу баҳодиҳии иттилоот ва ҷамъбасти онҳо бояд мутобиқи барномаву нақшаи мониторинг гузаронида шаванд [184, с. 23].

Принципи банақшагирӣ қаблан муайян ва дар доираи ваколати мақомоти давлатӣ ба роҳ монда шуда, дар асоси он бояд мақоми ваколатдор ё мақоми, ки ҷаъолияти мониторинги қонунгузории самти худро амалӣ менамояд, номгӯйи санадҳо ва соҳаи қонунгузорӣ, номгӯйи субъектҳо, муҳлати гузаронидани мониторинг ва дигар маълумоти лозимро тартиб диҳад. Ҳамчунин Нақшаи мониторинги қонунгузорӣ таҳия ва тасдиқ карда шавад. Мас., нақша иборат аз 6 марҳала қабул карда мешавад, ки он ташхиси мушкилот, таҳияи нақшаи чорабиниҳо бо нишон додани тадбирҳо, мутахассисон ва муҳлати иҷро, тасдиқи нақша, иҷрои нақша, гузаронидани мониторинг, ҳамчунин баҳодиҳӣ ва баррасии мақсадҳоро фаро мегирад [205, с. 140].

Нақшаи мониторинг тавсифи умумӣ, маълумоти мафассал дар бораи объекти мониторинг, навъи омӯзиш, субъект, муҳлатҳои амалишавӣ, шакли пешниҳоди ахборотро дар бар мегирад. Бешубҳа, банақшагирӣ – принципи муҳим аст, ки ҷаъолияти мониторинг дар асоси он ба роҳ монда шуда, маҳз тақсимои дақиқи вазифаҳо кафили ҷаъолияти самарабахши субъектҳои мониторинг ба шумор меравад [135, с. 46].

Аҳамияти принципи баррасишуда дар он зоҳир мегардад, ки мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун раванди мунтазаму муттасил дар заминаи барномаву нақшаи мушаххаси ҳамоҳангшуда амалӣ мешавад. Он ба субъекти мониторинг қонунгузорӣ имконият медиҳад, ки пайдарпай ва аз рӯйи нақшаи тасдиқшуда мониторинги қонунҳои гуногунро гузаронад. Дар асоси нақшаи мониторинги қонунгузорӣ тамоми марҳалаҳо, чорабиниҳо ва вазифаҳо муайян мебошанд.

Принсипи об'єктивї - принсипи ахлоқиву ҳуқуқист, ки маънои он муносибати беғаразона ва софдилонаи субъектҳои назорати санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ба ғайолияти иҷрошаванда ифода мекунад. Принсипи мазкур омӯзиши беғаразонаи мониторинг ва истисно кардани шумораи ҳадди имконпазири таҳрифи маълумоти воқеиро ба манфиати субъективии шахс пешбинӣ мекунад. Принсипи об'єктивї субъекти мониторингро вазифадор мекунад, ки қонунӣ будани санадҳоро ҳангоми муайян кардани равандҳои таҳияи қонунгузорӣ ба назар гирифта шавад [135, с. 47]. Дар дигар мақолаҳои илмӣ он ҳамчун принсипи об'єктивї ва қонунӣ баррасӣ шуда, ҷамъоварӣ, таҳлил ва арзёбии маълумот дар бораи натиҷаҳои ғайолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар асоси санадҳои ҳуқуқии қабулнамудаи субъектҳои мониторинги ҳуқуқӣ, муқаррар намудани тартиби ташкил, усулҳо ва муҳлати ғайолият ва истифодаи маълумоти бадастомада маънидод мешавад [160, с. 158].

Ҳамзамон, ҳангоми гузаронидани мониторинги ҳуқуқӣ ташкилотҳои мустақили эксперти вазифадоранд беғаразӣ ва об'єктивӣ будани хулосаҳову натиҷаҳои арзёбии экспертиро риоя кунанд. Барои гузаронидани мониторинги ҳуқуқӣ ташкилотҳои мустақили эксперти метавонанд мутахассисони соҳаҳои гуногун (ҳуқуқшиносон, иқтисоддонҳо, молияшиносон, ҷомеашиносон ва ғ.)-ро ҷалб намоянд.

Моҳияти принсипи мазкур дар он ифода меёбад, ки дар раванди мониторинг аз ғараз, манфиатҳои шахсӣ, гурӯҳӣ ё сиёсӣ худдорӣ карда шавад. Ин принсип ба дигар принсипҳои мониторинги қонунгузорӣ, аз ҷумла демократизму илмӣ алоқаманд буда, хулосаву натиҷаҳои мониторинг дар асоси омор, таҳлилҳои илмӣ ва маълумоти санҷидашуда бароварда мешаванд ва ҳамаи иштирокдорон озодона ва ба таври об'єктивӣ ҳуқуқи ироаи кардани пешниҳодҳоро доранд. Ҳамчунин арзёбиву таҳлилҳо бо дар назар доштани воқеияти ҳаёти ҷамъиятӣ, ҳолати воқеии қонунҳо ва татбиқи онҳо амалӣ мешаванд.

Принципи дигари мониторинги қонунгузорӣ **принципи муттасилӣ** буда, пай дар пай иҷро шудани раванди мазкурро ифода мекунад. Дар дигар кишварҳо принципи муттасилӣ дар қонунгузорӣ муқаррар карда шудааст. Мас., Қонуни вилояти Калугаи ФР «Дар бораи мониторинги ҳуқуқтатбиқкунии санадҳои меъёрии ҳуқуқии вилояти Калуга» аз 28 март соли 2013, таҳти №407-ОЗ [18; 23] дар баробари дигар принципҳои мониторинг принципи муттасилиро дар бар гирифтааст.

«Принципи муттасилии мониторинги ҳуқуқӣ аслан на танҳо принципи методологӣ, балки ғояест, ки дарки ҷомеаро доир ба ғайрияти мониторинг ҳамчун ба натиҷаҳо, рушд ва идомат, ғайрияти доимии мақомоти давлатӣ, ки бо доираи ғайрияти онҳо маҳдуд намешавад, муайян мекунад. Муттасилӣ мониторингро ҳамчун як раванди муқаммал тавсиф мекунад, ки ҳама гуна тағйироти қонунгузорию пайгирӣ мекунад ва баъзе равандҳои, ки дар соҳаи қонунгузорӣ ба амал меоянд, таҷдиду ислоҳ ё коҳиш медиҳад» [135, с.46].

Муттасил дар вожаномаҳо ба маънои «доимӣ, бефосила» шарҳ дода шудааст. Аз ин рӯ, дар асоси принципи мазкур мониторинги қонунгузорӣ ғайрияти доимӣ буда, пай дар пайю мунтазам ва бефосила бо дар назар доштани дигаргуниҳову тағйирот дар муносибатҳои ҷамъиятӣ гузаронида мешавад. Барои саривақт окшор кардани камбудҳои дар қонунгузорӣ мониторинг ба таври муттасил давр ба давра сурат гирифта, нишондиҳандаҳои мониторинг муқоиса мешаванд.

Принципи муттасилӣ ба устувории низоми ҳуқуқӣ ва рушди мунтазами он, татбиқи сиёсати ҳуқуқӣ, фароҳам овардани шароит барои пешгӯии мушкilotи қонунгузорӣ, пешгирии таъхир дар ислоҳи камбудҳои қонунгузорӣ мусоидат мекунад.

«**Принципи низомнокӣ** принципи муайян кардани робитаҳо, пуррагии маълумот, таҳлил ва муқаррар намудани хусусиятҳои онҳо махсус меёбад, ки дар фазои берунӣ ва дохили зухурот вучуд доранд. Дар асоси ин принцип

сармарабахшии ҳама гуна фаъолият нишон дода мешавад. Принципи низомнокӣ ё муназзамӣ имкон медиҳад, ки таҳқиқот ба моҳияти объект равона карда шуда, унсурҳои сохтори он ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам дар робита бо ҳамдигар, бо дар назардошти омилҳои муҳити беруна ва дохилӣ баррасӣ гардад» [135, с. 46]. Принципи мазкур як қатор талаботхоро барои ташаккули раванди мониторинг, ташкили амали субъектҳо ва арзёбии натиҷаҳои онро ифода мекунад. Ин талабот ба мафҳуми низоме асос ёфтааст, ки бо он сохтор ва силсиламаротиби мушаххас тавсиф мешавад.

Фаъолияти мониторинги қонунгузории дилхоҳ субъект бидуни алоқаву робитаи тарафайн ногузир мебошад. Бинобар ин, субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ ҳамеша дар асоси принципи **ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозии мутақобила** ба натиҷаи зарурӣ даст меёбанд. Чунин таҷриба аллакай зимни таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба назар мерасад. Ба андешаи муаллифони «принципи ҳамоҳангсозии мониторинг, пеш аз ҳама, робита бо муаллифони ва таҳиякунандагони санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин субъектҳои ҳуқуқтатбиқкунии онҳоро дар назар дорад. Мақоми давлатие, ки санади меъёрии ҳуқуқиро қабул кардааст, аммо дар бораи дар амал татбиқ шудани он маълумот надорад, бояд ба кулӣ тағйир ёбад» [183, с. 57]. Аз ин ҷо бармеояд, ки мақомоти ҳуқуқэҷодкунӣ мунтазам аз татбиқ шудани қонун иттилоъ дошта бошад ва маҳз мониторинги қонунгузорӣ дар ин раванд, яъне дар таъмини иттилоот аз вазъи қонунгузорӣ ва татбиқи онҳо дар ҷомеа нақши бузург дорад.

Принципи ҳадафмандӣ ё мақсаднокӣ бо ҳадафҳои муайян, яъне ислоҳи камбудии мавҷуда дар қонунгузорӣ ва ноил гаштан ба натиҷаҳои дилхоҳ гузаронида мешавад. Субъекти мониторинги қонунгузорӣ ҳангоми гузаронидани мониторинг дар назди худ мақсадҳои муайяно мегузорад, то самаранокии танзими муносибати муайяни ҳуқуқиро тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба даст орад. Ҳамаи марҳалаҳои мониторинг ҳадафи

мушаххас дошта, муайян кардани самти мушаххаси субъектон, таъмини робитаи мантиқӣ байни мақсаду восита ва натиҷахоро дар бар мегиранд.

Принсипи такмилдиҳӣ бо мақсади мукаммалу пурра намудани қонунгузорӣ ё санади муайян меъёрии ҳуқуқӣ, дар маҷмуъ рушду инкишофи низоми ҳуқуқӣ истифода мегардад. Дар асоси принсипи мазкур яке аз ҳадафҳои мониторинги қонунгузорӣ, яъне баланд бардоштани сифати қонунгузорӣ амалӣ мешавад. Принсипи мазкур моҳиятан дар Консепсияи пешгӯи инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфта, дар асоси он баланд бардоштани сифати қонун яке аз афзалиятҳои дурнамои рушди қонунгузории Тоҷикистон мебошад [10].

Агар мониторинги қонунгузорӣ барои такмилдиҳӣ ва бартарафсозии норасоииҳои қонунгузорӣ равона нагардад, пас принсипи такмилдиҳӣ татбиқи амалии худро дар ин раванд пайдо намекунад. Дар асоси ин принсип қонунҳо на танҳо такмил дода мешаванд, балки ба талаботи ҷомеа мутобиқ гардонида мешаванд. Аз ин рӯ, мониторинг хусусияти динамикӣ пайдо карда, навсозӣ ва мутобиқ намудани қонунҳо ба тағйироти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ сурат мегирад.

Принсипи фарогир дар баробари дигар принсипҳои мониторинги қонунгузорӣ ҷой дорад. Моҳияти ин принсип дар он ифода меёбад, ки таҳлили ҳамаатарафаву баҳодиҳии объекти мониторинги ҳуқуқӣ ва ҳатмии ҳулосаҳо тибқи натиҷаҳои фаъолияти мониторинг ба роҳ монда мешавад. Дар ин замина, он ҳамаҷониба, мукамал ва боътимод будани маълумот, ҳамчунин ба инобат гирифтани ҳама ҷанбаҳо ва муносибатҳои, ки ба шаклгирӣ ва пешрафти фазои ҳуқуқӣ таъсиррасонанд, фаро мегирад [135, с.47].

Дар асоси принсипи мазкур иттилоот бояд фарогир бошад; ҷамъоварӣ, таҳлил ва арзёбии маълумот оид ба натиҷаҳои фаъолияти меъёрэҷодкунӣ ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз мақомоти ҳокимияти давлатии ҳамаи

сатҳ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, муассисаҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, воситаҳои ахбори омма ва шахрвандон вобаста аст.

Ҳамчунин принципи фарогир тамоми институту соҳаҳои марбут ба низоми ҳуқуқӣ ва санадҳои ҳуқуқии дохилидавлатию байналмилалӣ эътирофшударо фаро мегирад. Дар баробари ин, доираи васеи иштирокдорон, ба хусус коршиносону мутахасссон ба кори мониторинги қонунгузорӣ ҷалб мешаванд.

Баҳши зиёди принципҳои ҳуқуқии баррасишуда дар сатҳи қонунгузорӣ низ муқаррар карда шудаанд. Чунончи, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» муайян кардааст, ки фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ бояд аз рӯи принципҳои муқарраршуда ба амал бароварда шавад (м. 3) [5]. Принципҳои мутобикат ба Конститутсия, қонуният, афзалияти ҳуқуқу озодиҳои инсон, адолат, ошкорбаёнӣ ва шаффофият, илмӣ, касбият, ба назар гирифтани афкори ҷамъиятӣ ба принципҳои фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ дохил мешаванд. Принципҳои мазкур дар ҳамаи санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ дар сатҳҳои гуногун таҳияву қабул мегарданд, бояд инъикос ёбанд. Ҳамчунин дар раванди гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ онҳо бояд риоя ва ба эътибор гирифта шаванд.

Дар баробари ин қонун, принципҳои мазкур аллакай дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ муқаррар шудаанд. Мас., дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамозии давлатӣ” принципҳои қонуният, ягонагӣ, воқеият, асоснокии илмӣ, шаффофият, самаранокӣ, пайдарпайӣ ва доимӣ ва масъулиятнокӣ муқаррар шудаанд.

Хулоса, принципҳои мониторинги қонунгузорӣ моҳияти фаъолияти мазкур ва талаботи асосии рафтори субъекти муайяноро ҳангоми гузаронидани мониторинг ифода мекунад.

Мониторинги қонунгузорӣ ба ду гурӯҳи асосии принципҳо: умумӣ ва махсус асос меёбанд.

Принсипҳои умумӣ асосан қонуният, демократизм, илмӣ, касбият ва қордонӣ, ошқорбаёнӣ, таҳлили маҷмӯӣ (комплексӣ), банақшагирӣ, объективизм ва ғ.-ро дар бар мегирад.

Ба принсипҳои махсус ҳатмӣ, муттасилӣ, низомнокӣ, ҳадафмандӣ, тақмилдиҳӣ, фарогирӣ ва ғ. дохил мешаванд.

Дар раванди мониторинги қонунгузорӣ риояи принсипҳои мазкур шартӣ асосӣ барои субъекти ваколатдор ба шумор меравад ва ҳамчун омили натиҷабахши фаъолияти мониторинггузаронӣ баромад менамоянд. Ҷиҳати қорбурди амалии принсипҳои баррасишуда, тавсияҳои зер пешниҳод мегарданд:

Зимни таҳияи тартиб ё дастурамали алоҳида дар робита ба мониторинги қонунгузорӣ мувофиқи мақсад аст, ки принсипҳои мазкур ҳамчун асосҳои роҳнамо ба инобат гирифта шуда, дар моддаи алоҳида пурра шарҳ дода шаванд.

Бо дар назар доштани принсипҳои демократизму ошқоро зарур аст, ки мониторинги қонунгузорӣ дар шакли маводди ҷопӣ ё электронӣ дар сомонаҳо ва китобхонаҳо нигоҳдорӣ шуда, ҳамчун манбаи иттилоот барои таҳқиқоти илмӣ дастраси ҳама бошанд.

Барои самаранокӣ ва натиҷабахшии мониторинги қонунгузорӣ зарур аст, ки сатҳи таҳассуси субъектону қоршиносон баланд бардошта шуда, дорони таҷрибаи ғанӣ бошанд ва барои амалӣ гардонидани мониторинг сатҳи малакаи ҳудро бо иширок дар тренингу семинарҳои байналмилалӣ сайқал диҳанд.

Субъектони мониторинги қонунгузорӣ бояд таҳқиқоти олимони соҳаҳои гуногуни ҳуқуқро ҷамъоварӣ ва ҳулосаҳои амалии онҳоро зимни мониторинги қонунҳои алоҳида ба назар гиранд.

2.2. Усулҳо ва воситаҳои амалигардонии мониторинги қонунгузорӣ

Мониторинги қонунгузорӣ раванди низомнок ва муттасил мебошад, ки бевосита тавассути усулҳои муайян ба амал бароварда мешавад. Чуноне ки М. Савин дар мақолаи худ қайд мекунад, «...аз ҳолати раванди қонунгузорӣ натиҷабахшии танзими ҳуқуқӣ, вазъи ҳуқуқатбиққунӣ ва фазои ҳуқуқӣ вобаста аст...» [167, с. 109]. Ба ин раванд сифати қонунҳо, ҷавобгӯ будани онҳо ба талаботи ҷомеа, фарохонии афкори ҷомеа ва ғ. хос аст.

Дар ҳама илмҳо мафҳуми маъмули «методология» ҳамчун низоми принципҳои илмӣ маърифат фаҳмида шуда, маҷмӯи усулҳо ва тартиби таҳлили иҷтимоӣ ва низоми муайяни мулоҳиза дар бораи воқеияти иҷтимоӣ, интихобу қорбарӣ намудани тарзу усулҳо ва техникаи дарки иҷтимоӣ» баррасӣ мекунам [59, с. 250].

Таърифи аз ҷониби умум қабулшудаи методология «маҷмӯи воситаҳо, усулҳову тарзҳои маърифатӣ мебошанд, ки дар ҳама гуна илм ё соҳаи дониш истифода шуда, восита, шарт ва принципҳои маърифат ва фаъолияти амалан тағйирёбандаро меомӯзанд [85, с. 278].

В.М. Сирих, зеро мафҳуми методология низоми усулҳои умумӣ, махсус ва ҷузъиро мефаҳмад, ки барои дарки объект ва предмет, хусусият алоқамандии усулҳои мазкур истифода мешавад [74, с. 91].

Дар низоми воситаҳои ҳуқуқӣ онҳоро ҳамчун «воситаҳо-тарзҳо» ҷойгир менамоянд [48, с.74-75]. «Усул» ё «метод» дар илмҳои ҳуқуқӣ ба воситаи тарзҳои ҷудо мешаванд, ки тавассути онҳо фаъолиятҳои гуногуни ҳуқуқӣ ба роҳ монда мешавад.

Мониторинги қонунгузорӣ низ дар баробари дигар намудҳои фаъолияти ҳуқуқӣ дорои методологияи худ мебошад, ки тавассути он фаъолияти мазкур роҳандозӣ гардида, натиҷаҳои муайян ба даст меоянд.

Ю.Г. Арзамасов усули мониторинги сифат ва самаранокии танзими меъёрӣ-ҳуқуқӣ ё қонунгузориро «маҷмӯи роҳ, воситаҳо ва тарзҳои аз ҷиҳати илмӣ асосёфта меонад, ки ташкили оқилона ва самараноки фаъолияти

субъектҳои мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқиро таъмин мекунанд, ки ба ҷамъоварӣ, мушоҳида, таҳлили маълумот дар бораи вазъи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, баҳодиҳии онҳо, назорат ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили қонунгузорӣ ва пешгӯии таъсири он нигаронида шудаанд» [31, с. 84].

Ба назари О.А. Короткова дар маҷмӯъ методологияи мониторинги қонунгузорино усулҳои асосии маърифат ташкил медиҳанд: омӯзиши ҳуҷҷатҳо; омӯзиши нишондодҳои омории фаъолият; омӯзиши нашрияҳои ВАО; тадқиқоти сотсиологӣ; омӯзиши ҳолатҳои маъмули алоҳида (англ. casestudies); гузаронидани экспертизаҳо. Ҳар як усул афзолият ва нуқсонҳои худро доранд. Аз ин рӯ, аксар вақт натиҷаҳои назаррас тавассути мониторинг, ки бо истифода аз якҷанд усул гузаронида мешаванд, ба даст оварда мешаванд [139, с. 101]. Интиҳоби усулҳо, ки аз ҷониби субъект истифода мешаванд ба мавзӯи омӯзиш вобастагӣ доранд ва бо усулҳои мониторинг базаи қонунгузорӣ, баҳодиҳии соҳаи алоҳида ҳуқуқ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳлил карда мешаванд.

Ба андешаи А.С. Фадеев «амалигардонии вазифаи таҳлили мониторинги ҳуқуқӣ коркард ва татбиқи воситаҳои махсуси ҳуқуқӣ – маҳакҳо ва нишондодҳои самаранокии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва амали онҳоро талаб менамояд, ки дар асоси истифодаи усулҳои мантиқӣ, воситаҳо ва методҳои илмҳои ҳуқуқӣ (воситаҳои тафсир – мантиқӣ, грамматикӣ, низомнокӣ, таърихӣ ва ғ.), ҳамчунин сотсиологӣ (пешгӯии таъсири самараноки меъёри ҳуқуқӣ, пурсиш, мушоҳида ва ғ.) умумиилмӣ (индуктивӣ, дедуктивӣ, усулҳои таҳлиلى ва ғ.), омӯрӣ ва дигар усулҳо ба роҳ монда мешаванд» [185, с. 168].

Воситаҳои мониторинг аз тадқиқоту ҳисобот, омӯру қарорҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои муҳимми мақомоти маъмурӣ, машварату муҳокимаҳо, пурсишҳо ва дигар воситаҳои ҷамъоварии фикру мулоҳизаҳо иборатанд [247].

Ҳамин тавр, усулҳо ва воситаҳои мониторинги қонунгузорӣ тарзу роҳҳои илман коркардшуда мебошанд, ки дар раванди мониторинги қонунгузорӣ истифода шуда, маҳз бо истифодаи онҳо кори субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ осон мегардад.

Яъне, усулҳои мониторинги қонунгузорӣ роҳу восита ва тарзҳои илмӣ-таҳлилӣ ва амалии омӯзишу баҳодихӣ ва мушоҳидаву назорати мунтазами қонунгузорӣ, ки дар заминаи онҳо маълумот дар бораи вазъу сифати қонунҳо, татбиқ ва самаранокии онҳо ҷамъоварӣ мегардад.

Таснифҳои гуногуни усулҳои мониторинги ҳуқуқӣ вучуд дорад, аммо дар умум ба ду гурӯҳи асосӣ, яъне усулҳои умумӣ ва соҳавӣ ё хос ҷудо мешаванд. Дар зер ҳар усули умумӣ ва хос мавриди баррасӣ қарор дода мешавад.

Як қатор муаллифони усули **мушоҳидаро** «ҳамчун таҳқиқоти ғайбӣ, омӯзиши масъалаҳои, ки манфиати ҳаёти доранд ва барои дарки мустақими воқеият зарур мебошанд, он чизе, ки мавҷуд аст ва дар воқеъ бе дахлати беруна зухур мекунад, шарҳ медиҳанд» [117, с. 35].

Намудҳои гуногуни усули мушоҳида аз ҷониби муҳаққиқон тасниф шудааст. Вобаста ба миқдори воҳидҳои объекти мушоҳида: мушоҳидаи пурра, қисман. Вобаста аз вақти мушоҳида: мушоҳидаҳои ҷорӣ (давомдор) ва низомнок (аз рӯйи нақшаи қаблан тартибдодашуда барои омӯзиши объект ба муддати муайян гузаронида мешавад [181, с. 139]. Ҷузъи муҳимми раванди мониторинг мушоҳида ба ҳисоб рафта, тавассути ин усул предмети мониторинг мавриди омӯзиши амиқ қарор мегирад. Зимни ин раванд, маҷмуи маълумот вобаста ба объект ва предмети мониторинг ба даст омада, ба усулҳои дигар, аз ҷумла, таҳлилу баҳодихӣ замина мегузорад. Мушоҳида инчунин барои усули ҷамъоварии маълумот роҳу воситаҳо ва макони объектро муайян мекунад.

Субъекти мониторинги қонунгузорӣ метавонад бевосита ҳаёти ҷамъиятӣ ва объектҳои гуногуни (мас., ғайбӣ амалияи муассисаҳо, ташкилот)-ро

мавриди мушоҳида қарор дода, аз татбиқшавии қонунҳо маълумот ғирдоварӣ намояд. Барои мисол, аз мушоҳидаи овезаҳо дар шаҳру ноҳияҳо маълум мегардад, ки то ҳол муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатӣ» аз ҷониби шаҳрвандон риоя намешавад. Хатоҳои имлоӣ, номҳои гуногуни хориҷӣ, жаргонҳо ва ғ. дар чунин овезаҳо дида мешавад, ки мақоми забони адабиро коста менамоянд.

Дар низоми усулҳои мониторинги қонунгузорӣ **пешгӯӣ** васеъ истифода мешавад. Бо роҳи усули пешгӯиҳои ҳуқуқӣ самарабахшии мониторинг баланд бардошта шуда, норасоҳои танзими ҳуқуқӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо ба даст меоянд. Муҳимтарин воситаи тақмили қонунгузориро муаллифони мушоҳидаи низомноки илмӣ инкишофи он меҳисобанд [161, с. 21-31].

Он ҳамчун пешгӯиҳои вазъи низоми ҳуқуқии кишвар дар оянда, баҳисобгирии оқибатҳо ва хатарҳои эҳтимолӣ (ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, сиёсӣ, экологӣ ва ғ.) қабул, тағйирёбӣ ва бекор кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ бештар ба натиҷаҳои мониторинги ҳуқуқӣ асос меёбад. Агар дар натиҷаи мониторинг камбудии танзими ҳуқуқии ҷорӣ ошкор карда шавад, пас пешгӯӣ имконияти алтернативии бартарафсозии онҳоро пешниҳод мекунад [162, с. 3-14]. Бинобар ин, натиҷаҳои мониторинг ва пешгӯӣ ҳангоми банақшагирӣ (махсусан дарозмуддат)-и фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ба назар гирифта шаванд [95, с. 41-50].

Бидуни усули пешгӯӣ таҳияи концепсияи муосири санади меъёрии ҷавобгӯ ба талаботи имрӯза, таҳияи лоиҳаи санади меъёрии аз ҷиҳати мазмун ва шакли дорои сифати баланд ва мусоидат намудан ба қабули он (муҳокима, мувофиқа, қабул) ғайриимкон аст [31, с. 24].

Навъҳои ҳатмӣ ва иловагии қоидаҳои пешгӯиҳои оқибатҳои амали қонунро муаллифони ҷудо менамоянд [162, с. 4-5]. Қобили зикр аст, ки усули пешгӯӣ ба зарурати танзими ҳуқуқии муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ва қабули қонуни алоҳида мусоидат мекунад. Бинобар ин, пешгӯиҳои илмӣ омили муҳими тақмили қонунҳо буда, аз ҷониби мутахассисону олимони

соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ гузаронида мешавад, ки ҳамчун пешгуйии касбӣ дар раванди мониторинги қонунгузорӣ фаҳмида мешавад. Чунин усул бояд бештар дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ инъикос ёфта, дар асоси он тавсияҳои муфид пешниҳод шаванд.

Ҳамчунин бо роҳи усули мазкур равандҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, оқибатҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, экологӣ ва ғ. таҳлил шуда, дурнамои тақмили қонунгузорӣ пешгуйӣ мегардад. Пешгуйӣ ин паёмадҳои эҳтимолии қонунҳоро бо дарназардошти истифодаи маълумоти воқеӣ ва таҷрибаи амалигардонии қонунҳо дар ҳаёт муайян мекунад.

Усули **чамъоварии** иттилоот фаъолияти ошкоро ва ба даст овардани маълумот дар бораи ҳолати объекти таҳқиқоти мониторинг мебошад. Шарти чамъоварии иттилоот муносибати объективӣ буда, набояд ягон муносибати субъективӣ дар категорияҳои арзёбӣ роҳ дода шавад. Усули чамъоварии иттилоотро метавон бо истифода аз усулҳои сотсиологӣ, пурсишҳо, таҳқиқи ҳуҷжатҳо, ташкили телефонҳои боварӣ, гузаронидани мизҳои мудаввар, гузаронидани конференсҳо бо иштироки омма, мусоҳибаҳо ва ғ. анҷом дод. Мушоҳида ва чамъоварии иттилоот бо ҳам робитаи зич дошта, ба истифодаи усулҳои таҳлил ва синтез имконият фароҳам меоранд [181, с. 139]. Бо роҳи чамъоварӣ маълумоти зарурӣ аз манбаҳои гуногун, аз ҷумла, нашрия, маҷалла, сомонаҳои расмӣ ва дигар воситаҳои иттилоотӣ чамъоварӣ шуда, предмети мониторингро ташкил медиҳанд.

Бидуни чамъоварии маълумот таҳлилу пешгуйӣ ва натиҷагирӣ ғайримкон мебошад. Дар натиҷаи усули чамъоварӣ иттилооти воқеӣ ва боэътимод дар бораи ҳолати қонунгузорӣ ва татбиқи он аз манбаҳои мухталиф ба даст меояд. Манбаҳои чамъоварӣ қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қарорҳои судӣ ва амалияи ҳуқуқтатбикуни, маълумоти оморӣ, пурсишу мусоҳибаҳо, назарсанчиҳои иҷтимоӣ, таҷрибаи байналмилалӣ ва ғ. мебошанд.

Дар омӯзишу баррасии предмети мониторинги қонунгузорӣ усули **таҳлил** муҳим мебошад. Усули таҳлил маҷмӯи амалҳои муайяни мантиқӣ, ки ба ошкор кардани мазмуни объект нигаронида шудаанд. Ҳангоми гузаронидани мониторинг таҳлил имкон медиҳад, ки субъекти мониторинг ба моҳияти объект ворид шавад, фикру андешаҳои асосии дар санади меъёрии ҳуқуқӣ ё лоиҳаи он ифодаёфта ва мантиқи сохтори ҳуҷҷатро муайян кунад, робитаҳои мантиқӣ ё зиддиятҳои байни қисмҳои сохтори санадро ошкор ва онҳоро аз нуқтаи назари иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ баҳо диҳад [134, с. 113].

Профессор Ю.А.Тихомиров чунин маҳакҳои таҳлилро қайд мекунад: «мутобиқати конституцсионӣ ва қонунӣ, самаранокии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар доираи фаъолияти мақомот ва зерсохторҳои онҳо; муқоисаи натиҷаҳои кори мақомоти судӣ; самаранокии тамоми низоми ҳуқуқӣ» [79, с. 379].

Дар асоси усули таҳлил, масоили гуногун, ба хусус, мақоми вақоладори қабулкунандаи санад ва ташаббускори он, замон ва ҳадафҳои қабули санад, мазмуну муҳтаво ва созгории санад ба талаботу техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ, таъсири санад дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, қобили фаҳму мантиқӣ ва босаводона таҳия шудани матни санад, мавҷуд набудани норасоӣ, ҳатову ихтилоф ва дигар камбудҳои баррасӣ мешавад.

Дар натиҷаи усули таҳлил предмети мониторинг ба қисмҳо тақсим шуда, ҳар бахш дар алоҳида мавриди омӯзиш қарор мегирад, мушкilotи гуногуни марбут ба он муайн мегардад. Усули таҳлил аз шаклҳои гуногун иборат аст. Ба онҳо асосан таҳлил оморӣ, меъёрӣ, муқоисавӣ ва ғ. дохил мешаванд. Мас., таҳлили меъёрӣ муайян мекунад, ки то кадом андоза санади меъёрии ҳуқуқӣ ба Конституция ва қонунҳо, мутобиқат ва муҳолифат дорад, ё кадом нуқсонҳо дар дохили санад дида мешаванд.

Дигар усуле, ки дар раванди мониторинг мавриди истифода қарор мегирад, **экспертиза** мебошад. А.С. Фадеева онро унсури муҳимми техникӣ-ҳуқуқии механизми амалигардонии вазифаи таҳлилии мониторинги ҳуқуқӣ,

ҳамчун воситаи баҳодихии самараноки меъёрҳои ҳуқуқӣ меҳисобад [185, с. 167].

Муайян намудани мазмуни иҷтимоӣ ва шакли ҳуқуқии меъёрҳои қонунгузорӣ дар доираи мониторинги ҳуқуқӣ ба воситаи экспертизаи маҷмӯӣ (комплексӣ), ба монанди 1) экспертизаи идоравӣ; 2) экспертизаи илмӣ; 3) экспертизаи ҷамъиятӣ. Экспертизаи идоракунӣ аз муайян кардани дараҷаи раванди танзими ҳуқуқӣ ва мавқеи сохторҳои гуногуни давлатӣ иборат аст. Экспертизаи ҷамъиятӣ сатҳи баррасиву ҳамоҳангсозиро дар раванди танзими ҳуқуқии манфиат ҷамъиятӣ муайян мекунад [139, с. 101; 142].

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» экспертизаи ҳуқуқӣ, забонӣ, зиддикоррупсионӣ, зиддитабъизӣ, таҳлили таъсири танзимкунӣ, молиявӣ иқтисодӣ, экологӣ, илмӣ ва ғайра махсуси илмӣ муқаррар шудааст. Дар раванди экспертиза қарор медиҳанд. Қобили зикр аст, ки айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон экспертизаи зидди коррупсионӣ бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи зиддикоррупсионии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ва экспертизаи зиддитабъизӣ бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баробарӣ ва барҳам додани ҳама гуна шаклҳои табъиз» татбиқ мешаванд.

Бояд гуфт, ки барои бартараф кардани мушкилоти забонӣ, фаҳмо будани меъёрҳои қонунгузорӣ, истифодаи дурусти мафҳуми истилоҳоти забони тоҷикӣ зарур аст, ки Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон экспертизаи забонии санадҳои қонунгузориро мунтазам амалӣ намояд.

Аз таҳлили қонунгузорӣ бармеояд, ки экспертиза ҳамчун усули мониторинги қонунгузорӣ ва яке аз вазифаҳои мақомоти давлатӣ мебошад. Экспертизаи санадҳои амалкунанда ва экспертизаи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва зерқонунӣ аз ҷониби мақомоти дахлдор, бахусус вазорати

адлия, мақомоти прокуратура, мақомоти судӣ гузаронида мешавад. Экспертизаи лоиҳаҳои гуногуни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва зерқонунӣ омили баланд бардоштани сифати онҳо, мутобиқатсозӣ ва пайдо кардани камбудииҳои ҷойдошта ба ҳисоб рафта, бо ҷалби васеи мақомоти давлатӣ амалӣ карда мешавад, ки дар натиҷаи экспертиза хулосаи мақомоти дахлдор пешниҳод мегардад.

Дар тури солҳои охир Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии қонунгзорӣ ва дигар вазорату идораҳо экспертизаи ҳуқуқӣ ва Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон экспертизаи зидткоррупсионро амалӣ намуда, дар ин раванд фаъолона иштирок менамоянд.

Экспертиза ба мақомоти прокуратура имкон медиҳад, ки дар асоси таҳлили объективии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ на танҳо ба самаранокии қонунҳои амалкунанда баҳо диҳанд, балки бо қонунгузор муколамаи созанда ба роҳ монанд, самаранокии лоиҳаҳои қонунҳои қабулшуда ва таҳияшударо пешгӯӣ намоянд. Вазорату идораҳо экспертизаро дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҳамоҳанг намуда, мунтазам вазъи қонунгузории ҷориро меомӯзанд. Дар ҷадвали зер омили экспертизаи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки дар Маркази миллии қонунгзорӣ дар соли 2020-2025 иҷро шудааст, пешниҳод мегардад.

Ҷадвал 2.2. Омори экспертизаи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар Маркази миллии қонунгузорӣ дар соли 2020-2025 (Таҳияи муаллиф) [250; 251, 252]

Давра	Бо дархости вазорату идораҳо	Таклифу пешниҳодҳо	Бо ташаббуси марказ	Таклифу пешниҳодҳо
2020	151	829	8	
2021	160	686	9	
2022	135	623	12	144
2023	120	505	13	159
2024	90	637	9	113
2025	41	86	6	53
Ҷамағӣ:	697	3366	57	469

Усули **арзёбии иттилоот** аз таҳияи хулосаҳои зарурӣ аз ҷониби субъекти фаъолияти мониторинг дар асоси натиҷаҳои усулҳои қаблан истифодашудаи мониторинг (ҷамъоварии иттилоот, ҷамъбасти он, таҳлил ва ғ.) иборат аст. Усули **арзёбии иттилоот** бо истифода аз меъёрҳои муайян барои мушаххас кардани соҳаҳои объект, ки таҷдиди назар, тақмил, ислоҳ ё бекоркуниро тақозо мекунанд, кӯмак мекунад. Ин меъёрҳо дар методологияи мониторинги қонунтабқиқунӣ муайян шудаанд. Нишондиҳандаҳое, ки аз рӯйи онҳо маълумот дар бораи объекти назоратшаванда **арзёбӣ** мешаванд, иборатанд аз: мавҷудияти камбудӣҳо, ихтилофҳо, меъёрҳои тақрорӣ, омилҳои коррупсионӣ, хатогиҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ-техникӣ ва ғ. [25; 134, с. 113]; Аз ин бармеояд, ки дар заминаи усули **арзёбии иттилоот**, маълумоти ҷамъоваришуда ва таҳлилгардида ҷамъбаст гардида, дар ниҳоят сифта, эътимодноки ва аҳамияти он барои тақмили қонунгузорӣ муайян мешавад. Ин усул баъд аз ҷамъоварӣ ва қабл аз хулосабардорӣ корбарӣ мешавад. Дар натиҷаи истифодаи усули мазкур маълумоти аввалиндараҷа ва дуюмдараҷа ҷудо гардида, иттилооти нодурусту беэътимод бартараф мешавад.

Асосан усули **арзёбии иттилоот** дар ду шакл: миқдорӣ ва сифатӣ анҷом дода мешавад. Дар натиҷаи **арзёбии миқдорӣ** шумораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулшуда ва дар асоси **арзёбии сифатӣ** ба талаботи техникаи

хукукэҷодкунӣ ҷавобгӯ будани санадҳо муайян карда мешавад. Ҳамчунин меъёрҳои кӯхнашуда зимни арзёбии сифатӣ маълум мегарданд.

Арзёбии иттилооти микдорӣ метавонад дар ҷадвали муайян нишон дода шавад. Дар зер яке аз намунаҳои ҷадвали арзёбии иттилооти мониторинги як қонун пешниҳод мешавад.

2.2. Ҷадвали арзёбии иттилоот оид ба қонуни алоҳида (таҳияи муаллиф)

Номи қонун		<i>Таърихи қабул ва ба қувваи амал даромадан</i>	<i>Таърифи қонун</i>	<i>Мухолифатҳо</i>	<i>Меъёрҳои кӯхнашуда</i>	<i>Меъёрҳои</i>	<i>Меъёрҳои</i>	<i>Ҳолиҳо</i>	<i>Меъёрҳои бланкетӣ</i>	<i>Омилҳои коррупсионӣ</i>	<i>Таъбиз</i>	<i>Дигар норасоиҳо</i>

Усули **муқоисавии ҳуқуқӣ** дар илми ҳуқуқшиносӣ ва амалияи он васеъ қорбурд мешавад. Моҳияти он муқоисаи равандҳои ҳуқуқии якхела дар давлатҳо, низомҳои ҳуқуқӣ ва даврҳои гуногун таърихӣ мебошад. Мас., бо истифода аз ин усул ба сифати объекти тадқиқот интиҳоб намудани санади меъёрии ҳуқуқии муайян ва омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ амалӣ мегардад. Он имконият медиҳад, ки хусусиятҳои танзими муносибатҳои ҷамъиятии умумӣ ва махсус ҷудо карда шуда, навъи меъёрҳо, муқоиса ва камбудииҳо, инчунин меъёрҳои ягонаи ҳуқуқӣ муайян карда шаванд, ки дар натиҷа намунаи беҳтарини санади меъёрии ҳуқуқӣ таҳия мегардад [134, с.114].

Усули мазкур ҳоло дар фаъолияти бархе аз мақомоти ваколатдор зимни таҳияи лоиҳаи санадҳои истифода мешавад. Мас., дар шуъбаҳои Маркази миллии қонунгузорӣ чандин таҳқиқотҳои муқоисавӣ-ҳуқуқӣ гузаронида шуда, дар натиҷаи онҳо лоиҳаҳои гуногун бо истифода аз таҷрибаҳои кишварҳои дигар таҳия шудаанд. Дар ҷадвали зер омили таҳқиқоти

муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қонунгузории давлатҳо хориҷӣ нишон дода шудаст.

Ҷадвал 2.2. Омори таҳқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қонунгузории давлатҳои хориҷӣ дар Маркази миллии қонунгузорӣ дар соли 2020-2025 (таҳияи муаллиф) [250; 251; 252]

давра	2020	2021	2022	2023	2024	2025	ҳамагӣ
миқдор	6	8	11	6	8		39

Алҳол чунин марказҳои таҳлилӣ муқоисаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо қонунгузории дигар кишварҳо, бахусус давлатҳои узви ИДМ ва ИА ба роҳ монда, бо истифода аз тарҷибаи беҳтарини ин кишварҳо пешниҳод дар шакли мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмӣ нашр меkunанд. Чуноне ки аз омили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қонунгузории давлатҳои хориҷӣ дар Маркази миллии қонунгузорӣ дар соли 2020–2025 бармеояд, ки бештар таҳқиқоти муқоисавии мазкур дар маҷаллаи илмӣ-таҳлилии «Қонунгузорӣ» ё дар шакли китоб нашр шудаанд. Мисоли чунин таҳқиқоти муқоисавӣ «Таҳқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Таҳқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бетабаа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғ. бо қонунгузории кишварҳои аъзои ИА, ИДМ ва ғ. шуда метавонанд. Дар ин мақолаҳо муаллифон фарқият, афзалият ва камбудии қонунгузорию нишон дода, дар маҷмӯъ масъалаи танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятиро таҳлил кардаанд.

Усулҳои **сотсиологӣ** низ дар раванди мониторинги қонунгузорӣ истифода мешаванд. Дар заминаи онҳо на танҳо маълумот дар бораи равандҳои дар ҷомеа ҷойдошта ҷамъоварӣ ва муносибати ҷомеа нисбат ба объекти мониторинг таҳлил карда мешавад, балки мушкилот ва норасоӣ дар танзими ҳуқуқӣ ошкор мегарданд.

Усулҳои сотсиологӣ муносибати воқеии шахрвандонро нисбат ба қонунҳо ва вазъи табиқи онҳо дар ҷомеа муайян мекунад. Манбаи усулҳои сотсиологӣ шахрвандон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва институтҳои ҷомеаи шахрвандӣ мебошанд. Бо ин усулҳо муайян карда мешавад, ки қонунҳо то чӣ андоза бо ниёзу талаботи иҷтимоӣ созгор мебошанд.

Ба усулҳои сотсиологӣ дохил мешаванд: таҳқиқоти сотсиологӣ (назарсанҷӣ, пурсиши афкори ҷомеа ва коршиносон), фокус-гурӯҳ; озмоишӣ (эксперимент), омӯзиши ҳолатҳо, таҳлили сотсиологӣ-оморӣ ва ғ.

Зимни истифодаи усулҳои сотсиологӣ диққати махсус ба методологияи таҷрибаи мутавозин дода мешавад, ки метавонад ҳангоми муқоисаи самаранокии танзими ҳукукии ин ё он соҳаи муносибати ҷамъиятӣ дар ФР ё кишварҳои аъзои ИДМ истифода шавад [185, с. 167].

Таҳқиқоти сотсиологӣ усули мушаххаси тадқиқотест, ки ҳангоми ҷамъоварии иттилоот бо ҷалби доираи васеи ширкаткунандагон амалӣ мешавад. Чунин намуди таҳқиқот дар шакли саволнома ва мусоҳиба роҳандозӣ мегардад. Дар асоси саволнома маҷмуи маълумот, номгӯи саволҳои истифодашуда тартиб дода шуда, ба мусоҳибон пешниҳод мегардид. Тавасути саволнома афкори ҷамъиятӣ ғирдоварӣ шуда, пурсиш дар шакли ҳузурӣ ва маҷозӣ гузаронида мешавад. Пурсиши маҷозӣ тибқи воситаҳои барномаҳои муосири технологӣ, нишонаҳои электронӣ ва воситаҳои гуногуни технологӣ сурат мегирад. Саволу пурсишҳои маҷозӣ дар сомонаҳо ва аз тариқи воситаҳои иттилоотӣ имкон медиҳад, ки расмиёти бюрократӣ, раванди тўлони бақайдгирӣ, сарфи зиёди вақт ва ғ. коҳиш дода шавад.

Он бештар дар шакли назарсанҷии оммавӣ барои муайян кардани муносибати ҷомеа нисбат ба қонун ё ислоҳоти қонунгузорӣ ба кор бурда мешавад. Назарсанҷӣ ҳамчунин дастгирӣ шудани ислоҳоти қонунгузориро аз ҷониби аҳоли муайян мекунад. Аз рӯи он тарафдорону муқобилон

маълум мегардад, ки қабули қонун ё тағйирот ба муқаррарти қонунгузорӣ то чӣ андоза аз ҷониби омма дастгирӣ меёбад.

Пурсишҳои сотисологӣ дар шакли пешниҳоди анкетаҳо, ки фарогири саволҳо бо ҷавобҳои кутоҳ мебошанд, дидгоҳу таҷрибаи шахрвандон, гурӯҳҳои алоҳида, коршиносон нисбат ба ҳолати қонун ва амалияи татбиқи онро муайян месозад.

Мусоҳиба як ҷанбаи алоҳидаи таҳқиқоти сотсиологист, ки бештар бо гурӯҳи мутахассисони соҳибкасб, мас., ҳуқуқшиносон, судяҳо, прокурорҳо, адвокатҳо ва дигар ашхоси касбу кори гуногун ба роҳ монда мешавад. Бо ин усул таҷрибаву андешаи шахсии онҳо дар рафти татбиқи қонунҳо дар ҳаёт ва соҳаҳои мухталиф ба даст меояд.

Усули фокус-гурӯҳӣ усули сотсиологӣ буда, аз истилоҳи англисии «focus group» – яъне «гурӯҳи мавриди назар»-ро дар назар дорад. Дар асоси ин усул мусоҳиба бо гурӯҳи хурди интихобшудаи одамон бо мақсади муайян кардани андешаи онҳо дар бораи объекти таҳқиқ, таҳлили рафтору муносибати онҳо, ҳавасмандӣ, интизорӣ ва дараҷаи қаноатмандии онҳо роҳандозӣ мегардад. Ин усул хеле мураккаб аст, зеро гузаронидани гурӯҳҳои фокус омодагии бодикқат, ҳамоҳангсозии моҳиронаи раванди тадқиқот ва малакаи баланди касбиро дар арзёбии натиҷаҳои он талаб мекунад. Бартариини усул дар он аст, ки имкони омӯзиши амиқи мавқеи иштирокчиёноро муайян мекунад. Дар мавриди мониторинг метавон ин усулро барои омӯзиши муносибати категорияҳои гуногуни аҳоли нисбат ба лоиҳа ё санади меъёрии ҳуқуқии ҷорӣ истифода кард [134, с. 115]. Моҳияти истифодаи усули мазкур ҳангоми ба амал баровардани қонунҳои соҳавӣ, ки танҳо ба танзими як муносибати ҳуқуқӣ равона шудаанд, ифода меёбад. Мас., дар раванди мониторинги Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» ҷавонону донишҷӯён шомили гурӯҳи мавриди назар мебошанд.

Бо ин усул чамъоварии назарҳо ва таҷрибаи воқеии гурӯҳи хурди аҳоли сураат гирифта, имкон фароҳам оварда мешавад, ки қонун аз дидгоҳи объекти танзим ё истифодабарандони он арзёбӣ гардида, такмил дода шавад.

Усули **озмоиш (эксперимент)** яке аз навъҳои муҳимтарини таҷрибаи сотсиологӣ мебошад. Дар заминаи ин усул падидаҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ шакли расмӣ гирифта, дар ҷой ва шароити муайян мавриди таҷриба қарор мегиранд. Ҳамчунин, паёмадҳои қонун ё меъёри ҳуқуқӣ пеш аз татбиқ ва баъд татбиқи он санҷида мешаванд. Озмоиш маъмулан дар ҷойи муайян ва сохтори алоҳида гузароинад шуда, муайян мешавад, ки қонуни қабулшаванда ё қабулшуда то чӣ андоза татбиқ мешавад ва меъёрҳои он ба нафъи ҷомеа мебошанд.

Моҳияти эксперименти ҳуқуқӣ ҳамчун амали субъект барои санҷидани гипотеза дар бораи самаранокии муқаррароти қонунгузорӣ ё лоиҳаи қонун мебошад. Инчунин, ҳадафи эксперименти ҳуқуқӣ пешгӯӣ ва баҳодиҳии иҷтимоӣ ба оқибатҳои иқтисодии қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ ё меъёри ҳуқуқӣ мебошад. Ду намуди асосии озмоиши ҳуқуқӣ вучуд дорад: озмоишхӯе, ки ҷиҳати муайян кардани вазъ, мувофиқатву самаранокии санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда нигаронида шудаанд; озмоишхӯе, ки зарурати қабули меъёри нав ё санади меъёрии ҳуқуқиро пешгӯӣ ва баҳо медиҳанд. Ҳангоми мониторинг истифодаи ин усул муассир буда, барои баланд бардоштани сифати санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мусоидат мекунад.

Ба андешаи В.В. Лапаева «озмоиши ҳуқуқӣ гузаронидани омӯзише, ки дар он меъёри ҳуқуқӣ ҳамчун предмет баромад мекунад. Дар озмоиши ҳуқуқӣ самаранокии меъёри мавҷуда санҷида мешавад ва навоварии ҳуқуқ пешгӯӣ мегардад» [45, с. 63].

Ба андешаи В.Н. Елсов, имрӯз нақш ва сифати эксперименти ҳуқуқӣ коҳиш ёфтааст, муаллифи тадқиқоти диссертатсионии «Эксперименти ҳуқуқӣ дар Русияи муосир: мушкилоти самаранокӣ» [209, с. 9-10] сабабҳои инро дар мавҷуд набудани санади меъёрии ҳуқуқӣ мебинад, ки тартиби

гузаронидани эксперименти ҳуқуқӣ, инчунин талаботи аниқӣ арзёбии самаранокии онҳоро ба танзим медарорад.

Чунин таҳқиқот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ анҷом дода нашудааст. Бинобар ин, татбиқи ин усул низ дар рафти мониторинги қонунгузорӣ то ҳадде мушkil мебошад. Бо дарназардошти ин, зарур аст, ки озмоиши ҳуқуқӣ дар шакли таҳқиқоти алоҳида омӯхта шуда, тартиби амалии истифодаи он коркард гардад.

Усулҳои сотсиологӣ ба муайян кардани афкори ҷамъиятӣ, дарёфти тариқа (вариант)-ҳои ҳалли масоили ҳуқуқӣ, ислоҳоти санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда, таҳияи пешгӯиҳо чӣхати қорӣ намудани лоиҳаҳои қонун равона шудаанд. Ин усулҳо баҳодиҳии объективии иттилооти гирифташуда – мусбат ё манфиро талаб мекунад [134, с. 115].

Қобили зикр аст, ки усулҳо ҳамчунин вобаста ба мониторинги қонунгузории соҳаҳои алоҳида низ ташаккул меёбанд. Яъне, усулҳои мониторинги қонунгузории ҷиноятӣ, кишоварзӣ, маданӣ, экологӣ ва ғ. мавҷуд аст.

Чуноне ки Н.А. Сартаева қайд менамояд, ҳар соҳаи муносибатҳои ҷамъиятӣ хусусиятҳои ба худ хос дорад ва методологияи мониторинги қонунгузорӣ дар бораи муносибатҳои буҷетӣ бояд аз мониторинги қонунгузории танзимкунанда, мас., иҷрои ҷазо фарқ кунад [168, с. 89]. Аз ин лиҳоз, муаллиф пешниҳод менамояд, ки ҳангоми таҳияи методологияи мониторинги ҳуқуқӣ, ки қонунгузорӣ соҳаҳои муносибатҳои мухталифи ҷамъиятиро танзим мекунад ва субъектҳои татбиқи он гуногунанд, дар назар гирифта шавад.

Бинобар ин, зимни мониторинги қонунгузории бояд ба чунин маҳакҳо аҳаммияти бештар дода шавад: таҳлили муқоисавии ҳуқуқии мувофиқати қонунгузории соҳаҳои гуногун ба вазъи иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ ҳуқуқӣ ва қонунгузории милли, ҳамчунин, меёру стандартҳои байналмилалӣ; пурсиши шахсоне, ки амали қонун ба онҳо паҳн мегардад

(барои муайян кардани самаранокии қонунҳо, сатҳи фарҳанги ҳуқукии шаҳрвандон ва шуури ҳуқукии онҳо); усулҳои оморӣ (омӯзиши нишондиҳандаҳои оморӣ дар соҳаи алоҳидаи қонунгузорӣ (мас., вазъи ҷинойткорӣ, меҳнат ва шуғли аҳоли ва ғ.); усули ҳуҷҷатӣ (таҳлили ахбороти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти махсуси давлатӣ, инчунин, дигар мақомоти давлатӣ, мас., прокуратура марбут ба назорати иҷроии қонунҳо ва баррасии умумии арзу шикоятҳои шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ дар асоси он); таҳлили маводи ВАО; пурсиши кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти махсуси давлатӣ (барои муайян намудани муносибати шахсоне, ки ба онҳо соҳаи алоҳидаи қонунгузорӣ бевосита татбиқ мешавад); таҳлил ва пурсиши намоёндагони ташкилотҳои ғайридавлатӣ (барои муқаррар намудани муносибати бахши ғайридавлатӣ ба қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи он). Аз ин рӯ, мониторинги раванди қабул, риоя ва татбиқи соҳаҳои дигари қонунгузорӣ низ бо усулҳои мухсус амалӣ мегардад, ки предмети таҳқиқоти алоҳида мебошад.

Барои самаранокии мониторинги қонунгузорӣ метавон аз усулҳои дигар низ истифода кард. Аз ин рӯ, тавсия мегардад, ки усули пешниҳоди саволнома (таҳияи саволҳои алоҳида, мас., «Шумо сатҳи сифати қонунҳоро чӣ гуна арзёбӣ мекунед?») истифода карда шавад. Чунин саволнома метавон барои субъектони гуногун, мутахассисон ва шаҳрвандон пешниҳод карда шавад). Посух ба ин метавонад кушода ё бо вариантҳо пешниҳод гардад. Шаҳрванд метавонад якеро интихоб кунад, ё худ ҷавоби пурра нависад, мас.: а) аз рӯйи мувофиқати мазмунӣ он муайян карда мешавад»; б) бо дарназардошти манфиати он ба ҷомеа; в) онро набояд шаҳрвандон, балки мутахассисон муайян кунанд; г) дигар фикрҳо. Чунин саволномаҳо дар замони рушди технология бештар бо истифодаи барномаву нармафзорҳои мобилӣ ва компютерӣ бояд ба роҳ монда шаванд.

Ҳамчунин, барои арзёбии сатҳи сифати қонун зарур аст, ки то усули таҳияи ҷадвалҳои муайян истифода кард. Мас., аз рӯйи ҷадвали се балла – он

метавонад баланд, миёна, паст баҳо дода шавад. Чунин намуди чадвалҳо зимни пурсишҳои аҳоли дар шакли варақа ё электронӣ пешниҳод мегарданд. Имрӯзҳо воситаҳои технологияи коммуникатсиониро аксар шаҳрвандон истифода меkunанд. Дар сомонаҳои иҷтимоӣ пешниҳоди саволнома ё чадвалҳои баҳодихиро метавон ба роҳ монда, аз рӯйи шарҳҳои гуногуни шаҳрвандон ва мутахассисон хулосабардорӣ карда мешавад.

Усули дигар **хулосабардорӣ** аст, ки дар раванди ҷамъбасти мониторинги қонунгузорӣ истифода мешавад. Хулосабардорӣ як усули мантиқӣ буда, дар асоси он иттилоот ҷамъбаст шуда, хулосаҳо нисбати падида ё раванди муайян бароварда мешаванд. Усули ҷамъбасти иттилоот барои гурӯҳбандии маълумот дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (ҳам дар санадҳои амалкунанда ва ҳам дар марҳалаи таҳияи лоиҳа) вобаста ба намуди санад, соҳаи ҳуқуқ, меъёрҳои арзёбӣ ва хусусиятҳои вазифаҳои ба миён гузошташуда кумак мерасонад [134, с. 113]. Хулосаи субъекти мониторинги қонунгузорӣ дар асоси таҳлили ҳаммаҷониба, омӯзиши маводди зарурӣ ва таҷдиди меъёрии ҳуқуқии мушаххас пешниҳод мегардад. Хусусияти усули хулосабардорӣ дар иттилоорасонӣ, мантиқӣ ва натиҷабахшӣ ифода меёбад.

Хулосабардорӣ дар се шакл зоҳир мегардад: индуксия (аз ҳолати ҷузъӣ ба кул), дедуксия (аз ҳолати кул ба ҷузъ) ва таҳлиливу арзёбӣ (таҳлили маълумоти ҷамъоваршуда барои хулосабардории илмиву амалӣ). Ҳамин тавр, бо усули мазкур мониторинги қонунгузорӣ ҷамъбаст гардида, тақлифҳои илмӣ-амалӣ барои тақмили қонунгузорӣ пешниҳод мешаванд. Он имконият медиҳад, ки самарабахшӣ ва нуқсонҳо муайян ва роҳҳои ислоҳу тақмил ва тағйироту иловаҳои асоснок ба қонунгузорӣ пешниҳод гарданд.

То ҳол мақомоти давлатӣ ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ якҷанд шаклҳои мониторинги ҳуқуқиро гузаронида, аз роҳу усулҳои нав истифода кардаанд. Мас., аз ҷониби Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати мониторинг ва баҳодихии Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

барои давраи то соли 2023 ва Нақшаи чорабиниҳои амалисозии он барои марҳалаи якум (солҳои 2021-2025) чунин усулҳо истифода шудаанд: назорати қатъӣ, гузаронидани санҷиш, таҳлили вазъ, ҷамъоварии маълумот, арзёбии тадбирҳо [234]. Аз инчо бармеояд, ки мониторинг бо истифода аз усулҳои назорат, санҷиш, таҳлил, ҷамъоварӣ ва арзёбӣ анҷом пазируфта, ба мониторинги иҷроӣ стратегия, тақмили тадбири ҳамаҷарафаи он мусоидат кардаанд.

Усулҳои баррасишуда ба қатори роҳи тарзҳои асосие мебошанд, ки якҷо бо усулҳои умумии илмӣ ва махсус методологияи мониторинги қонунгузорию ташкил медиҳанд.

Таҳлили муқоисавии усулҳои мониторинги ҳуқуқӣ, ки дар давлатҳои мухталиф амалӣ мешаванд, гуногунии равишҳо ба ҳалли вазифаи таъмини манфиатҳои миллӣ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро инъикос мекунанд. Чунин равишҳо ҷанабаҳои мухталифи мониторинги қонунгузорӣ ва нақши онҳоро муайян карда, мувофиқан метавонад омӯзиши минбаъдаи мавзӯи таҳқиқот ва дарки аҳаммияти мониторинги қонунгузорию бо дар назар доштани манфиатҳои миллӣ ифода намояд.

Бинобар ин, барои муттаҳидсозӣ, танзим ва қорбурди дурусти усулҳои таҳияи заминаи ҳуқуқии онҳо дар шакли методологияи алоҳидаи мониторинги қонунгузорӣ мувофиқ мақсад мебошад.

Ҳамин тариқ, усулҳои мониторинги қонунгузорӣ маҷмуи тарзу воситаҳои илман асоснок буда, бо ёрии онҳо иштирокдорони мониторинг кушиш мекунанд, то фаъолияти худро оид ба тақмили қонунгузорӣ тавре ба роҳ монанд, ки самаранок бошад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки мониторинги қонунгузорӣ дар асоси усулҳои умумӣ ва махсус ба роҳ монда мешавад.

Дар раванди мониторинги қонунгузорӣ усулҳои умумии назариявии илмӣ маърифат, ки таҳлил, синтез, муқоиса, абстрактсия, усулҳои индуксия ва дедуксия, пешгӯӣ ва ғ. мавриди истифода қарор мегиранд.

Усулҳои махсус аз истифодаи чунин воситаҳои маърифатӣ иборатанд, ки корбурди онҳо имкон медиҳад хусусияти объекти донишро ошкор карда шавад.

Дар мониторинги қонунгузорӣ ба усулҳои махсуси ҳуқуқӣ, аз ҷумла усулҳои озмоиш (эксперимент)-и ҳуқуқӣ, муқоиса, мушоҳида, пешгӯӣ, таҳлил, экспертиза, усулҳои сотсиологӣ ва ғ. дохил мешаванд.

Ҳамчунин, усулҳо вобаста ба мониторинги қонунгузории соҳаҳои алоҳида низ ташаккул меёбанд. Яъне, усулҳои мониторинги қонунгузории ҷиноятӣ, кишоварзӣ, маданӣ, экологӣ ва ғ. мавҷуд аст.

Аз ин рӯ, зарур аст, ки ҷиҳати пурсамар гардонидани мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон методикаи он таҳия шуда, усулҳои мазкур дар он пурра инъикос ёбанд ва он ҳамчун дастур барои субъектони мониторинги қонунгузорӣ истифодаи карда шавад.

2.3. Асосҳои ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мақомоти давлативу ҷамъиятӣ ва шахрвандон амалу фаъолиятҳои гуногунро дар асоси заминаҳои ҳуқуқӣ ба роҳ мемонанд. Дар назарияи ҳуқуқ заминаҳои ҳуқуқии фаъолият ё муносибатҳо бештар бо истилоҳи «асосҳои ҳуқуқӣ» корбурд мешавад. Вобаста ба асосҳои ҳуқуқӣ таснифҳои гуногун дода шудааст.

Асосҳои ҳуқуқӣ ҳамчун низоми санадҳои ҳуқуқӣ мебошанд, ки бо ёрии принципу воситаҳои ҳуқуқӣ барои: 1) ташкил ё фаъолияти институтҳои иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ (мас., ҳокимияти судӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғ.) замина эҷод меkunанд); 2) татбиқи фаъолияти қонунӣ бо мақсади таъмини шароит барои худшиносии комили шахсият, «қонунгардонидани эҳтиёҷоти шахсон, коллективии онҳо ва ҷомеа» қабул мегарданд [173, с. 81].

Дар таснифоти бархе аз муаллифон асосҳои ҳуқуқӣ аз рӯйи қувваи ҳуқуқӣ ба асосӣ (якумдараҷа) ва иловагӣ (дуюмдараҷа) чудо мешаванд. Асосҳои ҳуқуқии ибтидоӣ (асосӣ) ҳуҷҷатҳои дорои хусусияти бунёдӣ, ки дар низоми ҳуқуқӣ қувваи олии ҳуқуқӣ дошта, принсипҳои умумии ҳуқуқӣ, мақсаду воситаҳои таъмини фаъолиятро инъикос мекунанд. Заминаҳои асосии ҳуқуқӣ якҷо аз ҷониби сохторҳои давлатӣ ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таҳия ва қабул карда мешаванд. Мақсади онҳо, асосан, таъмини фаъолияти қонунҷодкунии мақомоти давлатӣ, ташкилотҳо ва шаҳрвандон мебошад. Ба заминаҳои асосии конститутсия, шартномаҳои байналмилалӣ ва қонунҳо дохил мешаванд. Заминаҳои ҳуқуқии дуюмдараҷа ҳуҷҷатҳои мебошанд, ки тибқи заминаҳои асосии ҳуқуқӣ қабул гардида, дар амал татбиқ намудани онҳоро таъмин мекунанд. Тартиби қабули онҳо бояд иштироки давлат ва субъектҳои ҷомеаи шаҳрвандиро, ки ба намуди муайяни фаъолият рабт доранд, дар бар гирад [174, с. 134-137].

Ба сифати заминаи асосии мониторинги қонунгузорӣ конститутсия баромад мекунад. Чуноне ки Н.Н. Черногор қайд менамояд «конститутсия қонуни асосии давлат аст. Меъёрҳои он қувваи олии ҳуқуқӣ доранд ва бевосита амал мекунанд. Он заминаи низоми ҳуқуқии давлатро мегузорад ва вазифаҳои танзим ва ҳифзи ҳуқуқро иҷро мекунад. Илова бар ин, конститутсия асоси стратегияи рушди давлат буда, дар асоси он санадҳои барномавӣ ташаққул ёфта, қонунҳо қабул ва фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ амалӣ карда мешаванд» [191, с. 22].

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] муқарраркунандаи меъёрҳои ҳуқуқӣ, танзимкунандаи муносибатҳои муҳими ҷамъиятӣ буда, тавассути он низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ ташаққул ва таҳким меёбад. Ба андешаи А. Имомов ва Б. Гадоев «низом ва намудҳои қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсия ва қонунҳо муайян карда мешаванд. Пеш аз ҳама, ҳуди Конститутсия асос ва сарчашмаи қонунгузории мамлакат мебошад» [131, с. 10]. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкил ва

такмили сиёсати нави ҳуқуқӣ ва низоми нави қонунгузорӣ заминаҳои боэътимод фароҳам оварда, давра ба давра дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа қонунҳои нав қабул гардида, минбаъд рушди онҳо таъмин карда шуд [164, с. 63-69]. Дар баробари муқаррар кардани раванди ҳуқуқэҷодкунӣ ва танзими ҳуқуқӣ, ба мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун падидаи нав дар ин самт низ замина гузошта шуд.

Пеш аз ҳама, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаҳои алоҳида заминаҳо барои амалигардонии мониторинги қонунгузориро муқаррар кардааст. Чунончи, дар м. 9 амалигардонии ҳокимияти давлатӣ ба вуситаи ҳокимияти қонунгузор, иҷроияи ва судӣ муқаррар шудааст. Қобили зикр аст, ки шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ дар раванди гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ иштирок менамоянд.

Дар боби 3 Маҷлиси Олӣ ҳамчун парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шуда, ба ваколати он қабули қонунҳо вогузор аст.

Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми олии қонунгузор санадҳои қонунгузориро (ба истиснои Конститутсия ва қонунҳое, ки бо роҳи райъпурсӣ қабул мегарданд) қабул менамояд, ки онҳо дар ҳудуди Тоҷикистон амал мекунанд [75, с. 68]. Аз ин рӯ, дар баробари қабули қонунҳо, дар бархе аз кишварҳо парламенти вазифаи мониторинги иҷрои онҳо ё назорати парламентиро анҷом медиҳад. Дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол дар сохтори Маҷлиси Олӣ чунин ваколат муқаррар нашудааст. Бинобар ин, барои такмили қонунгузорӣ ва қабули қонунҳои босифат дар Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки зерсохтори алоҳида ҳамчун «Маркази мониторинги қонунгузорӣ» созон дода шавад.

Ҳамчунин, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳои алоҳидаро қабул менамояд, ки метавонанд ба сифати асоси ҳуқуқии фаъолияти мониторинги қонунгузорӣ амал намоянд. Ҳоло ба сифати чунин санад Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» [5]

амал мекунад, ки дар м. 81 муайян карда шудааст. Рушду инкишофи фаъолияти мониторинги қонунгузорӣ дар оянда талаб менамояд, ки қонуни махсус дар бораи танзими мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардад.

Ҳамчунин, дар бобҳои алоҳидаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон механизми мониторинги қонунгузорӣ дар шакли ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия, суд ва прокуратура муқаррар шудааст. Зерсохторҳои мақомоти номбаршуда зимни татбиқи муқаррароти қонунгузорӣ бархе аз муҳолифат ва норасоӣҳоро дар қонунҳо метавонанд ошкор намоянд, ки ҳамчун яке аз унсурҳои фаъолияти мониторинги қонунгузорӣ маҳсуб меёбад. Қобили зикр аст, ки алҳол танҳо дар Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори алоҳидаи мониторинги татбиқи санадҳои меъёр ҳуқуқӣ таъсис дода шудааст.

Барои бештар намудани фаъолияти мониторинги қонунгузорӣ ҳамаи вазорату идора ва муассисаҳои соҳавӣ метавонанд қонунгузорию самти фаъолияти худро мониторинг намуда, хулоса, тақлифҳо ва натиҷаи онро ба мақомоти дахлдор ирсол намоянд.

Ҳамин тавр, нақш ва мақоми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун асоси мониторинги қонунгузорӣ бо чунин аломатҳо инъикос меёбад:

- пеш аз ҳама, Конститутсия асосҳои дигари ҳуқуқии мониторинги қонунгузорию муайян мекунад;
- механизми амалигардонии мониторинги қонунгузорӣ бо роҳи таҳкими низоми ҳокимияти давлатӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ мегардад.
- дар асоси Конститутсия қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ, роҳнамо ва барномаҳои муайян қабул мешаванд, ки дар онҳо вазифа, тартиб, технология ва роҳҳои самарабахши мониторинги қонунгузорӣ муқаррар мегарданд.

Баъд аз Конститутсия **санадҳои байналмилалӣ** эътирофшудаи Тоҷикистон қисми таркибии низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро

ташкил медиҳанд. Бо тасвиби санадҳои байналмилалӣ, ки меъёрҳо дар бораи гузаронидани мониторинги қонунгузорию фаро гирифта, ҳамзамон ҳамчун асоси ҳуқуқӣ барои мониторинги қонунгузорӣ баромад мекунад.

«Бастан ва тасвиби шартнома ва созишномаҳои байналмилалиро мақомоти давлатӣ амалӣ мекунад, ки ба таъмини амнияти миллӣ, сиёсати берунӣ ва рушди иқтисодӣ бо риояи ҳимояи манфиатҳои миллии худ дар сатҳи байналмилалӣ равона мешаванд. Таҳкими манфиатҳои миллӣ дар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ механизми зарурӣ барои таъсиси заминаҳои сохторӣ ва ҳуқуқии давлат дар ҳифз ва рушди соҳибхотирӣ давлат, ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои шахрвандони худ ба ҳисоб меравад» [151, с. 50].

Муҳимтарин ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ, аз ҷумла эълонияҳо, конвенсияҳо ва дигар шартномаҳои байналмилалӣ ҳамчун асоси ҳуқуқӣ барои мониторинги қонунгузорӣ махсус меёбанд. Бахусус шартномаи байналмилалӣ ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ нақши калидӣ дар рушди ҳамкориҳои байнидавлатӣ оид ба ҳамаи соҳаҳои муносибатҳои байналмилалӣ дошта, дар шаклҳои дучониба ва бисёрҷониба баста мешавад.

Тартиби умумии бастан, эътибор пайдо ва қатъ намудани шартномаҳои байни давлатҳо басташударо Конвенсияи Вена оид ба ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ (соли 1969, Конвенсияи Вена) танзим мекунад [2].

«Шартномаи байналмилалӣ натиҷаи меъёрэҷодкунии байналмилалӣ ҳамчун раванди ҳамохангсозии иродаи давлатҳои манфиатдор, ҳамчунин меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро танзим мекунад, ки муносибатҳои байнидавлатиро бо роҳи муқаррар намудани ҳуқуқи уҳдадорӣҳои давлатҳои иштирокдори шартнома танзим мекунад. Дар тури бист сол дар доираи ИДМ беш аз 3000 санади ҳуқуқӣ, аз ҷумла беш аз 500 шартнома ба имзо расид. Имрӯз дар доираи ИДМ ягон соҳаи муносибатҳои байнидавлатиро пайдо кардан душвор аст, ки каму беш бо шартномаҳо танзим карда нашавад. Маҳз дар асоси шартномаҳо ИДМ ҳамчун созмони минтақавии байнидавлатии аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътирофшуда таъсис дода шудааст.

Шартномаҳо ба ҳам наздикшавӣ ва мутобик намудани қонунгузории миллии давлатҳои аъзои ИДМ нақши калон мебозанд» [239].

Моҳи октябри соли 2021 ИДМ «Тавсияҳои методологӣ оид ба таҳияи лоиҳаҳои шартномаҳои байналмилалӣ», ки дар доираи ИДМ баста шудаанд қабул намуд [3]. Тавсияҳои методӣ муқаррароти умумӣ ва намудҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии ИДМ-ро дар бар мегиранд. Дар онҳо тартиби ба нақша гирифтани, татбиқи ташаббусҳои меъёрӣ, омодакунии, имзо қабул кардани, ҳамчунин ворид намудани тағйироту иловаҳо ба санадҳои ҳуқуқии ИДМ мунтазам ва ба таври кофӣ муайян карда шудаанд; техникаи ҳуқуқӣ, талаботи забон ва истилоҳот, истифодаи истинодҳо ва ғ.-ро ба тартиб мебарорад. Дар баробари ин ба сохтор ва мазмунҳои лоиҳаҳои шартномаҳои дар доираи ИДМ басташуда диққати махсус дода мешавад [239].

Ҳамин тавр, аз санадҳои баррасишудаи байналмилалӣ бармеояд, ки онҳо ҳамчунин асос барои тақмили қонунгузории милливу байналмилалӣ шумор мераванд. Маҳз дар заминаи чунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ тартиби таҳия, қабули интишор ва рушди санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар карда мешаванд. Ҳоло бархе аз санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи қонунҳои намунавии ИДМ таҳияву қабул карда мешаванд.

Қонунҳои ҷорӣ асоси ҳуқуқии мониторинги қонунгузорию ташкил медиҳад. Дар бисёр кишварҳои узви ИДМ қонунҳо дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул шудааст, ки тартиби таҳия, ташхис, қабул, интишори расмӣ, қатъёбӣ, тафсири санадҳои меъёрии ҳуқуқиро танзим менамояд. Чунин қонунҳо, чун қоида, меъёрҳои мониторинги ҳуқуқиро дар бар мегиранд.

Аз ҷумла, дар Қазоқистон Қонун «Дар бораи санадҳои ҳуқуқӣ» [19], дар Ўзбекистон Қонун «Дар бораи назорати парламентӣ» [20], дар Беларус Қонун «Дар бораи санадҳои меъёри ҳуқуқӣ» [21], дар Қирғизистон Қонун «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Қирғизистон» [[22]] ва ғ. қабул шудаанд. Дар қонунҳои мазкур мониторинги ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ,

доираи субъектон, муҳокимаҳои оммавии қонунҳо ва дигар масъалаҳо муқаррар шудаанд.

Аз рӯйи таҷрибаи дигар кишварҳои хориҷӣ бармеояд, ки қонунҳо дар робита ба мониторинги қонунгузорӣ қабул кардаанд. Аз ҷумла, назорати комплекси танзими ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон бо Қонуни федералӣ «Дар бораи шурои миллӣ оид ба назорати меъёрӣ» (Nationaler Normenkontrollrat) амал мекунад. Дар асоси ин қонун, Шуро ҳамчун институти алоҳида оид ба мониторинг ва арзёбии танзими ҳуқуқӣ ташаққуқ дода шудааст [246]. Қобили зикр аст, ки ҳадафи Шурои мазкур дар сомона ба тариқи зайл: «барои коҳиши бюрократия, ҳуқуқэҷодкунии беҳтар ва идоракунии электронӣ» дарҷ гардидааст.

Дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон тибқи Методикаи экспертизаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки Вазорати адлияи Олмон амалӣ мегардонад, чунин санҷишҳо роҳандозӣ мешаванд: аҳамияти лоиҳаҳои пешниҳодшуда; мутобиқати лоиҳаҳо ба қонунҳо ва ягонагии шакли онҳо; мутобиқати конститутсионии лоиҳаҳо; мутобиқат бо низоми ҳуқуқии ҷомеаи Аврупо; арзёбии аниқу дақиқ будани меъёрҳо барои гирандагон (адресатҳо) [30, с. 103].

Дар ФР, бахусус дар ҷанд субъекти он, қонунҳо дар бораи мониторинги қонунгузорӣ (мас., Қонун «Дар бораи мониторинги қонунҳои Ҷумҳурии Тотористон» аз 3 июли соли 2010, Қонун «Дар бораи мониторинги қонунҳои Ҷумҳурии Бошқирдистон» аз 29 майи соли 2012) қабул шудааст.

Дар Тоҷикистон низ ба монанди кишварҳои пасошуравӣ қонуни алоҳида вобаста ба танзими фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардидааст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз ҷумлаи заминаҳои муҳими мониторинги қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он моддаи алоҳида ба мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бахшида шудааст.

Дар қ. 1 м. 81 Қонун субъекти мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва мақсадҳои он муқаррар гардидааст. Тибқи он «субъекти асосии мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ «мақомоти ҳуқуқэҷоқунанда» буда, «мақсади гузаронидани мониторинг пуррақунӣ ва таҳлил иттилоот оид ба чараёни татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии мушаххас» мебошад. Ҳадаф аз пуррақунӣ, яъне қонунгузор тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар назар дорад. Ҳамчунин, аз сабаби он ки мониторинг фаъолияти таҳлилӣ ба ҳисоб меравад, муносибату равандро ва иттилооти мавҷуда таҳлилу баррасӣ шуда, моҳият ва дурнамои санадҳои қонунгузорӣ мушаххас карда мешаванд.

Ҳамчунин, дар баробари мақомоти ҳуқуқэҷодқунанда қонунгузор мақомоти дигар, ки вазифаҳои назоративу тафтиширо ба амал мебароранд, ҳамчун субъекти мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар кардааст. Мақсади иштироки мақомоти татбиқи ҳуқуқ дар чараёни мониторинг таъмини мақомоти ҳуқуқэҷодқунанда бо иттилооти зарурӣ оид ба татбиқшавии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бошад.

Аз муқаррароти моддаи мазкур бармеояд, ки қонунгузор танҳо чунин ваколатро ба мақомоти ҳуқуқэҷодқунанда ва мақомоти назоратӣ додааст. Аз ин рӯ зарур аст, ки иштироки мақомоти ҳуқуқтатбиққунанда ва доираи васеи субъектҳои дигар, аз ҷумла, марказҳои илмӣ ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ дар раванди мониторинги қонунгузорӣ ба эътибор гирифта шаванд.

Дар баробари самтҳои дигари мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки дар қ. 2 м. 81 Қонуни мазкур муқаррар шудаанд, пешниҳод мегардад, ки «баланд бардоштани шуур ва фарҳангии ҳуқуқии ҷомеа» самти дигари мониторинги қонунгузорӣ мебошад.

Дар қ. 3 моддаи мазкур, мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷузъи мониторинги ҳуқуқӣ муқаррар шудааст. Дар қисми мазкур низ ҳадафҳо ва вазифаҳои мониторинг муайян карда шудаанд, ки аз таҳлили мунтазаму

ҳамаҷонибаи такмили қонунгузории ҷумҳурӣ, ташаккули соҳаву падидаҳои нави ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ, тағйири мавзӯ ва усулҳои танзими ҳуқуқӣ, таъсири омилҳои объективӣ ва субъективӣ ба қонунгузорӣ иборатанд.

Ҳамин тариқ, Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» на ҳама паҳлуҳои мониторинги ҳуқуқӣ ва намудҳои алоҳидаи он – мониторинги қонунгузорӣ ва мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро фаро гирифтааст. Пеш аз ҳама зарур аст, ки мафҳум ва «мониторинги қонунгузорӣ» дар м. 2 шарҳ дода шаванд. Баъдан, мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун василаи муҳимми такмили қонунгузорӣ ва самарнокии татбиқи қонунҳо дар боби алоҳида муқаррар шавад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозии давлатӣ» [6] асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозии давлатиро муайян намуда, ба мукаммалсозии раванди таҳия, тасдиқ ва амалисозии ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ равона карда шудааст. Дар боби 5 (Мониторинг ва арзёбии ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ) мониторинги амалисозии ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ, арзёбии ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ, низоми электронии идоракунии банақшагирии стратегӣ муқаррар шудааст. Дар м. 17 Қонуни мазкур муқаррар шудааст, ки мониторинги амалисозии ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии идоракунии банақшагирии стратегӣ ва беҳтар намудани фаъолият оид ба банақшагирии стратегӣ, сари вақт ошкор намудани инҳироф, тасҳеҳи ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ва ҳалли мушкилот дар амалисозии ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ошкоргардида гузаронида мешавад. Дар моддаи мазкур муқаррар шудааст, ки мониторинги амалисозии ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ бо тартиби муайяннамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мешавад.

Бинобар ин, зарур аст, ки «Тартиби мониторинги амалисозии ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ» аз ҷониби мақомоти ваколатдор ҷиҳати мунтазам ба роҳ мондани чунин навъи мониторинг коркард ва таҳия карда шавад.

Дар робита ба таҷрибаи дигар давлатҳои асосҳои ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ дар заминаи санадҳои зерқонунӣ, ба хусус, қарору фармонҳои мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ қабул шудааст. Мас., дар Ўзбекистон «Тартиби гузаронидани мониторинги ҳуқуқии татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» [26]; дар ФР «Низомнома дар бораи мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ дар Федератсияи Россия» [24], «Методологияи мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ дар Федератсияи Русия» [25], дар Ҷумҳурии Қазоқистон «Қоидаҳои гузаронидани мониторинги ҳуқуқии санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Қазоқистон» [27] ва ғ. қабул шудааст. Аз санадҳои ҳуқуқии мазкур бармеояд, ки тавасути онҳо механизми мониторинги қонунгузорӣ ҷорӣ шуда, мушкилиҳои марбут ба гузаронидани мониторинги ҳуқуқӣ, ҳамчунин зарурати таъсиси Маркази мониторинги ҳуқуқ дар назди парламент ё ҳукумати давлатҳои мазкур ба миён гузошта шудааст.

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи ҳуқуқии мониторинги ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад. То ҳол як чанд фармонҳоро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул кардааст, ки ба самти қонунгузорӣ равона гардидаанд. Дар асоси фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон консепсия, барномаҳо ва стратегияҳо тасдиқ карда мешаванд, ки асоси пешбурди мониторинги қонунгузорӣ маҳсуб меёбанд. Мас., бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» [10] тасдиқ шуда, дар асоси он 6 барномаи давлатӣ – «Барномаи давлатӣ ва нақшаи таҳияи соҳаи қонунгузориҳои сохтори давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқ, мудофия ва амният», «Барномаи давлатӣ ва нақшаи таҳияи қонунгузориҳои соҳаи гражданин ва соҳибкорӣ», «Барномаи давлатӣ ва нақшаи таҳияи қонунгузориҳои соҳаи молия, андозу гумрук ва ғайриинишони бонкӣ», «Барномаи давлатӣ ва нақшаи

таҳияи қонунгузории соҳаи меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ ва маориф», «Барномаи давлатӣ ва нақшаи таҳияи қонунгузории соҳаи аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист» ва «Барномаи давлатӣ ва нақшаи таҳияи қонунгузории соҳаи таъминоти ҳуқуқии муносибатҳои байналмилалӣ» таҳия ва аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 март соли 2012, таҳти №95 ва 3 апрели соли 2012 таҳти №144 тасдиқ шудаанд [137].

Дар барномаҳои мазкур зарур аст, ки мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун самти асосии тақмили қонунгузорӣ инъикос гардад ва нақшаи мақомоти ваколатдор чӣ қадар мунтазам гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ тасдиқ карда шавад.

Концепсия бархе аз нишондодҳоро дар бар мегирад, ки бевоиства ба самти муайян равона мегарданд. Дар таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ низ Концепсия барои тақмили самт ё соҳаи муайян бо фармон ё қарори дахлдор қабул мешавад. Дар байни концепсияҳое, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шудаанд, Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калон дошта, сиёсати қонунгузорӣ бахши асосии онро ташкил медиҳад.

Ба андешаи М.З. Раҳимзода, «Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи талаботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳалли масъалаҳои муҳимми низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян намудани самтҳои асосӣ ва тарзу усулҳои тақмили қонунгузорӣ дар асоси принципҳои давлати соҳибхотӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона таҳия шавад. Концепсияи мазкур на танҳо рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки сарчашмаҳои ҳуқуқии кишвар, инчунин масъалаҳои танзими ҳуқуқӣ, амалияи ҳуқуқатбиқкунӣ ва проблемаҳои инкишофи таҷрибаи ҳуқуқӣ, илмӣ ва тарбиявӣ омӯзиши ҳуқуқиро бояд дар бар гирад» [137].

Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 [9] гузаронидани мониторинги ҳуқуқии қонунгузории соҳаи замин (б.

33), мониторинги мунтазами қайд ва қатъи ақди никоҳ, омилҳо ва сабабҳои он (б. 40) ва дигар намудҳои мониторингро пешбинӣ кардааст.

«Баҳри мураттаб гардонидани фаъолияти қонунгузорӣ ва бо дар назар доштани зарурати таҳияи лоиҳаи қонунҳо, муқоисаи онҳо бо қонунҳои амалкунанда, омӯзиш ва муайян намудани мувофиқати қонунҳои қабулшаванда ба талаботи замон, инчунин аз нигоҳи илмӣ асоснок намудани онҳо бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 феввали соли 2011 Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузорӣ тасдиқ гашта, дар заминаи он тибқи қарорҳои марбутаи Ҳукумати мамлакат барномаҳои давлатии амалисозии соҳавӣ қабул шуданд» [163, с. 111]. Ҳадафи қабули Консепсияи мазкур аз тақмили қонунгузории ҷорӣ бо роҳи мониторинги қонунгузорӣ, пешгӯӣ ва дурнамои қабули қонунҳо ва амалияи тадбиқи онҳо роҳандозӣ мешавад. Баҳри тадбиқи Консепсия барномаи [17] дахлдор қабул карда шудаанд.

Қобили зикр аст, ки дар Консепсия унсурҳои мониторинги қонунгузорӣ, аз ҷумла, дақиқ муайян намудани зарурати таҳияи лоиҳаи қонунҳо, муқоисаи онҳо бо қонунҳои амалкунанда, омӯзиш ва муайян намудани мувофиқати қонунҳои қабулшаванда ба талаботи замон ва ҷомеа, инчунин аз нигоҳи илмӣ асоснок намудани онҳо дарҷ гардидааст.

Дар Консепсия мафҳуми «мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» истифода шудааст, ки ҳамчун яке аз мақсадҳои Консепсия ба шумор меравад. Ҳамчунин чиҳати мониторинги қонунгузории соҳаҳои алоҳида Консепсия дигар намудҳои он, аз ҷумла, «мониторинги экологӣ, мониторинги низоми муқовимат ба коррупсия, мониторинги мунтазами раванди иҷрои уҳдадорӣҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро фаро гирифтааст. Аммо аз сабаби он, ки аз қабули Консепсия 15 сол сипарӣ гаштааст, зарурат ба коркард ва мутобиқатсозии он ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар қонунҳо вуҷуд дорад.

Ҳадафи асосии Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баланд бардоштани сифати қонун мебошад. Мутобики Консепсияи мазкур инкишоф, такмил ва таъмини сифати қонунгузорӣ, роҳандозии тадбирҳои зеринро дар назар дошта шудааст:

- таҳқиқоти илмӣ-таҳлилии ҳолати инкишоф ва татбиқи қонунгузорӣ, такмили он;
- пешниҳоди таклифҳо оид ба мутобик намудани қонунгузорӣ ба Конститутсия ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон;
- экспертизаи лоиҳаҳои қонунҳо;
- муайян намудани ихтилофоти байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- муайян намудани самтҳои аввалиндараҷа, ҷорӣ ва стратегияи такмили қонунгузорӣ [10].

Тадбирҳои мазкур унсурҳои асоси мониторинги қонунгузориро ташкил дода, дар раванди мониторинги қонунгузорӣ бо риояи талаботҳои муайян истифода мешаванд.

Ҳ.С. Сафарбекзода қайд менамояд, ки «Сифати қонун яке аз роҳҳои пешгирии ихтилофоти байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Таъмини сифати қонун ҳадафи стратегияи сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дурнамои онро ташкил медиҳад. Дар доираи ин стратегия вазифаҳои мубрам дар соҳаи боло бурдани дониши касбӣ, аз байн бурдани ихтилофоти байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мутобикати онҳо ба Конститутсияи ҷумҳурӣ, таъмини фазои ягонаи қонунгузорӣ, мутобикати санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамуди Тоҷикистон, мониторинги ҳуқуқӣ, экспертизаи илмӣ, зиддикоррупсионӣ, гендерӣ, молиявӣ, иқтисодӣ, иҷтимоии лоиҳаи қонун, ки дар Консепсияи мазкур пешбинӣ мешаванд, ҳалли ҳудро меёбанд» [169, с. 13-14].

Стратегияҳои гуногун ба ташкили фаъолияти мониторинг замина гузошта, дар асоси фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мешаванд. Аз ҷумла, дар б. 189 Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита муқаррар гардидааст, ки «мониторинги Стратегия ин маҷмуи чораҳои назоратӣ, санҷишӣ, таҳлилӣ, маълумотӣ ва арзёбии тадбирҳо бо мақсади амалисозии шаффофи Стратегия ва нақшаи чорабиниҳои он вобаста ба вазъияти воқеӣ, инчунин пешравиҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодии ҷомеа ва давлатро дарбар мегирад [11, с. 34]. Дар стратегия ҳамчунин усул, марҳала, нишондиҳандаҳо, субъектҳо ва интишори натиҷаҳои мониторинг муайян шудаанд.

Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои ҳуқуқии мониторинги қонунгузорию фароҳам меоранд. То имрӯз бархе аз барномаву стратегияҳо бо қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шуда, меъёрҳои марбут ба мониторинги қонунгузорӣ ва мақомоти ваколатдори давлатӣ гузаронидани мониторингро муқаррар кардаанд. Барои мисол, «Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037» [12] ва Нақшаи амали он бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2022 тасдиқ шудааст. Барои амалигардонии Стратегияи мазкур дар Нақшаи амал бандҳои 9.1.8 марҳала ба марҳала гузаронидани мониторинги қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти иқтисоди сабз пешниҳоду тақлифҳои мушаххас оид ба тақмили қонунгузорӣ муқаррар гардидааст.

Бархе аз санадҳои зерқонунӣ, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ қабул шудаанд, мониторинги санадҳои зерқонуниро танзим менамоянд. Мас., бо фармоиши вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2021, № 1171 «Тартиби мониторинги таъмини иҷрои шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ ва интишор шуда, тариқи он ҳолат ва раванди татбиқи шартномаҳои байналмилалӣ, раванди иҷрои расмиёти дохилидавлатӣ нисбат ба шартномаҳои байналмилалӣ басташуда,

ҳалли мушкилоти дар татбиқи шартномаҳои байналмилалӣ ба вучуд омада, катъ ва боздоштани амали шартномаҳои байналмилалӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар сурати риоя нашудани онҳо аз тарафи дигар иштирокчиёни шартномаҳои байналмилалӣ муқаррар мегарданд [16].

Тартиби мазкур аз 3 қисм муқаррароти умумӣ, раванди гузаронидани мониторинги шартномаҳои байналмилалӣ, мушоҳидаи иҷрои шартномаҳои байналмилӣ иборат буда, тибқи он мониторинги таъмини иҷрои шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон – арзёбии ҳолати иҷро ва назорати татбиқи шартномаҳои байналмилалӣ аз ҷониби мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Он нисбати шартномаҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби мақомоти олии қонунгузор ва ҳокимияти судӣ дар доираи ҳамкориҳои дучониба байни сохторҳои дахлдори давлатҳо ва ё иттиҳодияҳою созмонҳои касбии инҳо ба имзо расидаанд, инчунин шартномаҳои байналмилалӣ, ки дорои сирри бо қонун ҳифзшавандаро доранд, татбиқ намегарданд. Субъекти асосии мониторинги мазкур Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шуда, пайгирии умумии иҷрои шартномаҳои байналмилалӣро ба уҳда мегирад ва ҳангоми гузаронидани мониторинги шартномаҳои байналмилалӣ метавонад маълумоти Феҳристи давлатии шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташҳиси заминаи шартномавӣ-ҳуқуқиро дар муносибат бо давлатҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ ба инобат гирад.

Дар баробари санадҳои зикршуда, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ҳамчун заминаи ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ ба шумор меравад.

Ба андешаи Ф.С. Сайнозимзода Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», дар маҷмӯъ, ҳамчун санади ҳуқуқӣ баромад менамояд, зеро Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқро ба вучуд меорад, зимни ироаи ҳар як Паём ҳалли масъалаҳои мушаххаси ҳаётӣ ба миён гузошта мешаванд

ва ба мақомоти дахлдори давлатӣ дастуру супоришҳо дода шуда, уҳдадор карда мешаванд, ки дар муҳлати муқарраркардаи Паём ин ё он масъалаҳоро баррасӣ ва ҳаллу фасл намоянд. Он ҳамчун ҳуҷҷати расмӣ, хусусияти ҳатмӣ-ҳуқуқӣ, санади сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва конституцсионӣ-ҳуқуқӣ, маҷмуан, ба сифати сарчашмаи ҳуқуқ ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ баромад менамояд, зеро Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи пайдоиши қонунҳо, манбаи ташаккул ва инкишофи ҳуқуқ ва қонунгузорӣ мебошад» [222, с. 13].

Дар воқеъ, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», ки ҳамасола ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа мегардад, ба тақмили қонунгузорӣ, рафъи норасоӣ ва муҳолифатҳо дар байни санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, шарҳу тафсири қонунҳо, рушди фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҷалби доираи васеи субъектҳо дар раванди он мусоидат мекунад. Маҳз зарурати мониторинги қонунгузорӣ аввалин бор дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008 баён ёфта буд. Дар он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карда буданд: «...аз ҷиҳати илмиву амалӣ асоснок намудани қонунҳо, муқаммалу мушаххас гардонидани механизми татбиқи онҳо, инчунин мониторинги тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар назди Президент таъсис додани Маркази миллии қонунгузорӣ мувофиқи мақсад мебошад» [7]. Ҳамчунин, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21 декабри соли 2021 қайд карда шуд: «Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ ва дигар мақомоти ҳуқуқэҷодкунандаро зарур аст, ки таҳлили мунтазами қонунгузорӣ, аз ҷумла, мониторинги амалишавии санадҳои қонунгузорию гузаронида, сатҳи мутобиқати қонунгузорию мамлакатро ба ҳадафҳои сиёсии пешбинигардида муайян намоянд ва оид ба тақмили қонунгузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии раванди татбиқи ҳуқуқ чораҳои судманд андешанд» [8]. Аз нуктаҳои мазкур бармеояд, ки Паёми Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ ба ҳисоб рафта, маҳз дар заминаи он механизми амалигардонӣ ва дигар чорабиниҳои дахлдор ҷиҳати тақмили қонунгузорӣ ва самаранокии татбиқи қонунҳо дар ҳаёти кишвар роҳандозӣ мегардад.

Қарорҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва палатаҳои он ба ташкили раванди қонунгузорӣ мусоидат намуда, асоси ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ махсуб меёбанд. Дар асоси қарори раиси Маҷлиси намояндагон, Дастури он тасдиқ мешавад, ки яке аз муҳимтарин санадҳои танзимкунандаи фаъолияти қонунгузории парламент мебошад. Дар Дастури мазкур «фаъолияти Маҷлиси намояндагон, тартиби пешниҳод намудани лоиҳаи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва омода намудани онҳо барои баррасӣ, тартиби баррасии лоиҳаи қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва қабули онҳо, тартиби баррасии тақрорҳои қонунҳо ва ғ.» [13] муқаррар гардидаанд. Масъалаҳои тақмили қонунгузорӣ дар б. 63 Дастур ба души кумита ва комиссияҳои Маҷлиси намояндагон вогузор гардидааст. Аммо масъалаи мониторинги қонунгузорӣ дар радифи салоҳиятҳои кумита ва комиссияҳои Маҷлиси намояндагон муқаррар нашудааст. Аз ин рӯ, дохил намудани мониторинги қонунгузорӣ ба сифати яке аз ваколатҳои кумитаву комиссияҳо муфид хоҳад буд.

Дар сатҳи санадҳои зерқонунӣ то ҳол мониторинги ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври зарурӣ коркард нашудааст. Дар кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла дар ФР, Ўзбекистон, Беларус, Қазоқистон ва ғ. доир ба танзими мониторинги амалишавии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ санадҳои меъёрии зерқонунии гуногун қабул гардидааст, ки таҷрибаи давлатҳои мазкур метавонад барои қабули санадҳои зерқонунии алоҳида оид ба мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода шавад.

Ҳамин тариқ, асосҳои ҳукукии мониторинги қонунгузорӣ заминаҳои ҳукукие фаҳмида мешаванд, ки дар санадҳои меъёрии ҳукуқӣ муқаррар шуда, меъёрҳо вобаста ба танзими фаъолияти мазкурро дар бар мегиранд.

Доираи ҳуҷҷатҳое, ки асосҳои ҳукуқиро инъикос менамоянд, аз ҷиҳати мазмун хеле гуногун буда, аз санадҳои меъёрии ҳукуқӣ, санадҳои зерқонунӣ, санадҳои дохилӣ ва ғ. иборатанд. Ба асосҳои ҳукукии мониторинги қонунгузорӣ дохил мешаванд: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кардаанд, қонунҳо; фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар заминаи онҳо консепсия, барнома, стратегияҳо қабул шудаанд), қарорҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон; санадҳои зерқонунӣ (тартиб, низомнома, дастурамал ва ғ.)

Дар баробари асосҳои ҳукукии мавҷуда, то ҳол заминаи кофӣ ҳукукии мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қорқард қарда нашудааст, ки қурра меъёрҳо ва механизми мониторинги қонунгузориро муқаррар қунад. Аз ин рӯ, танҳо бо тақмили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар қорай санадҳои меъёрии ҳукуқӣ» ва тақияи санадҳои зерқонунӣ мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаққул дода мешавад.

Дар заминаи тақлили асосҳои ҳукукии мониторинги қонунгузорӣ муайян қарда шуд, ки раванди мазқур дар санадҳои гуногун бо номҳои мухталиф баён қарда шудааст. Мувофиқи мақсад аст, ки таърифи «мониторинги қонунгузорӣ» ҳамқун мафҳуме, ки тамоми раванди бақодихӣ ва арзёбии лоиқаи қонун, қабул ва тақбиқи онро фаро меқирад, дар м. 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар қорай санадҳои меъёрии ҳукуқӣ» ба таври возеҳ шарҳ дода шавад. Аз тақлили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки дар санадҳои меъёрии ҳукуқӣ ва зерқонунӣ мафҳумҳои яғонаи мониторинг мавқуд намебошад. Ҳамзамон, пешниҳод

карда мешавад, ки «мониторинги қонунгузорӣ» ҳамчун мафҳуми фарогир қорбурд шавад.

Дар баробари ин, зарур аст, то мониторинги мувофиқати санадҳои қонунгузориӣ миллиӣ бо санадҳои байналмилалӣ ба роҳ монда шуда, ҳамчуниӣ мувофиқи мақсад аст, ки чиҳати мутобиқат намудани санадҳои миллиӣ ба санадҳои байналмилалӣ ва дар асоси санадҳои байналмилалии аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда таҳия гардидани санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллиӣ тартиби муайяне қоркард шавад.

БОБИ 3. МЕХАНИЗМИ МОНИТОРИНГИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ОН

3.1. Мафҳуми механизми мониторинги қонунгузорӣ, марҳалаҳо ва равандҳои гузаронидани он

Истилоҳи «механизм» дар соҳаҳои гуногун қорбурд дорад. Истилоҳи мазкур аслан аз вожаи юнонии «μηχανή» баромада, маънояш «дастгоҳ, мутобиқсозӣ» [230] аст. Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳумҳои зиёдро ба монанди, «механизми ҳуқуқӣ», «механизми танзими ҳуқуқӣ» ва ғ. вохӯрдан мумкин аст.

Пайдоиши назарияи механизми танзими ҳуқуқӣ дар адабиёти замони шуравӣ махсусан дар таҳқиқоти Н.Г. Александров «Право и законность в период развернутого строительства коммунизма» ва С.С. Алексеев «Механизм правового регулирования в социалистическом государстве» ба назар мерасад, ки мувофиқи он категорияи «механизми танзими ҳуқуқӣ» [172, с. 35] дар назарияи давлат ва ҳуқуқ пайдо шудааст.

Муаллифон дар асоси равишҳои гуногун мафҳуми «механизми ҳуқуқӣ»-ро шарҳ додаанд. Бархе аз онҳо дар хусуси фаҳмиши механизми ҳуқуқӣ на танҳо маҷмуи воситаҳои ҳуқуқӣ, балки ҳамчун як низоми муқаррар ва дақиқ муайяншударо дар назар доштанд. Баъзе аз муаллифони дигар тибқи равиши методологӣ, механизми ҳуқуқиро «низоми муайяни воситаҳо ва омилҳо» шарҳ додаанд, ки чандин вазифа, аз ҷумла вазифаҳои иҷтимоӣ ва дигар вазифаҳои давлатиро иҷро менамояд. Муҳаққиқон механизми ҳуқуқиро ҳамчун «маҷмуи бо меъёрҳои ҳуқуқӣ танзимшавандаи муносибатҳои идоракунӣ оид ба татбиқи усулҳо, воситаҳо, қоидаҳо» [141, с. 9] шарҳ медиҳанд, ки барои амалисозии он мақомоти гуногуни давлатиро ҷалб мегардад.

Н.И. Матузов, А.В. Малко механизми танзими ҳуқуқиро ҳамчун «низомии воситаҳои ҳуқуқӣ, ки ба таври мувофиқ ба мақсадҳои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва мусоидат ба қонунгардонидани манфиатҳои субъектҳои ҳуқуқӣ, рағбона гардидаанд» [76, с. 625] шарҳ медиҳанд.

Ба андешаи Р.М. Сайбудинов «механизми танзими ҳуқуқӣ» ҳамчун категорияи илмӣ қараёни танзими муносибатҳои ҷамъиятиро аз ҷаҳади ба вуҷуд омадани меъёри абстраксии ҳуқуқӣ то ҷаҳади татбиқи он дар муносибатҳои ҳуқуқии мушаххас инъикос менамояд [168, с. 39].

В.Н. Хропанюк механизми танзими ҳуқуқиро ҳамчун низомии воситаҳои ҳуқуқие мефаҳмад, ки ба воситаи онҳо танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ мувофиқи мақсад ва вазифаҳои давлати ҳуқуқӣ ба амал бароварда мешаванд [88, с. 341-342].

Дар амалияи ҳуқуқӣ ҳар фаъолият механизми муайяни ҳудуд дошта, ба воситаи он мақсаду вазифаҳо амалӣ мегарданд. Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, ҳуқуқтатбиқкунӣ, мониторинги ҳуқуқиву қонунгузорӣ ва ғ. ғ. аз механизми муайян бархӯрдоранд.

Ба андешаи Н.Н. Толмачова «фаъолияти субъектҳои иштирокдорони мониторинги қонун низомнок ва даврӣ буда, мавҷудияти механизми ташкил ва амалигардонии онро талаб менамояд. Категорияи «механизми мониторинги қонун» барои омӯзиши рағбонҳои таҳия ва татбиқи объектҳои мониторинги қонун истифода мешавад, ки он низомии муносибатҳои ҳуқуқиро дар бар гирифта, ба ташаккули баҳодихии воқеии ҳолати объектҳои мониторинги қонун ва ислоҳи он дар ҳолати зарурат нигаронида шудааст» [182, с. 6].

Дар дигар таҳқиқот «механизми мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун фаъолияти субъектҳои он дар ташкили иҷрои самараноки вақолатҳо оид ба амалӣ намудани назорати давлатии ҳолати қонун, инчунин амалҳои мунтазаму давомдор, ки ба ташаккули баҳодихии воқеии қонун, андешидани чораҳо оид ба таъмини пешгирӣ ё рағбӣ оқибатҳои номатлуби татбиқи он

нигаронида шудаанд, фаҳмида шавад. Бо вучуди ин, механизми гузаронидани мониторинг, ки танҳо ба ошкор кардани муҳолифат дар қонунгузори амалкунанда, меъёрҳои ҳуқуқи кӯхнашуда, омилҳои ба вучудоварандаи коррупсионӣ равона шудааст, баҳодихӣ ва пешгуйии қонунгузорӣ, таҷрибаи татбиқи онро таъмин намекунанд» [52, с. 77].

Механизми мониторинги қонунгузорӣ аз ҷониби субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ амалӣ карда мешавад. Ҳар субъектӣ ваколатдор дар сохтори худ, раёсат, шӯба, бахши ҳуқуқ ё мониторинг дорад, ки бевосита дар асоси методология, барнома ва тибқи роҳу тарзҳои муқарраршуда вазифаи мазкурро иҷро менамояд. Қобили зикр аст, ки субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ вобаста ба соҳаи фаъолияти худ таҳлилу баҳодихӣ ва дурнамои самтҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла, ҷиноятӣ, муҳофизатӣ, меҳнатӣ, кишоварзӣ ва ғ.-ро амалӣ менамоянд.

Ба андешаи И.И. Онишук, мониторинг бояд ҳама сатҳҳои меъёрҷодкунӣ: ҳокимияти давлатӣ, ҳудудораи маҳаллӣ, бахшҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар ва низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқро фаро гирад [152, с. 102].

Аз ин рӯ, механизми мониторинги қонунгузорӣ низоми ташкилию ҳуқуқиест, ки фаъолияти доимӣ ва самарабахши мақомоту ташкилотҳои давлатиро, бо мақсади омӯзиши қонунгузори амалкунанда, омода ва татбиқи пешниҳодҳо оид ба тақмили онро таъмин намояд. Унсурҳои ин низом санадҳои меъёрии ҳуқуқи зарурӣ, мақомоти ваколатдори давлатӣ ва ташкилотҳо, инчунин, шаклу раванди фаъолияти онҳо мебошанд [157, с. 81].

Бинобар ин, механизми мониторинги қонунгузорӣ роҳу восита ва барномаҳои мушаххасе фаҳмида мешавад, ки дар раванди гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ аз ҷониби мақоми ваколатдор, зерсохтор ва шахси масъул истифода мешавад.

Ба маънои васеъ, механизми мониторинги қонунгузорӣ низоми ташкилию ҳуқуқиест, ки ба таври мунтазам субъектҳои мониторинги

қонунгузорӣ бо мақсади омӯзиши қонунгузории амалкунанда, омода ва татбиқи пешниҳодҳо оид ба тақмили он, ҳамчунин дурнамои қабули қонунҳои нав амалӣ мегардонанд.

Ба сифати унсурҳои асосии механизми мониторинги қонунгузорӣ банақшагирӣ, марҳалаҳо, принципу усулҳо, субъект ва объектҳои мушаххас баромад мекунанд.

Дар амалияи дигар давлатҳо алақай механизми мунтазами қонунгузорӣ ба роҳ монда шудааст, ки он аз чандин унсур қоидаҳо иборат буда, аз ҷониби субъектҳои махсус амалӣ мегардад. Чунин механизмро мақомоти ваколатдор, ба хусус Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи бақайдгирии санадҳо ва нашри ахборот дар хусуси амали онҳо метавонад ба роҳ монад.

Дар байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ мақомоти қонунгузор ва иҷроия ҳамчун субъекти асосии мониторинги қонунгузорӣ баромад намуда, доираи мақомоти ваколатдорро кумитаву комиссияҳои назди парламент, вазорату идораҳо, институт ва марказҳои илмӣ-таҳлилӣ ташкил медиҳанд. Дар байни мақомоти ҳокимияти давлатии иҷроия, ки айни замон ҳам вазифаҳои таҳлилӣ ва ҳам илмиро амалӣ менамояд, Маркази миллии қонунгузорӣ мебошад. Мақомоти мазкур вазифаҳои таъмини илмию методӣ, коркарди таҷрибаи ҷаҳонӣ, анҷом додани таҳқиқоти илмию-муқоисавӣ ва дигар вазифаҳоро ба роҳ мемонад, ки ҳамчун ҷанбаҳои мониторинги қонунгузорию ташкил медиҳанд. Дар асоси фаъолияти мониторинги қонунгузории Марказ бевосита санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия шуда, тақлифҳо ва ҳулосаҳо ба мақомоти дорои ташаббуси қонунгузорӣ пешниҳод мешаванд.

Унсурҳои механизми мониторинги қонунгузорию нишондод, маҳак (категория), ченак, параметр ва нишондиҳандаҳои зарурӣ ташкил медиҳанд. Онҳо барои амалигардонии мониторинги қонунгузорӣ ба ҳайси асос баромад мекунанд. Манбаҳои дарёфти маълумот маҳаки муҳим ба шумор меравад. Иттилоот дар раванди мониторинги қонунгузорӣ аҳаммияти бузург дошта,

таваccути он натиҷаҳои зарурӣ ба даст меоянд. Дар раванди мониторинги қонунгузорӣ иттилоот аз амалияи мақомоти ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, мақомоти прокуратура, созмонҳои илмӣ, ҷамъиятӣ ва ҳуқуқӣ; ВАО ва иттилоот аз одамон (шаҳрвандон ва шаҳрвандони хориҷӣ) дарёфт мешавад.

Асосан, ба сифати унсурҳои механизми мониторинги қонунгузорӣ шакли равандҳо (таҳияи пешниҳодот, таҳияи нақшаи лоиҳаи қонунҳо, таҳлили пешниҳодот аз ҷониби мақомоти ваколатдор, тасдиқи нақшаҳо ва ғ.), назорати қори мақомоти дахлдор ва субъектҳои ваколатдори он (пешниҳоди гузориш оид ба натиҷаҳои мониторинги қонунгузорӣ, баррасии гузориш дар мақомоти ваколатдор ва дигар мақомоти сатҳи болоӣ ва ғ.) низ баромад карда метавонанд.

Дар доираи механизми мониторинги қонунгузорӣ бояд ба чунин категорияҳои раванди арзёбию баҳодихӣ эътибор дода шавад: меъёрҳои ба ҳам муҳолиф; меъёрҳои самаранок татбиқнашаванда; меъёрҳои қуҳнашуда; меъёрҳои такроршаванда; дигар қамбудиҳои ҷойдошта.

Ҳусусияти механизми мониторинги қонунгузорӣ дар он зоҳир мегардад, ки ҳамчун низоми амалқунанда, қадам ба қадам аз ҷамъоварии маълумот то таҳлилу ҳулосабардорӣ оид ба ислоҳу тақмили қонунгузорию дар бар мегирад.

Дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳимтарин дар раванди татбиқи механизми мониторинги қонунгузорӣ ҳифзи манфиатҳои миллӣ ба шумор меравад. Бинобар ин, мониторинги қонунгузорӣ воситаи муассири ҳимояи манифиатҳои миллии ҳар давлат мебошад, ки дар маҷмӯъ, дар раванди фаъолияти қонунгузорӣ ва арзёбии мунтазами он ифода меёбад. Ҳангоми амалгаридонии мониторинги қонунгузорӣ субъектҳои гуногун бояд зимни истифодаи усулу принцип ва дигар механизмҳои таркибии он таҳлилҳо, пешниҳодоту тақлифҳо ба санадҳои қонунгузорӣ бо дар назар

доштани арзишу фарҳанги миллӣ, ҳимояи манфиатҳо, таъмини амнияти давлатӣ ва якпорчагии кишвар роҳандозӣ намоянд.

Механизми мониторинги қонунгузорӣ бо нақшаву барномаи муайян амалӣ мешавад. Бидуни нақшаи мониторинги қонунгузорӣ татбиқи дигар унсурҳои механизм душвор мегардад.

Таҳияи нақшаи мониторинги қонунгузорӣ дар раванди амалгардони фаъолияти мазкур таъсири калон дорад. Нақша бояд тартиби муайн дошта бошад ва аз рӯйи чадвали муайян омода шавад. Чадвали зер яке аз намунаҳои нақшаи мониторинги қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад.

**Чадвали 3.1. Нақшаи мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
барои солҳои 2025-2026 (таҳияи муаллиф)**

Сол	Номгӯй ва шумораи самтҳои қонунгузорӣ	Номгӯй ва шумораи қонунҳо	Номгӯй ва шумораи субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ	
			Мақомоти давлатӣ	Субъектҳои дигар
2025				
2026				

Механизми мониторинги қонунгузорӣ аз раванди хос иборат буда, дар марҳалаҳо ва равандҳои қонунэҷодкунӣ ва татбиқи он зоҳир мегардад.

Масъалаи **раванди қонунгузорӣ** мафҳуми васеъ буда, тамоми давраҳои қонунгузорию фаро мегирад. Чуноне ки муаллифон қайд менамоянд «бо мазмуни васеъ раванди қонунгузорӣ танҳо дар сатҳи парламент маҳдуд намегардад. Ин раванд бо сатҳи рушди ҳаёти иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа алоқаманд аст. Дар он ҳар гуна гурӯҳҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, гурӯҳҳои сиёсӣ, мақомоти давлатӣ ва ғ. нақши муайян доранд. Ҳамзамон раванди қонунгузорӣ бо мазмуни ҳуқуқии конститусионӣ тартиби хоси давра ба давра аз пешниҳоди лоиҳаи қонун то қабул ва мавриди амал қарор гирифтани қонунҳоро ифода мекунад» [131, с. 15]. Ҳамзамон мониторинги қонунгузорӣ низ равандҳои зикршударо фаро мегирад ва мақсади асосии он дар ҳар давра такмилу татбиқи сифатнокии

қонунгузорӣ мебошад. Бинобар ин, унсури дигар механизми мониторинги қонунгузорию марҳала ё зинаҳои он ташкил медиҳанд.

Аз таҷрибаи қонунгузории Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мегардад, ки аллакай баррасӣ ва таҳияи қонунҳо дар равандҳои гуногун, мас., санҷиши лоиҳаи қонун, муайян кардани мувофиқати он ба Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ирсоли лоиҳа ба вазорату идораҳои барои омӯзишу пешниҳоди ҳулоса, қоркарди тақлифу пешниҳодҳои онҳо дар кумитаҳои парламент иборат аст. Равандҳои мазкур дар фаъолияти мониторинги қонунгузории субъектҳои он низ ба роҳ монда мешавад. Раванди мониторинги қонунгузорӣ дар умум кулли давраи мониторинги қонунгузорӣ буда, марҳалаҳои алоҳидаро фаро мегирад.

Бо мақсади омӯзиши моҳияти мониторинги қонунгузорӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳамчун воситаи ҳуқуқӣ, ки ба самаранокии танзими ҳуқуқӣ таъсир мерасонанд, аз ҷониби муҳаққиқон марҳалаҳои зерин баррасӣ мешаванд. Марҳалаи якум, амалигардонии мониторинги қонунгузорӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ, аз ҷумла, интихоби субъект ва шаклҳои татбиқи мониторинг, ҷамъовариҳои маълумот дар бораи объекти мониторинг, муайян намудани мақсадҳои, ки ҳангоми татбиқи он бояд ба даст оварда шаванд, мебошад. Марҳалаи дуюм, мониторинги мустақим, аз ҷумла, таҳлил ва арзёбии сифати объект, муносибати он бо дигар санадҳои ҳуқуқӣ, ошкор намудани муҳолифатҳои байни онҳо, инчунин муҳолифат ва камбудии танзими ҳуқуқӣ мебошад. Ин марҳаларо метавон марҳалаи асосӣ ё эксперти номид. Марҳалаи сеюм, марҳалаи ниҳой ё ҷамбасти буда, пешниҳоди тақлифҳои мушаххас бо мақсади тақмили қонунгузорӣ ироа карда мешаванд [165, с. 35-36].

Таснифи мониторинги доимӣ, даврӣ ва муваққатӣ низ вучуд дорад [79, с. 385]. Дар баробари ҷунин муҳлатҳо, зарур аст, ки баъзан мониторинги қонунгузорӣ ба таври ғаврӣ гузаронида шавад. Дар ҷунин маврид

гузаронидани мониторинг аз қабули санадҳое, ки бо дарназардошти талаботи ҷомеа ва дастури мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ вобастагӣ дорад.

О.А. Короткова марҳалаҳои зерро ҷудо менамояд: 1) ҷамъовариҳои санадҳои қонунгузорӣ; 2) ташкили маҳзани маълумот оид ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, пешбурди баҳисобгирии мунтазами онҳо, коркард ва ташкили маҳзани маълумот дар шакли электронӣ; 3) санҷиши мутобиқати санадҳои қонунгузорӣ ба Конститутсия ва қонунгузориҳои амалкунанда; 4) мониторинги ҷамъбасти маводи ғаёлияти эксперти ва фиристодани ҳулосаву пешниҳодҳо ба мақомоти дорои ваколати ташаббуси қонунгузорӣ [139, с. 100-131].

Н.Н. Толмачева дар таҳқиқоти худ «марҳалаҳои механизми мониторинги қонунро ба се намуд ҷудо кардааст: марҳалаи омодагӣ, марҳалаи асосӣ ва марҳалаи ниҳой» [182, с. 6]. Дар марҳалаи омодагӣ чунин корҳо амалӣ мешаванд: таъминоти ҳуқуқии ташкил ва гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ (ҳадди ақал барои танзими ҳуқуқии ташкилу гузаронидани мониторинги қонуни мушаххас ду санади меъёрии ҳуқуқӣ мавҷуд бошад, ки ваколатҳои субъекти мониторингро муқаррар кунад); таъминоти ташкилии гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ (таъсиси мақомот ё шуъбаҳои махсуси мониторинги қонун; ба роҳ мондани ҳамкории субъектҳо ва дигар иштирокиён; таъмини зарурӣ ва кофӣи ташкилии ғаёлияти субъектҳо ва иштирокдорони мониторинги қонунгузорӣ); ташаккули низоми манбаъҳои иттилоотӣ барои таъмини мониторинги қонунгузорӣ (дастрасӣ ба маълумоти пурраву бозғатимод дар бораи вазъи қонунии қонунгузорӣ, маълумоти оморӣ ва ғ); муайян намудани меъёрҳои баҳодихии объектҳои мониторинги қонун (меъёрҳои баҳодихии умумӣ ва мушаххаси объектҳои мониторинг).

Дар марҳалаи асосии мониторинги қонунгузорӣ чандин ғаёлиятҳо ба назар гирифта мешаванд: муайянсозии объекту субъект, дигар иштирокдорони мониторинги қонунгузорӣ; мушаххас сохтани меъёрҳои баҳодихии мониторинги қонунгузорӣ; интихоби роҳҳои воситаҳои

мониторинги қонунгузорӣ; мониторинги мунтазами ҳолати объект тибқи меъёру усулҳои интихобшуда; тартиб додани маводди иттилоотӣ, таҳлилӣ, интишори маълумот дар бораи натиҷаҳои мониторинг дар ВАО.

Марҳалаи ниҳой, яъне амалигардонии натиҷаҳои мониторинги қонунгузорию дар бар мегирад, ки маъмулан ба ҳустҷӯву интиҳоби роҳҳои татбиқи натиҷаҳои мониторинги қонунгузорӣ ва татбиқи онҳо, муайян намудани иштибоҳу муҳолифатҳо дар қонунгузорӣ, аҳамияти иҷтимоии мониторинги қонунгузорӣ ва сатҳи самарбахшии танзими ҳуқуқии муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқӣ нигаронида мешаванд.

Аз рӯйи таснифи дигар «гузаронидани мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба чунин марҳалаҳо тақсим шудааст:

- Марҳалаи мониторинги мурофиавӣ – пайгирии риоя ва бақайдгирии унсурҳои муҳими таҳия, эҷод, қабул ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- Марҳалаи мониторинги истехсолӣ – назорат ҳангоми бекор кардан, илова ва тағйироту иловаҳо ба санади меъёрии амалкунанда;
- Марҳалаи мониторинги низомноку сохторӣ – муайян намудани робитаи санади меъёрии мушаххас бо санадҳои амалкунанда ва санадҳо оид ба масъалаҳои танзими ҳуқуқии мушобех;
- Марҳалаи мониторинги муҳтаво-эҷодӣ – таҳлили тағйирот дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав қабулшуда, арзёбии самаранокии он дар низоми танзими ҳуқуқӣ;
- Марҳалаи мониторинги ҳолати татбиқшавӣ – маъмулан бо зарурати қабули санадҳои зерқонунии нав бо дар назар доштани хусусиятҳои соҳа ва фазои татбиқи он, арзёбии санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ нисбат ба қонунҳо, робитаи меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо ҳалли мушкилоти воқеии ҳаёт» [235].

Дар дигар таҳқиқот марҳалаҳои мониторинги ҳуқуқӣ тасниф карда мешаванд, ки иборатанд аз: муайян кардани ҳадаф, намуд ва усул, объект ва субъектҳо, салоҳият ва вазифаҳо оид ба татбиқи фаъолияти мониторинг;

таҳияву татбиқи барномаи мониторинг ва чорабиниҳо марбут ба фаъолияти мониторингузаронӣ; таҳияи пешниҳодҳо аз рӯйи натиҷаҳои мониторинги ҳуқуқӣ [120, с. 22]. Чунин марҳалаҳо ба мониторинги қонунгузорӣ низ дахлдоранд ва дар раванди он ба эътибор гирифта мешаванд.

Л. Мадре аз рӯйи равиш (яъне усул ва тарзҳои таъсиррасонӣ ба субъект хангоми омӯштани объект, пушбурд кор ва ғ.)-и мониторинги қонунгузорӣ марҳалаҳои гуногунро ҷудо кардааст. Ин марҳалаҳо асосан таҳлил ва муайян кардани мушкилотеро, ки қонунгузорӣ бояд ҳал кунад, дар бар мегирад: «1) муайян кардани ҳадафҳои мониторинги қонунгузорӣ; 2) экспертизаи санадҳои ҳуқуқӣ ё воситаҳои, ки барои ҳалли масъала истифода мешаванд; 3) тарҳрезии мазмунӣ меъёрӣ; 4) амалисозии расмӣ; 5) тадбиқ; 6) арзёбии ретроспективӣ ва ғ.» [232].

А.В. Беякова мониторинги ҳуқуқиро ба се марҳала ҷудо менамояд, ки аз инҳо иборатанд: 1) мониторинги раванди қонунэҷодкунӣ (таҳлил, омӯзиш ва баррасии лоиҳаи қонунҳо дар парламент); 2) мониторинги қонунгузорӣ, ки мустақиман дар омӯзиши самаранокӣ, ҳамчунин тамоюлу дурнамои амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ифода меёбад; 3) мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ, ки аз ҷамъоварию таҳлили маводҳои таҷрибаи судӣ бармеояд [108, с. 49]. Тибқи ин тасниф муаллиф асосан шаклҳои мониторинги ҳуқуқиро ҳамчун марҳалаҳои он баррасӣ менамоянд.

Дар як таҳқиқоти дигар ду марҳалаи алоҳида: «фаврӣ ва нақшавӣ муайян шудааст. Мониторинги фаврӣ – иттилоот дар бораи татбиқи қонун аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ (ичроия, суд, мақомоти худидораи маҳаллӣ) дар муддати соли якуми амали қонун (нақшаи гузаронидани мизҳои мудаввар ва чорабиниҳои сайёр) ва мониторинги нақшавӣ – иттилоот дар бораи татбиқи қонун аз ҷониби мақомоти ваколатдор (ичроия, судӣ, мақомоти худидораи маҳаллӣ) дар муддати 3-5 соли амали қонун ба ҳисоб меравад» [52, с. 60-61].

Дар асоси таҷрибаи дигар кишварҳо, раванду марҳалаҳои мониторинги қонунгузорӣ мавҷуд мебошад. Чунончӣ, дар асоси таҷрибаи қонунгузорию Белгия «назорати самаранокии меъёрҷодкунӣ дар ду марҳала гузаронида мешавад: то тасдиқи меъёрҳои қонунгузорӣ аз ҷониби парламент ва баъд аз қабул он. Таҳлили марҳалаи якуми самаранокии қонунгузорӣ бо гузаронидани тағйироту иловаҳои зарурӣ ба меъёрҳои амалкунанда аз ҷониби парламентҳои федералӣ ва минтақавии кишвар амалӣ карда мешавад» [52, с. 41].

Методикаи амалигардонии мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ дар ФР мониторинги ҷорӣ ва ғавриро муайян кардааст. Мониторинги ҷорӣ мунтазам нисбати соҳа (зерсоҳа)-и қонунгузорӣ ва гурӯҳи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад. Мониторинги ғаврӣ дар муддати як соли амали санадҳои меъёрии ҳуқуқии ФР, иҷрои қарорҳои Суди конституционии ФР ва қарорҳои Суди Аврупоӣ амалӣ мешавад [25].

Вазъи қонунгузорӣ нишон медиҳад, ки гузаронидани мониторинг дар марҳалаҳои гуногун – ба таври доимӣ ва муваққатӣ ба мақсад мувофиқ мебошад [144, с. 130].

Аз таҷрибаи ин кишварҳо бармеояд, ки мониторинги қонунгузорӣ дар ду марҳала: то қабули қонун ва баъд аз ба қувваи ҳуқуқӣ пайдо кардани он сурат мегирад. Дар марҳалаи аввал зарурати қабули қонун, дурнамо ва ояндабинии татбиқи амалии он дар ҷомеа бо роҳи мониторинг муайян мешавад ва дар марҳалаи дуюм мушкилоту норасоӣҳо дар қонун ва ба талаботу дигаргуниҳои мунтазам мувофиқ гардонидани он ба назар гирифта мешавад.

Дар умум, мониторинги қонунгузорӣ дар ду шакли асосӣ – ҷорӣ ва ғаврӣ гузаронида мешавад. Мониторинги ғаврии қонунгузорӣ дар марҳалаи аввали таҳия ва қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ ва мониторинги ҷорӣ мунтазам вобаста ба соҳаи алоҳидаи қонунгузорӣ ё санадҳои алоҳидаи меъёрии ҳуқуқ ба роҳ монда мешавад. Номгӯии соҳаҳои қонунгузорӣ ё санади мушаххаси ҳуқуқӣ дар нақшаи муайяни мониторинг дарҷ мегардад.

Ба марҳалаи асосии мониторинги қонунгузорӣ давраи меъёрэҷодкунӣ, яъне таҳияи лоиҳаи санадҳои қонунгузорӣ хос мебошад, ки дар ин давра таҳлили ҳамачонибаи самтҳо, ҳаҷм ва усулҳои танзими ҳуқуқӣ, меъёрҳои муқаррар намудани субъект ва объекти танзим, талаботи забонӣ ва техникӣ-ҳуқуқии лоиҳаи санад ба назар гирифта мешавад.

Марҳалаи асосиву хатмӣи мониторинг ҷамъоварии иттилоот буда, он дар шакли таҳияи маълумоти шиносномавии қонун, ғирдоварии маводҳо бо мақсади риояи принципи ошкорои натиҷаи мониторинги ҳуқуқӣ ва сарчашмаҳои иттилоот роҳандозӣ мегардад [52, с.62-63].

Марҳалаи дигар интишори санадҳои ҳуқуқӣ ба шумор меравад, ки ҷамъбасти фаъолияти арзёбиву баҳодихӣ бо ҳулосаву пешниҳодҳои мушаххасро фаро гирифта, тавассути воситаҳои гуногун нашр ва ба таъбиқ мерасанд.

Дар мониторинги қонунгузорӣ иттилоотрасонӣ, яъне ирсоли натиҷаҳои дар ҷараёни таъбиқи он бадастомада ба субъектҳои қонунэҷодкунӣ ва ҳуқуқтаъбиқкунӣ нақши муҳим дорад.

Таъмини дастрасии қонун ба вазифаи таъхирнопазир табдил ёфтааст. Иттилоотрасонии ҷомеа, донишмандони вазъи ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои шаҳрвандон ташкил намудани ҳазинаи ягонаи ҷумҳуриявии маълумот оид ба санадҳои ҳуқуқӣ тақозо мекунад [144, с. 214].

Аз ин рӯ, барои иттилоотрасонӣ ва баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ ва қонундонии ҷомеа, эҳтироми қонунҳо зарурати коркарди асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва ба роҳ мондани ҷорабинҳои илмӣ-амалӣ ба миён меояд.

Бинобар ин, барои тақмили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” дар ин самт муайян кардани механизми мониторинги қонунгузорӣ ва майдони ҳуқуқӣ зарур мебошад. Ҳамчунин ҷиҳати иттилоотрасонии ҷомеа бояд корҳои зер роҳандозӣ шаванд:

- таҳияи барномаҳои умумӣ ва нақшаи ҷорабинҳои фаҳмондадиҳии қонунҳо;

- ташкили конференсия, мизҳои мудававар ва семинарҳои илмӣ-оммавӣ;
- истифодаи вақти ВАО;
- тақмили пойгоҳи иттилоотии мониторинги қонунгузорӣ ва ғ.

Яке аз марҳалаҳои дигари мониторинги қонунгузорӣ – марҳалаи татбиқи ҳатмии натиҷаҳои мониторинг мебошад. Ин марҳалаи мушкул буда, кушиши ҳамаи субъектҳоро талаб менамояд. Бинобар ин, вазифаи мақомоти ваколатдор таъмини татбиқи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба шумор меравад.

Мониторинг танҳо дар ҳолате анҷомёфта (ичрошуда) ҳисоб кардан мумкин аст, ки натиҷаҳои он дар амал татбиқ мешаванд. Натиҷаҳои он дар шакли муайянсозии иштибоҳу муҳолифтаҳои дар қонун, манзур кардани пешниҳоду тақлифҳо бо роҳи ворид намудани тағйирот ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, пурзӯр намудани назорат аз болои фаъолияти сохторҳои дахлдор ва ғ. Дар ин марҳала шакли асосии пешниҳоди натиҷаҳои мониторинги қонунгузорӣ гузоришҳо оид ба ҳолати қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳамаасола ҷамъбаस्त карда мешавад.

Мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун раванди мунтазами таҳлилу арзёбии санадҳои қонунгузорӣ, фаъолияти самаранокӣ субъектҳои он баҳри манфиати давлату ҷомеа мебошад. Он бояд ба таври объективӣ ва бо дарназардошти принсипҳои касбияту қонунӣ амалӣ гардида, дар натиҷаи он ҳулосаҳои дурусту саривақтӣ бароварда шаванд. Бо иштироки олимони муассисаҳои илмӣ механизми мазкур аз ҷиҳати илмӣ асоснок вусъат меёбад. Натиҷаҳои мониторинг бо ҷалби муассисаҳои илмӣ бояд барои ворид намудани тағйирот ба фаъолияти мақомоти давлатӣ ва қонунгузор ҳангоми банақшагирии стратегӣ ва муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушди кишвар асос гарданд. Дар бораи натиҷаҳои мониторинги ҳуқуқӣ умуман ба аҳли ҷамъият ва он иттиҳодияҳое, ки ба ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ таъсир мерасонанд, маълумот додан зарур аст. Натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ оид ба

мониторинги ҳуқуқӣ муфид буда, дар нашрияҳои илмию амалӣ инъикос карда шуда, ба мақомоти қонунгузор расонида шаванд [152, с. 42].

Дигар марҳалаи мониторинги қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ марҳалаи иловагӣ ба шумор меравад. «Воҳидҳо ва мутахассисони алоҳида, ки мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқиро анҷом додаанд, метавонанд дар таҳияи консепсияҳо ва лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ иштирок намоянд, экспертизаи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ гузаронанд, инчунин баҳодихии мониторинги дарозмуддати санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (озмоишҳои ҳуқуқӣ, пешгӯйӣҳо, моделсозӣ)-ро бо мақсади тақмил додани онҳо дар асоси натиҷаҳои мониторинг ба роҳ монанд ва дар ҳама марҳалаҳои раванди қонунэҷодкунӣ ҳамроҳӣ мекунанд» [234].

Ҳамин тариқ, механизми мониторинги қонунгузориро талаботҳо муайян ташкил медиҳанд, ки асосан иборатанд:

- омӯзиши мунатазами ҳолати қонунҳо ва пешниҳодҳои қонунгузорӣ, ки аксар вақт дастрасиро ба маҳзани маълумотҳои қонунгузорӣ, нашрияҳои расмӣ ва воситаҳои иртиботӣ талаб мекунад;

- таҳлилу таҳқиқи амиқи мазмун ва пайомадҳои қонунгузори пешниҳодшударо дар бар мегирад, ки метавонад арзёбии таъсири эҳтимолии онро ба қонунҳо, идоракунии ва меъёрҳои ҷамъиятӣ дар бар гирад;

- ҳамкорӣ бо субъектҳо, аз қабили мақомоти давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва ҷамъиятӣ, ниҳодҳои илмӣ-таҳлилӣ дар мониторинги қонунгузорӣ муҳим буда, барои ҷамъовариҳои иттилоот, таҳлили ҳамҷонибаи қонунҳо ва вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа мусоидат мекунанд.

- рушди маърифати ҳуқуқии ҷомеа, огоҳ намудани аҳоли аз қонунҳои ҷорӣ ва фаҳмондадихии меъёрҳои онҳо ҷанбаи муҳими мониторинги қонунгузорӣ мебошад. Он тавассути воситаҳои гуногун, аз ҷумла, вохӯриҳо, ВАО, дарсҳо, семинару тренингҳо роҳандозӣ мешавад.

- таъмини майдони озод барои пешниҳоди фикру мулоҳиза ба қонунгузoron, пешниҳоди ислоҳот ё таблиғи тағйироти мушаххас ва

мубодилаи афкор дар раванди қонунгузорӣ тавассути ҷомеа ва субъектҳои қонунгузорӣ оид ба ниёзҳо ва масъалаҳои мавҷуда.

Қобили зикр аст, ки бо қабули санади ҳуқуқии дахлдор, мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун раванди мунтазам тақвият ёфта, ба бартараф кардани норасоӣ, камбудӣ ва дигар мушкилот, ки ҳангоми таҳияву татбиқи санадҳои қонунгузорӣ ошкор мешаванд, кӯмак мерасонад.

Дар баробари унсурҳои мавҷуда механизми мониторинги қонунгузорӣ аз василаҳои муайяни зерин иборат аст: омӯзиш ва таҳлил (таҳқиқ)-и матни санади қонунгузорӣ бо дарназардошти меъёрҳои муайяни баҳодихӣ; ҷамъоварӣ, омӯзиш ва ҳулосабарорӣ вобаста ба ҳуҷҷатҳо ва маълумот доир ба ҳолати объекти мониторинги қонунгузорӣ; гузаронидани санҷиши ҳолати татбиқшавии қонун (мас., санҷишҳои мақомоти ваколатдор); гузаронидани экспертизаҳо (ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, зиддикоррупсионӣ, зиддитабъиз ва ғ.); табодули маълумот, таҷрибаҳо дар хусуси вазъи объекти мониторинги қонунгузорӣ байни субъектҳо ва иштирокчиёни он; анҷом додани таҳқиқоти илмиву таҳлилӣ; баррасии арзу шикоят ва муроҷиатҳо, таҳлили санадҳои мақомоти давлатӣ (судӣ, прокуратура, мақомоти ҳокимияти иҷроия), ҳулосаҳои вазорату идораҳо; таҳлили нақшаҳои иҷроии қонунгузорӣ ва натиҷаҳои воқеии онҳо ва ғ.

Дар баробари нақшаву барнома ва марҳалаҳо принципу усулҳои мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун унсурҳои таркиби механизми он ба ҳисоб мераванд, ки дар боби дуҷуми таҳқиқот таҳлилу баррасӣ гардиданд.

Ҳамчунин субъекту объектҳои мониторинги қонунгузорӣ низ унсурҳои механизми онро ташкил медиҳанд, ки дар зербоби 3.2. таҳлил шудаанд.

Дар маҷмӯъ, механизми мониторинги қонунгузорӣ дар мусоидат ба шаффофият, иштироки ҷомеа ва мақомоти қонунгузор барои қабули қарорҳо нақши ҳалқунанда дорад. Он ба раванди демократикунонии ҷомеа ёрӣ расонида, дастрасӣ ва ҷавобгӯ будани қонунҳо ба манфиатҳои ҷомеа кафолат дода мешаванд.

Бинобар ин, механизми мониторинги қонунгузорӣ восита, роҳҳо ва барномаҳои мушаххасе фаҳмида мешавад, ки дар раванди гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ аз ҷониби мақоми ваколатдор, зерсохтор ва шахси масъул истифода мешавад.

Дар мафҳуми васеъ, механизми мониторинги қонунгузорӣ низоми ташкилию ҳуқуқиест, ки ба таври мунтазам субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ бо мақсади омӯзиши қонунгузории амалкунанда, омода ва татбиқи пешниҳодҳо оид ба тақмили он, ҳамчунин, дурнамои қабули қонунҳои нав амалӣ мегардонанд.

Ба сифати унсурҳои асосии механизми мониторинги қонунгузорӣ банақшагирӣ, марҳалаҳо, принсипу усулҳо, субъект ва объектҳои мушаххас баромад мекунанд.

Марҳалаҳои асосии мониторинги қонунгузорӣ ҳамаи давраҳои пайдоиш, ташаккул ва татбиқи санади қонунгузориро фаро мегирад. Дар маҷмӯъ, дар чунин марҳалаҳо мониторинги қонунгузорӣ гузаронида мешаванд:

Якум, муайян кардани субъект ва объекти мониторинги қонунгузорӣ (мақомоти давлатӣ ва дигар субъектҳо);

Дуюм, мушаххас намудани асосҳои ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ (қонун, дастур ё қоидаи муайян);

Сеюм, ба роҳ мондани корҳои ташкилӣ-ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ (муайян кардани предмет, табодули ҳуччатҳо, мактубҳо бо вазорати идораҳо чиҳати дастрас намудани пешниҳоду таклифҳо);

Чорум, ҷамъоварӣ ва пешниҳоди ҳулосаҳои мониторинги қонунгузорӣ ба мақомоти ваколатдор (ҷамъбасти ниҳоии раванди мониторинг ва пешниҳоди натиҷаи он ба субъекти дорои ваколоти ташаббуси қонунгузорӣ).

Панҷум, интишори натиҷаҳои мониторинги дар рӯзномаҳову маҷаллаҳои таҳлилӣ (дар марҳалаи мазкур натиҷаҳои мониторинг метавонад дар шакли мақолаҳо ё таҳлилҳои илмӣ пеш аз қабули пешниҳоду таклифҳо аз

ҷониби мақомоти қонунгузорӣ дар рӯзнома, маҷалла ва сомонаҳои интернетӣ нашр карда шаванд).

Дар барорбари марҳалаҳои мазкур механизми мониторинг аз зинаҳои муайян иборат аст. Ба онҳо ҷамъовариҳои иттилоот, таҳлили иттилоот, муқоисаву арзёбӣ, ҳулосабарориву пешниҳод, интишор ва пайгирии амалишавии пешниҳодот.

3.2. Таснифи субъект ва объектҳои мониторинги қонунгузорӣ

Мониторинги қонунгузорӣ яке аз вазифаҳои мақомот ё институтҳои муайян мебошад, ки онро дар адабиёти ҳуқуқӣ бештар ҳамчун субъект ифода меkunанд. Бинобар ин, субъекти мониторинги қонунгузорӣ мақомоти ваколатдорест, ки дар асоси қонун вазифаҳои амалигардонии таҳлилу баҳодихии вазъи қонунгузорию дорад.

Вобаста ба субъектҳои мониторинги ҳуқуқиву қонунгузорӣ таснифҳои мухталиф вуҷуд дорад. Мониторинги қонунгузорию маъмулан вобаста ба субъект ба мониторинги давлатӣ (аз ҷониби мақомоти давлатӣ) ва мониторинги ҷамъиятӣ (аз ҷониби созмонҳои ҷамъиятӣ) ҷудо менамоянд. Аз рӯйи сатҳи субъектҳо ба ҷумҳуриявӣю маҳаллӣ тақсим мешаванд.

Дар таҳқиқоти илмӣ муаллифон дигар таснифбандиҳои субъекти мониторинги қонунгузорӣ ба назар мерасад. С. Миронов ду категорияи субъекти мониторинги қонунгузорӣ ва ҳуқуқатбиққуниро пешниҳод менамояд: субъектҳои конститусионӣ ва субъектҳои ташаббускор. Ба субъекти конститусионӣ муаллиф, Президент, Ҳукумат ва мақомоти ҳокимияти иҷроия, парламент, мақомоти ҳокимияти судӣ, прокуратура, мақомоти худидора, ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон ва ба субъекти ташаббускор ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, шӯроҳои экспертии назди мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ, созмон ва иттиҳодияҳои илмӣ, иттиҳодияҳои корпоративӣ, созмонҳои ҳифзи ҳуқуқ ва экологӣ, ҳизбҳои сиёсӣ дохил мешаванд [147, с. 8].

Муаллифони дигар субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ ва ҳуқуқтатбиқкуниро ба ду гурӯҳ: аввалиндарча ва дуюминдараҷа тақсим мекунад. Ба гурӯҳи аввал, Президент, ки фармонҳои муҳимро дар ин хусус имзо мекунад ва ба гурӯҳи дуюм, мақомоти прокуратура, ки ваколати назорат оид ба ҳолати танзими ҳуқуқӣ ва мақомоти судӣ, ки мунтазам таҷрибаҳои судиро ҷамъбаст менамояд, дохил мешаванд. Инчунин ба дигар субъектҳои дуюминдараҷа, ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон, ваколатдор оид ҳуқуқи кӯдак, ваколатдор оид ҳуқуқи соҳибкорон, инчунин Палатаи ҳисоб, Комиссияи марказии интиҳобот ва райъпурсӣ, Бонки марказӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва дигар ширкатҳои давлатӣ, фондҳо ва ташкилотҳои, ки дар асоси қонун таъсис дода шудаанд, дохил мешаванд [165, с. 35].

Ба андешаи И. Бачилло, мониторинг бояд васеъмукос бошад, он ҳамаи сатҳҳои ҳуқуқэҷодкунӣ, аз ҷумла, дар сатҳи ҳокимияти давлатӣ ва ҳудудораи маҳаллиро фаро гирад. Дар сатҳи иҷро – мониторинг дар тамоми бахшҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ кишвар гузаронида мешавад ва бояд ба он ҳолати татбиқи ҳуқуқ дар низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дода шавад. Дар натиҷаи мониторинг зарур аст, ки ҳолати қонунгузорӣ ва қонуният дар кишвар баҳогузорӣ гардад [106, с. 17].

Дар таҳқиқоти муаллифони дигар муайян шудааст, ки «мониторинги қонунгузорино мақомоти қонунгузорӣ (намояндагӣ) дар маҷмӯъ, вакилон ва иттиҳоди вакилон (фраксия, гурӯҳҳо), мақомоти доимӣ ва муваққатии мақомоти қонунгузор ва намояндагӣ (комиссияҳо, комитетҳо); воҳидҳои сохтории дастгоҳи мақомоти қонунгузор (намояндагӣ), аз ҷумла, хадамоти ҳуқуқӣ, сохторҳои махсуси мониторинги ҳуқуқӣ дар назди мақомоти қонунгузор (намояндагӣ) – марказҳои мониторинг. Дар қори марказҳо намояндагони ҷомеа, муассисаҳои илмию таълимӣ, сохторҳои соҳибқорӣ, ҷомеаи қоршиносон метавонанд ширкат варзанд» [81, с. 244].

Ба андешаи Н.Н. Толмачева ва М.Е. Глазкова «ба ҳайси субъектҳои ташаббусқори мониторинги ҳуқуқӣ институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, аз

ҷумла, сохторҳои ғайридавлатии эксперти ва илмӣ, созмонҳои ҳомии ҳуқуқ ва дигар ташкилотҳо, ҳизбҳои сиёсӣ дохил мешаванд» [182, с. 3; 114, с. 99]. Дар дигар таҳқиқот ҳамаи субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ шарҳ дода шудааст: «мониторинги қонунгузорӣ ва ҳуқуқтабиқкунӣ ҳамчун фаъолияти мунтазам ва комплексӣ дар доираи ваколатҳои конституционии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳудидоракунии маҳаллӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ҷамъоварӣ, таҳлил ва ҷамъбасти маълумотро оид ба вазъи қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи он тибқи тартиби муқарраршуда бо мақсади муайян намудани мутобиқати онҳо ба натиҷаи пешбинишудаи танзими ҳуқуқӣ, инчунин интизориҳои иштирокчиёни раванди қонунгузорӣ, шахсони мансабдори мақомоти иҷроия, судӣ ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва муҳимтар аз ҳама шаҳрвандон ба роҳ мемонанд» [116, с. 53].

Д.Б. Горохов ва М.Е. Глазкова асосан ду субъекти мониторинги ҳуқуқиро пешниҳод мекунанд: мутамарказ ва ғайримутамарказ. Мониторинги ҳуқуқиро ба таври мутамарказ мақомоти прокуратура анҷом медиҳанд. Мониторинги ҳуқуқии ғайримутамарказ аз ҷониби ҳар субъекти манфиатдор бо ташаббуси онҳо амалӣ мешавад. Дар ташкилотҳо ваколатҳои мониторинг ба шахсони алоҳида, мас., мақомоти давлатӣ вогузор карда мешаванд ва имкони амалӣ намудани фаъолияти дахлдор аз ҷониби дигар ниҳодҳо аз номи субъектҳои махсус ё дар доираи салоҳияти худ, мас., созмонҳои ҳуқуқӣ башар иҷозат дода мешавад [119, с. 106-109].

Дар асоси таҳқиқоти олимони вобаста ба мониторинги Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи шахсони дорои маъҷубият дар ФР гурӯҳи алоҳидаи субъектҳои номбар карда шудааст, ки ба онҳо асосан мақомоти давлатӣ вобаста ба соҳаи идоракунии мақомоти ҳудидораи маҳаллии давлатӣ, дигар мақомоте, ки ҷорабиниҳо вобаста ба мониторингро амалӣ менамоянд, дохил мешаванд [200, с. 135-136].

Дар асоси таҷрибаи дигар кишварҳо фаъолияти мониторинги дар умум ҳамаи ниҳодҳо вобаста ба вазифаву ваколатҳои худ анҷом медиҳанд. Дар самти мониторинги қонунгузорӣ аллакай дар бархе аз кишварҳо маркази алоҳида ё шуъбаву зерсохторҳои дахлдори мониторинги қонун амал мекунанд. Мас., дар ҶР соли 2007, дар назди Шурои Федератсияи Маҷлиси Федералии Россия Маркази мониторинги қонунгузорӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ (Маркази мониторинги ҳуқуқӣ) таъсис дода шуд. Ҳамчунин мониторинги қонунгузорию Институти қонунгузорӣ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии назди Ҳукумати ҶР иҷро мекунанд, ки ба самти фаъолияти он ҳамчунин таҳияи консепсияҳо ва методикаи ташкил ва гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ гузошта шудааст [212; с. 115; 192, с. 8-21].

Ҳамчунин, дар ҶР Комиссияи мониторинги қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ дар доираи Шурои ҳамкории Шурои Федератсияи Маҷлиси Федералии ҶР бо мақомоти давлатии қонунгузор (намояндагӣ)-и субъектҳои ҶР (Шурои қонунгузoron) таъсис дода шудааст [94, с. 27]. Сохторҳои зикршуда дар давоми фаъолияти худ якҷо бо созмонҳои илмӣ, ҷамъиятӣ ва дигар ташкилотҳо маҷмӯи корҳои муайянро дар робита ба ташкили мониторинги ҳуқуқӣ роҳандозӣ намудаанд. Аз ҷумла, дар таҳияи асосҳои концептуалию методологӣ, ворид намудани мониторинги ҳуқуқӣ ба механизми қабул ва татбиқи қонунҳо, таҳияи консепсияи мониторинги ҳуқуқӣ натиҷаҳои назаррас ба даст овардаанд.

Дар Беларус мувофиқи Қонун «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» доираи хеле васеи субъектҳои мониторинги ҳуқуқӣ муайян шудааст, ба он ҳамаи мақомоти қонунбарорӣ (шахсони мансабдор), ки мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, инчунин дигар мақомоти ваколатдори давлатӣ дохил мешаванд [21]. Дар ин кишвар Маркази миллии қонунгузорӣ ва таҳқиқоти ҳуқуқии назди Президенти Беларус амал мекунанд, ки дар давраи таъсисёбӣ ба он вазифаи субъекти мониторинги қонунгузорӣ гузошта шудааст. Ба монанди

ин, дар Ўзбекистон – Институти мониторинги қонунгузории ҷории назди Президенти Ўзбекистон амал мекунад [154, с. 107].

Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи санадҳои ҳуқуқӣ» аз 6 апрели соли 2016 № 480-V ЗРК [19] мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятиро ҳамчун субъектҳои мониторинги ҳуқуқӣ муқаррар кардааст. Ҳамчунин, тибқи ин қонун мониторинги ҷамъиятии санадҳои меъёрии ҳуқуқиро пешбинӣ шудааст, ки аз ҷониби Палатаи миллии соҳибкорони Ҷумҳурии Қазоқистон, шуроҳои ҷамъиятӣ ва дигар шахсони манфиатдор амалӣ мегардад (м.м. 50-51).

Дар кишварҳои Аврупо, аз ҷумла, дар Италия (комиссияҳои парламент, Маркази таҳқиқотии Италия, Палатаи ҳисоб, Департамент оид ба масъалаҳои ҳуқуқии Шурои вазирон), Олмон (Вазорати адлияи Ҷумҳурии Федеративии Олмон, вазоратҳои адлияи заминҳои федералӣ, ҳамчунин ҳокимияти иҷроия, сохторҳои марказӣ дар Бундестаг), Испания (ҳамаи зерсохторҳои ҳукумат, вазорату идораҳо, бахусус Вазорат оид ба қорҳои назди Ҳукумат), Белгия (Сенат, Шурои давлатӣ – мақоми олии машваратӣ дар низоми мақомоти адлия, Судҳои арбитражӣ) баҳодиҳӣ ва арзёбии қонунгузории миллиро ба амал мебароранд.

Мониторинги қонунгузорӣ ё таҳлили мунтазам ва ҳаматарафаи рушди қонунгузории ҷумҳурӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ гузаронида мешавад, ки сиёсати ҳуқуқиро пеш мебаранд ва субъекти асосии ҳуқуқэҷодкунанда мебошанд. Ба қатори субъектҳои асосии ҳуқуқэҷодкунанда, ки таҳлилҳои ҳаматарафаю мунтазамро мегузаронанд, метавон мақомоти олии қонунгузор, субъектҳои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дошта, Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии қонунгузорӣ ва дигар мақомот бевосита ба ҳуқуқэҷодкунӣ машғул буда, дохил мешавад.

Ҳамчунин бо дарназардошти мазмуни қонунгузорӣ ва фарогир будани соҳаҳои алоҳида мақомоти давлатӣ аз рӯйи самти фаъолияти худ

мониторинги қонунгузорино чихати бартараф кардани камбудихои ҷойдошта ва такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавиро амалӣ карда метавонанд.

Дар солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон гарчанде низоми нави ҳуқуқӣ ғаъол гардида бошад ҳам, аммо он ба такмили минбаъда ниёз дорад ва рушди минбаъдаи чунин соҳаи муҳимми ҳаёти ҷамъиятӣ, ба мисли соҳаи қонунгузорӣ яке аз вазифаҳои асосӣ дар раванди эъмори давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ мебошад [86, с. 445].

Парламент ҳамчун мақоми ҳокимияти қонунгузор дар бисёр кишварҳо дар гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ ё мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷойгоҳи муҳим дорад. Мақомоти олии қонунгузор зимни гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ натиҷаи онро метавонад дар таҳияи ҳисоботи парламент ва ба нақшагирии ғаъолияти таҳияи лоиҳаи қонун истифода барад. Бинобар ин, татбиқи самараноки самтҳои ғаъолияти қонунгузорӣ бидуни назорати санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар тамоми давраи амали онҳо ғайриимкон аст. С. Наришкин чунин мешуморад, ки дар таҳияи қонунҳои оянда ва тағйиру иловаҳои эҳтимоли «ғаъолияти парламент чихати гузаронидани мониторинги комплекси таъсири қабули қонунҳо, аз ҷумла, маълумоти назарсанҷиҳои иҷтимоӣ, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва ғ. муфид хоҳад буд» [155, с. 14]. Вобаста ба масъалаи гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ аз ҷониби парламент дар адабиёти илмӣ ақидаҳои гуногун мавҷуд аст.

И.И. Пляхимович ба ин назар аст, ки мониторинги қонунгузорӣ наметавонад масъулияти мақомоти пешбари қонунгузор – парламент ва президент бошад. Албатта, мақомоти зикршуда ҳангоми иҷрои вазифаи ҳуқуқэҷодкунӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул менамоянд. Аммо мафҳуми мониторинги қонунгузорӣ равиши фарқкунанда дорад: таҳлили иҷрои санадҳои амалкунанда, ҳама оқибатҳои эҳтимолии қабули онҳо, асосноккунии пешниҳодҳо оид ба такмили санадҳо, омӯзиши нашрияҳои илмӣ ва ғ. [157, с. 84]. Аммо аз рӯйи таҷрибаи дигар давлатҳо дар назди

парламент ва президент мақомоти ваколатдор таъсис ёфтанд, ки салоҳияти мониторинги қонунгузорию доранд. Мас., дар ҶР дар назди парламент Маркази қонунгузорӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ (Маркази мониторинги ҳуқуқӣ)-и назди Шурои Федератсияи Маҷлиси Федералии ҶР ҳамчун мақоми ташхисӣ-машваратии 16 ноябри соли 2007 созмон ёфта, Низомномаи он бо қарори Раиси Шурои Федератсия 25 апрели соли 2008, № 173 рп-СФ. тасдиқ шудааст [244]. Дар Ўзбекистон бо дар назардошти аҳаммияти мониторинги қонунгузорӣ дар шароити муосир Институти таҳқиқоти масъалаҳои қонунгузорӣ ва парламентии назди Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Ўзбекистон, ҳамзамон Институти мониторинги қонунгузорию ҷорӣ назди Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон таъсис дода шудааст.

Дар ҶР низ дар заминаи Думаи вилоятии Москва Маркази мониторинги ҳуқуқ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ амал мекунад, ки ба қори он доираи васеи иштирокдорони раванди қонунгузорӣ дар ҳама давраҳои он: омодаسازی қонун, қонунэҷодкунӣ ва қонунтатбиқкунӣ ҷалб шудаанд. Ба андешаи В. Аксаков муҳим аст, ки ҳуди вакилон ва дастгоҳи Дума аҳаммияти таҳлил, баҳодиҳӣ ва пешгӯии қонунэҷодкуниро ба амал мебароранд, дарк намоянд [97, с. 76].

Дар баъзе кишварҳо вазифаи мониторинг ба аъзо ва вакилони парламент низ гузошта шудааст. Аз ҷумла, дар Пешниҳодҳои методӣ оид ба ташкил ва гузаронидани мониторинги ҳуқуқии Институти қонунгузорӣ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии назди Ҳукумати ҶР нишон дода шудааст, ки мониторингро метавонад мақоми қонунгузорӣ дар маҷмӯъ, вакилон ва иттиҳоди вакилон (фраксия ва гурӯҳҳо), мақомоти доимӣ ва муваққатии мақомоти қонунгузор (намояндагӣ), воҳидҳои сохтори дастгоҳи мақомоти қонунгузорӣ, сохтори махсус оид ба мониторинги ҳуқуқии назди мақомоти қонунгузорӣ – марказҳои мониторинг ва ғ. амалӣ намоянд. Барои гузаронидани мониторинг дар дастгоҳи Палатаи вакилони Италия ҳадамот оид ба омӯзиши қонунгузорию минбаъда ва фаъолияти қонунгузорӣ таъсис

дода шудааст, ки он ахбори солонаро бо иштироки созмонҳои илмӣ ва таҳқиқотӣ (мас., Маркази миллии таҳқиқотии Италия) омода месозад; пешниҳодоти махсус оид ба тақмили пойгоҳи қонунгузорӣ (ҳамчунин бо дарназардотши таҷрибаи хориҷӣ)-ро пешниҳод менамод [52, с.21].

Арзёбии самаранокии қонунгузории амалкунанда аз ҷониби Сенати Белгия дар ҳамкории зич бо Палатаи Намояндагон, Ҳукумат, Суди кассатсионӣ ва Арбитражи Белгия, инчунин Суди Аврупой оид ба ҳуқуқи инсон амалӣ карда мешавад [64, с. 134]. Аз соли 2000 инҷониб дар Сенати Белгия шуъба (Ҳадамоти арзёбии қонунгузорӣ) мавҷуд аст, ки экспертизаи қонунҳоро амалӣ менамояд ва аз рӯйи принципи таҳияи «қонуни босифат» фаъолият мекунад. Шуъба ҳам лоиҳаи қонунҳои нав ва ҳам қонунҳои мавҷударо мавриди арзёбӣ ва таҳлил қарор дода, фаъолияти он хусусияти иттилоотӣ дорад [52, с. 43].

Вазифаҳои марказҳо мусоидат ба рушди низоми мониторинг, аз ҷумла, мониторинги фаъолияти қонунгузории парламентҳо, таҳлили натиҷаҳои фаъолияти қонунгузорӣ, таҳияи таклифу пешниҳодот оид ба тақмили фаъолияти раванди қонунгузорӣ, таҳияи ахбор дар бораи вазъи қонунгузорӣ, ҳамоҳангӣ бо дигар мақомоти давлатӣ вобаста ба масъалаҳои мониторинг; омӯзиш ва таҳлили таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба баҳодиҳии натиҷаҳои амалияи ҳуқуқӣ ва истифодаи онҳо дар фаъолияти қонунгузорӣ, мубодилаи таҷриба, пешниҳоди бонки маълумот доир ба мониторинги қонунгузорӣ ва амалияи ҳуқуқӣ, мусоидат ба гурӯҳҳои экспертӣ, методӣ, таҳлиلى ва иттилоотӣ иборат аст.

Ҳайати онҳо аз шумори намояндагони мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муассисаҳои илмӣ, ташхисӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва доираҳои соҳибкорон ташкил мешавад. Фаъолияти онро маъмулан раиси парламент роҳбарӣ менамояд. Инчунин ваколатҳои дигар, аз ҷумла, баровардани қарори таъсис ё барҳам додани Марказ, гузаронидани маҷлисҳои он, тасдиқи нақшаҳои онро ба амал мебарорад.

Дар воқеъ, «парламент бо низоми мақомоти давлатӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ, парламентҳои хориҷӣ ва ғ. робита дошта, қодир аст низоми иттилоотии мушоҳидаро таъмин намояд, ки имконият медиҳад таҳлил ва арзёбии натиҷаҳои фаъолиятҳои лоиҳаи қонун ва қонунгузорӣ, ташаккули меъёрэҷодкунии идоравӣ, арзёбии сифати қонунҳои қабулшуда ва самаранокии амалкардҳои онҳо анҷом дода шаванд» [175, с. 45].

Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон субъекти асосии ҳуқуқэҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, дар рушду такмили қонунҳо нақши муассир дорад. Дар фаъолияти Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола қонунҳои нав қабул ва қонунҳои қухна бекор карда шуда, ҷиҳати такмили қонунҳо мунтазам тағйироту иловаҳо ворид мешаванд, ки раванди мазкур низ мониторинги қонунгузории парламентаро тақозо мекунад.

Дар яке аз Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вакилонро вазифадор намуд, ки «фаъолияти онҳо набояд бо қабули қонуну қарорҳо маҳдуд гардад. Яъне вакилон вазифадоранд, ки дар ҳамкорӣ бо мақомоти татбиқкунандаи қонунҳо ҷиҳати ба талаботи рӯз мутобиқ намудани онҳо саҳм гузоранд ва бо истифода аз ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ лоиҳаи қонунҳои ба талаботи рушду пешрафти ҷомеа мувофиқро омода ва пешниҳод намоянд» [231].

Дар баробари иҷрои вазифаи қонунбарорӣ парламент ба таҳия ва тадбиқи сифати қонунҳо аҳаммият дода, дар ин замина ҷиҳати таҳияи қонунҳои ҷавобгӯ ба талаботи ҷомеа, қабл аз тасдиқи он, лоиҳаи қонунҳоро дар палата ва дар ҳамкорӣ ба дигар мақомоту идораҳо баррасӣ менамояд.

Ҷуноне ки олимони мо менависанд «дар таҷрибаи қонунгузории Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санҷиши лоиҳаи қонунҳои ба Маҷлиси намояндагон пешниҳодшуда, муайян кардани мувофиқати онҳо ба Конститутсия, қонунҳо ва санадҳои муҳимми байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, аксаран аз тарафи кумитаҳои дахлдори палата бо ҷалби мутахассисони шӯъбаи ҳуқуқӣ ва дигар шӯъбаҳои Маҷлиси

намояндагон сурат мегирад. Кумитаи дахлдори палата лоиҳаи қонунҳои ҳаҷман калон ва мураккаби ба хулосаи он супоридашударо ба Шурои палата барои раван кардан ба дигар идораҳои давлатӣ, ташкилотҳо, олимон ва мутахассисони соҳаҳои дахлдор барои омӯзиш ва пешниҳоди таклифу эродҳо пешниҳод мекунад ва дар коркарди тарҳи ба муҳокимаи палата пешниҳодшавандаи лоиҳаи қонун чунин таклифу эродҳо ба эътибор гирифта мешаванд. Чунин таҷриба барои таҳия ва қабули қонунҳои ба талабот ҷавобгӯ муфид мебошад. Хусусан дар давраи ҳозира аз назари мақомоти дахлдори давлатӣ, мутахассисони соҳа ва олимон муайян кардани омилҳои коррупсионӣ, ба талаботи забони адабӣ ҷавобгӯ гардонидани лоиҳаи қонунҳо муҳим доништа мешавад» [131, с. 36]. Аз инҷо бармеояд, ки парламент аллакай бархе аз унсурҳои мониторинги қонунгузорӣ, аз ҷумла, санҷиши лоиҳаи қонунҳо, мувофиқатсозӣ, ҳамкорӣ ва табодули лоиҳаҳо ба вазорату идораҳои давлатӣ ва ғ.-ро иҷро менамояд.

Назорати парламентӣ яке аз хусусиятҳои муҳимми парламент ҳумчун мақоми олиии қонунгузор, мақоме, ки ирода ва манфиати мардумро ифода мекунад, ба шумор меравад. Ба парламент се вазифаи асосии классикӣ: намояндагӣ, қонунгузорӣ ва назоратӣ хос аст [43, с. 330-362]. Вазифаи назоратии парламент, бешубҳа моҳияти амалии онро ифода карда, мундариҷаи онро дархости хаттӣ ва шифоҳии ба ҳукумат (роҷеъ ба масъалаҳои парламентӣ), ҳонишҳои парламентӣ, мубоҳисаҳо, таҳқиқоти парламентӣ ва ғ. ташкил медиҳад [41, с. 273, с. 275]. Чунин самти фаъолияти парламент бештар хусусияти мониторинги қонунгузорию онро дар шароити муосир ифода менамояд.

Дар маҷмӯъ, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди мониторинги қонунгузорӣ саҳми бузург дошта, махсусан дар марҳалаҳои муҳокимаву қабули лоиҳаи санади мёърии ҳуқуқӣ мақсадҳои онро муайян мекунад, созгории қонун ба талаботи ҷомеа ва манфиатҳои давлат ва гурӯҳҳои гуногуни аҳоли ба инобат гирифта мешавад.

Бо мақсади тақмили сифати қонунҳо Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад якҷо бо мақомоти ҳокимияти иҷроия ва дигар пажуҳишгоҳҳои илмӣ, ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва марказҳои таҳлилӣ ҳамкорӣ намояд. Ҳамчунин барои натиҷабахшии фаъолияти мониторинги қонунгузорӣ, парламент метавонад таҷрибаи мақомоти судиро истифода намояд. Мақомоти судӣ нуқсонҳои қонунгузорӣ ва ихтилофоти байни қонунҳоро дар равандаи баҳсҳои ҳуқуқӣ ва пешбурди парвандаҳо ошкор месозад.

Ҷиҳати дар амал татбиқ намудани вазифаҳои мониторинги қонунгузори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тақмили механизми мазкур, зарур аст, ки вазифаҳои иҷро кардани мониторинги қонунгузорӣ ба зерсохторҳои он дар назар гирифта шавад. Бахусус, дар Дастури Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун салоҳияти кумита ва комиссияҳои он муқаррар карда шавад.

Президент ҳамчун мақоми олии ҳокимияти давлатӣ дар фаъолияти худ наваҳои гуногуни мониторинг, аз ҷумла, мониторинги қонунгузориро амалӣ мегардонад, ки асосан аз ҷониби воҳидҳои сохтори дастгоҳи иҷроияи он ба роҳ монда мешавад. Ба андешаи Ҷ.М. Зоир ва С.Н. Яъкубова «таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки Президент қисми зиёди лоиҳаи муҳимтарин ё лоиҳаи қонунеро, ки вазифаи аввалиндараҷа маҳсуб меёбанд, ба парламент пешниҳод мекунад. Чунин салоҳияти сарвари давлат ба ӯ имкон медиҳад, ки на танҳо стратегияи қонунгузориро ташаккул медиҳад, балки бо амали худ ба фаъолияти субъектҳои дигари ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ таҳким бахшад, ба фаъолияти қонунбарорӣ тавассути пешниҳод намудани тақлифҳои қонунгузорӣ таъсири амиқ расонад» [127, с. 48-53]. Дар воқеъ, Президент таҳияи лоиҳаи қонунҳоро ба миён гузошта, онро ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад. Мутобиқи м. 58-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Президент ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дошта, онро бо роҳи

пешниҳоди лоиҳаи қонунҳо ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ амалӣ менамояд» [1].

Дар сурати вучуд надоштани асосҳои ҳукуки танзими соҳаҳои алоҳида Президент бо истифода аз ҳукуқи ташаббуси қонунгузори худ ва таҳлилу омӯзиши масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ зарурати қабули қонунҳои навро ба миён мегузорад.

Танҳо дар давраи солҳои 2005-2010 бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 91 қонун аз тарафи Маҷлиси Олии Тоҷикистон қабул гардид ва дар ин давра 64 қонун, аз ҷумла, 2 қонуни конститусионӣ, як кодекс, 53 тағйиру иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда пешниҳод шуда, аз тарафи парламент қабул шуданд [233].

Ташаббуси қонунгузории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли таклифу пешниҳодҳо ба қонунгузорӣ низ амалӣ мегардад. Татбиқи таклифҳои қонунгузории Президент дар бораи қабули қонунҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузории амалкунанда шифохӣ ё ҳаттӣ пешниҳод мешавад. Мас., бо ташаббуси Президенти мамлакат ба Кодекси оила оид ба баланд бардоштани синни никоҳӣ, дар Кодекси ҷиноятӣ дар бораи иҷрои ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру илова ворид карда шуд [146, с. 497].

Академик М.А. Маҳмудзода ду шакли амалишавии ташаббуси қонунгузории Сарвари давлати Тоҷикистонро баррасӣ менамояд: 1) дар шакли пешниҳоди лоиҳаи қонун бевосита аз ҷониби Сарвари давлат; 2) дар шакли пешниҳодҳои қонунгузорӣ, яъне пешниҳодҳо дар хусуси зарурати таҳия ва қабули қонунҳо [233].

«Бо ташаббуси қонунгузории Президенти мамлакат бори аввал Кодекси нави мурофиавии ҷиноятӣ қабул карда шуд. Бо мақсади такмили қонунгузорӣ ва пурра намудани Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ як қатор пешниҳодҳои қонунгузорӣ сурат гирифтаанд. Ҳар як лоиҳаи қонуни пешниҳодкардаи Президент бо дарназардошти манфиатҳои ҷомеаи муосир

таҳия ва ба Маҷлиси Олӣ пешниҳод мешавад. Президент сол то сол бо истифода аз ташаббуси қонунгузорӣ дар назди парламент вазифаҳои бештари ҷаъолияти қонунгузорию меғузорад» [127, с. 48-53].

Маҳз таҳлилҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон нишон доданд, ки бисёр масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ниёз ба танзими қонунӣ доранд. Бахусус, ҷиҳати танзими анъанаҳо ва таълиму тарбияи дурусти фарзандон ду қонуни миллии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ба муҳокимаи омма пешниҳод гардида, бори нахуст дар амалияи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасии оммавии лоиҳаи қонун сурат гирифт. Аз ин ҷо бармеояд, институти президентӣ бо дар назар доштани таҳлилу пешгӯйҳо, ки унсурҳои асосии мониторинги қонунгузорӣ мебошад, ба тақмили қонунгузорӣ дар шакли таҳияи лоиҳаи қонунҳо ва пешниҳоди тақлифҳо мусоидат менамояд.

Дар баробари мақомоти қонунгузор **мақомоти иҷроия** ҳам субъекти мониторинги қонунгузорӣ шуда метавонанд. Ба андешаи М.О. Лисенко «дар ҷаъолияти ҳуқуқэҷодкунии мақомоти иҷроия мониторинги ҳуқуқӣ навъи алоҳидаи ҷаъолият буда, ба ҷамъоварии маҷмӯӣ, арзёбии шакл, назорати сифат ва таҳлили самаранокии татбиқи санадҳои ҳуқуқӣ алоқаманд аст. Мониторинги ҳуқуқӣ равандҳои қонунэҷодкунӣ ва татбиқи онро фаро гирифта шуда, муҳлати номаҳдуд дорад» [143, с. 102].

Мониторинги лоиҳаи қонунҳо бахши муҳимми қори вазорату қумитаҳои давлатӣ дар робита ба таъсиррасонии раванди қонунгузорӣ мебошад. Аз ин рӯ, барои гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ ҷунин вазифаҳо дар сохторҳои дахлдори онҳо бояд ба роҳ монда мешавад: ташкили шӯъбаи дахлдор; ба амал баровардани гузаронидани мониторинги қонунгузорию соҳавӣ; ҳамоҳансозии ҷаъолияти мониторингузaron бо дигар мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда.

Тибқи м. 30 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» – «Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дорад. Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузориро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли пешниҳоди лоиҳаи қонунҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, лоиҳаи қонунҳо дар бораи тағйир додан ё бекор кардани қонунҳои қорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин шакли пешниҳоди хаттӣ дар бораи қабул кардани қонунҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ё дохил намудани тағйирот ба қонунҳои қорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон (таклифҳои қонунгузорӣ) ба амал мебарорад» [4].

Тибқи м. 4 Қонуни мазкур вазифаи назорати қонунҳо ба дӯши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шудааст. Бинобар ин, вазифаи назоратии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад аз рӯйи натиҷаҳои мониторинги қонунгузорӣ ва муайян кардани камбудиву норасоӣҳои дар соҳаҳои алоҳида ҷойдошта, татбиқ нагардидани муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба даст ояд.

Дар доираи мақомоти иҷроия вазорату идораҳо ҷиҳати гузаронидани мониторинги қонунгузории соҳавӣ нақши фаъол доранд.

Вазорати адлия мақомоти муҳимми давлатӣ, ки дар самти иҷрои сиёсати ҳуқуқии давлат нақши калонро мебошад. Он дар баробари дигар самтҳо вазифаҳои худро дар тақмили қонунгузорӣ, таъмини ягонагӣ ва мувофиқати онҳо ба амал мебарорад. Аз рӯйи тақмили қонунгузорӣ Вазорати адлия вазифаи мониторинги қонунгузориро дар се самти муҳим ба амал мебарорад: мониторинги қонуниятӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мониторинги санадҳои маҳаллӣ ва ҷамоҳангсозии фаъолияти мақомоти иҷроия дар соҳаи қонунгузорӣ. Ҳамчун баъзе аз унсурҳои мониторинги қонунгузорӣ, аз ҷумла, таҳияи лоиҳаву нақшаҳои қонун, ҷамоҳангсозӣ (гармонизатсия)-и қонунгузорӣ, экспертизаи ҳуқуқӣ, пешниҳоди тавсияҳо, тақризҳои расмӣ ва иловаҳо ба лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, пешгуйии оқибатҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳар қонуни қабулшуда ва баҳодихӣ ба иҷрои қонун ва

натиҷаҳои самараноки онро амалӣ мегардонад. Вазорат мониторинги тадбиқи қонунҳои қабулшуда ва таъминоти методии фаъолияти мазкур, инчунин таҳияи низоми мониторинги қонунгузори роҳандозӣ менамояд.

Дар дигар кишварҳо Вазорати адлия ташаббускори асосии мониторинги қонунгузорӣ ва таҳияи механизми он ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла, бо ташаббуси Вазорати адлияи ҶР лоиҳаи фармони Президенти ҶР «Дар бораи низоми мониторинги қонунгузории Руссия» таҳия шуда, аз ҷониби Президент дастгирӣ ёфт. Дар он мақсадҳои ташкили фаъолияти бонизом доир ба баҳодихӣ, таҳлили ҳолат, амалияи тадбиқ ва тамоюлҳои рушди қонунгузорӣ дар сатҳҳои федералӣ, минтақавӣ ва мунисипалӣ муқаррар шудаанд. Дар Вазорати адлия шӯбаи мониторинги қонунгузорӣ таъсис дода шудааст, ки вазифаҳои асосии он чунинанд: иштирок дар таҳияи стратегияи умумии сиёсати давлат дар соҳаи фаъолияти вазорат, пешгӯии самтҳо ва тамоюлоти рушди қонунгузорӣ; мониторинги тадбиқи қонунҳои федералӣ дар соҳаи фаъолияти вазорат [187, с. 44].

Дар Қазоқистон Вазорати адлияи кишвар ҳамроҳангсози фаъолияти мақомоти давлатӣ оид ба мониторинги ҳуқуқӣ буда, муштарак бо Институти қонунгузорӣ семинарҳо оид ба фаҳмондадиҳии ташкил ва тартиби гузаронидани мониторинги ҳуқуқӣ мегузаронад, портали корпоративиро роҳандозӣ мекунад, ҳамчунин маълумоти ҷамъбастиро оид ба натиҷаҳои мониторинги ҳуқуқӣ бо коркарди тавсияҳо оид ба бартарафсозии норасоӣҳои ошкоршуда амалӣ менамояд [52, с. 68].

Вазорати адлия таҳиягари нақшаи мониторинги қонунгузорӣ ва ҳуқуқатбиқкунӣ ба ҳисоб рафта, нақшаи мазкур ҳамасола коркард мешавад, ки дар таҳияву коркарди он ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар доираи ваколати худ ширкат меварзанд.

Ҳамчунин Вазорат Портал оид ба ҳолати қонунгузорӣ ва ҳуқуқатбиқкуниро ҳамчун захираи доимии иттилоотӣ-таҳлиلى созмон медиҳад.

Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми иҷроияи марказии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар баробари дигар ваколатҳо амалисозии сиёсати давлатиро дар соҳаҳои меъёрэҷодкунӣ, бақайдгирии давлатӣ, мураттабсозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, назорати ҷаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, тарғибу ташвиқи ҳуқуқӣ ва ғ. таъмин менамояд.

Вазорати адлия тибқи Низомномаи худ чунин вазифаҳоро иҷро менамояд: таъмини амалисозии сиёсати ҷонаи давлатӣ дар соҳаи меъёрэҷодкунӣ; иштирок дар ҷаъолияти ҳуқуқэҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути таҳия ва пешниҳоди лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; гузаронидани санҷиши ҳуқуқии лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, таъмини мутобиқат байни санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст; баҳисобгирии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, гузаронидани санҷиш, экспертизаи давлатии зиддикоррупсионии санадҳои меъёрии ҳуқуқии хусусияти умумиҳатмидоштаи вазорату идораҳо; пешбурди Таснифи ҷонаи умумиҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон; мураттабсозӣ ва пешбурди нусхаҳои назоратии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; пешбурди маҳзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон; интишори расмӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; назорат ва санҷиши ҷаъолияти ҳуқуқэҷодкунии вазорату идораҳо вобаста ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии хусусияти умумиҳатмӣ ва ғ. [14]. Аз ин вазифаҳо бармеояд, ки онҳо ба мониторинги қонунгузорӣ мусоидат намуда, дар раванди гузаронидани он истифода мешаванд.

Мақомоти корҳои дохилӣ, ки таъмини тартиботи ҳуқуқиро ба роҳ мемонанд, ҳамчун субъекти мониторинги қонунгузорӣ, аз ҷумла, мониторинги қонунтаъбиқкунӣ ба ҳисоб меравад. Сохтори асосии ин мақомот Вазорати корҳои дохилӣ мебошад. Мониторинги мақомоти корҳои дохилӣ бо мақсадҳои зер гузаронида мешавад: бартараф намудани норасоӣ, муҳолифатҳо ва меъёрҳои ҷаънашудаи қонунгузорӣ дар соҳаи корҳои

дохилӣ; ташкили механизми самарабахши раванди қонунҷодкунӣ бо дарназардошти талаботи танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи корҳои дохилӣ; муқаррар намудани самаранокии танзими ҳуқуқии соҳаҳои алоҳидаи фаъолияти оперативӣ ва хидматӣ; ташкили низоми доимии робитаи байни субъектҳои қонунҷодкунӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ [110, с. 323]. Қобили зикр аст, ки мақомоти корҳои дохилӣ вазифаи татбиқи қонунгузорию ҷиноятӣ, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, фаъолияти ғаврий-ҷустуҷӯӣ ва ғ.-ро амалӣ намуда, дар раванди он метавонанд норасоиву мушкилоти қонунгузорӣ ва масъалаҳои татбиқи онро ошкор намояд.

Дар хусуси мониторинги шартномаҳои байналмилалӣ бояд қайд кард, ки **Вазорати корҳои хориҷӣ** фаъолияти мақомоти давлатиро оид ба мониторинги иҷрои шартномаҳои байналмилалӣ ҳамоханг месозад. Барои гузаронидани мониторинги қонунгузорию байналмилалӣ аз ҷониби Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Тартиби мониторинги таъмини иҷрои шартномаҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фармоиши вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2021, № 1171 [16] тасдиқ шудааст. Санади мазкур имкон медиҳад, ки раванди иҷро ва мутобиқсозии қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ таъмин гардад. Ҷиҳати иҷро ва ислоҳи камбудҳои Вазорати корҳои хориҷӣ ҳамасола ҳамчунин аз вазорату идораҳо оид ба иҷрои шартномаҳои гуногуни байналмилалии басташуда дар соҳаҳои мухталиф гузориш талаб менамояд.

Дар қатори вазорату идораҳо марказҳои илмӣ ва таҳлилӣ аз рӯйи самту вазифаҳои муайяншуда мониторинги қонунгузорию гузаронида метавонанд.

Маркази миллии қонунгузорӣ яке аз муассисаҳои илмӣ, таҳлилӣ, иттилоотӣ ва тадқиқотии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, бо ташаббуси бевоситаи сиёсати хирадмандонаи роҳбарияти олии кишвар соли 2009 таъсис дода шудааст. Маркази миллии қонунгузорӣ мақоми асосии илмӣ-таҳлилӣ, таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ оид ба масъалаҳои

мониторинги ҳуқуқӣ буда, дар фаъолияти он таҳлили ҳамаҷонибаи қонунгузорию муосир, амали санадҳои меъёрий, иттилоотрасонӣ, таҳияи усулҳои муосири мониторинги қонунгузорӣ, тақмили тахассуси хизматчиёни давлатиро дар масъалаҳои меъёрҷодкунӣ, технологияи ҳуқуқӣ ва таҳлили ҳуқуқӣ нақши калон дорад.

Дар асоси б. 6 Низомномаи Маркази миллии қонунгузорӣ яке аз вазифаҳои он гузаронидани таҳқиқотҳои илмӣ таҳлилӣ вобаста ба ҳолати қонунгузорӣ, таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили он гузошта шудааст. Илова бар ин, дар баъзе санадҳои Маркази миллии қонунгузорӣ ҳамчун мақоми ваколатдори мониторинги қонунгузорӣ муқаррар шудааст, аз ҷумла, «Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037» ва Нақшаи амали он, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2022 тасдиқ шудааст» [12]. Дар асоси б. 9.1.8 Стратегияи мазкур Вазорати адлия ва Маркази миллии қонунгузорӣ масъули гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ муқаррар шудаанд.

Ҳамчунин, Марказ дар чунин шаклҳои фаъолият вазифаҳои мониторинги қонунгузорию ба амал мебарорад:

- таҳияи нақшаҳои солонаи таҳияи лоиҳаҳои қонунҳо, концепсияҳои лоиҳаҳои қонунҳо, назорати иҷрои нақшаҳои таҳияи лоиҳаҳои қонунҳо;
- гузаронидани тадқиқоти илмӣ таҳлилӣ вобаста ба ҳолат, тамоюли рушд ва таҷрибаи амалигардонии қонунгузорӣ;
- ба роҳ мондани таҳқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ;
- таҳияи тафсириҳои илмӣ-оммавии санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ;
- ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо муассисаҳои илмӣ ва мақомоти давлатии дохилӣ ва хориҷӣ кишвар ва ғ.

Амалӣ кардани чунин вазифаҳо ба ҳама шаклҳои мониторинги ҳуқуқӣ, аз ҷумла, мониторинги қонунгузорӣ, мониторинги майдони ҳуқуқӣ ва

иттилоотрасонии ҷомеа, мониторинги сатҳи риоя ва татбиқшавии қонунҳо мусоидат мекунад.

Қобили тазакур аст, ки то ба имрӯз бо ибтикори Марказ зиёда аз 105 лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқукиро таҳия намуда, дар 1320 гурӯҳҳои қорӣ ҷиҳати таҳияи қонунҳо ва дигар санадҳои қонунгузорӣ иштирок ва ба 2265 лоиҳаҳо ҳулосаҳои ҳуқуқӣ пешниҳод намудаанд, ки 20000 таклифу пешниҳодҳои судмандро фаро мегирад [249].

Ҳамчунин, аз ҷониби кормандони Марказ экспертизаҳои ҳуқуқӣ гузаронида шуда, таҳлилу таҳқиқ ва тафсирҳо ҳамасола нашр мешаванд. Дар муддати зиёда аз 10 соли фаъолияти Марказ зиёда аз 1000 экспертиза, баҳри такмили лоиҳаҳои пешниҳодшуда 5600 таклифу пешниҳод манзур ва 30 тафсири илмию амалии кодексҳо, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии мамлакат таҳия, нашр ва дастраси хонандагон гардиданд. Ҳамчунин маводҳо ва таҳлилҳои дар маҷаллаи «Қонунгузорӣ»-и Марказ нашр карда мешаванд. То имрӯз зиёда аз 30 шумораи маҷалла нашр шудааст. Бо мақсади баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва дастрасӣ ба қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон сомонӣ расмӣ Марказ дар шабакаи ҷаҳонии интернет бо суроғи <http://www.mmk.tj> фаёл буда, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ аз он ройгон истифода бурда, қонунҳо ва дигар маводи ҳуқукиро дастрас менамоянд [40, с. 6, с. 14, с. 17].

Аз ин бармеояд, ки Маркази миллии қонунгузорӣ субъекти асосии мониторинги қонунгузорӣ ба ҳисоб рафта, фаъолияти мониторинггузаронии он ба ҳама соҳаҳои қонунгузорӣ паҳн мегардад. Ҷиҳати пурсамар гардидани фаъолияти мониторинги қонунгузори Марказ зарур аст, ки «Тартиби мониторинги қонунгузорӣ» дар Марказ таҳия шуда, дар заминаи он воҳидҳои сохторӣ мониторинги қонунгузориро амалӣ намоянд.

Ваколатддор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти мониторинги ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ дар байни мақомоти давлатӣ, метавонад нақши муҳим дошта бошад.

Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон субъекти асосии гузуронидани мониторинги қонунгузорӣ ба ҳисоб рафта, мунтазам фаъолияти ҳуқуқтадбиқкуниро дар минтақаҳо амалӣ мекунад, зеро самти асосии фаъолияти он мусоидат ба барқарорсозии ҳуқуқҳои вайроншуда мебошад. Ваколатдор дар таҳияи қонунҳо иштирок намуда, масъалаҳои мураккаби ҳуқуқтадбиқкунӣ, ки ба манфиатҳои шаҳрвандон дахл доранд, аз мониторинг мегузаронад. Ин сохтор ҳам бо камбудии қонун ва ҳам бо мушкилот дар фаъолияти судҳову дигар мақомоти давлатӣ дучор мешавад [193, с. 92]. Дар воқеъ, тамоми санадҳои ҳуқуқӣ ҷиҳати ҷимоя ва тадбиқи ҳуқуқи инсон ба сохтори мазкур равона мешаванд. Мушоҳида, таҳлил ва ҳулосаҳои Ваколатдор ба раванди мониторинги қонунгузорӣ муфид мебошанд.

Фаъолияти Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон аз рӯйи самти мустақиман ба мониторинги қонунгузории амалкунанда ва амалияи ҳуқуқтадбиқкунӣ алоқаманд аст. Аз рӯйи натиҷаҳои мурочиат ва шикоятҳои шаҳрвандон барои ҳалли ҳуқуқ ва озодиҳои онҳо, Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон низоми ҳуқуқро ҳам дар соҳаи таъмини қонунгузории кафолати риоя ва ҷимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва ҳам дар соҳаи ташкили ҳуқуқтадбиқкунӣ муайян мекунад [140, с.104].

Мониторинги қонунгузории ҷорӣ ва амалияти татбиқи он сатҳи риоя шудани ҳуқуқҳои инсонро муайян мекунад. Ҳамчунин, самаранокии мониторинги қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи он дар муқаррар кардани норасоӣҳову номувофиқатии танзими ҳуқуқӣ, бартарафсозии мушкилоти мавҷуда инъикос мегардад. Бинобар ин, Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар ин самт фаъолияти худро ҷоннок карда, натиҷаҳои мониторинги ҳуқуқи инсон ба тақмили қонунгузорӣ дар ҳама соҳаҳо муфид мебошад.

Гузоришҳои ҳамасолаи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон, ки таҳлил қонунгузорӣ ва татбиқи ҳуқуқу оизодиҳои инсон ва шаҳрвандро дар бар мегиранд, иттилооти кофӣ барои мониторинги қонунгузорӣ буда, дар асоси

он меъёрҳо ва нишондодҳои қонунҳои алоҳида дар парламент ва дигар субъектҳои қонунгузорӣ тақмил дода шаванд.

Бояд қайд кард, ки **мақомоти судӣ** дар тадбиқи меъёрҳои ҳуқуқ ва қонун нақши калон дошта, дар раванди фаъолияти он аксар вақт камбудии меъёрҳои ҳуқуқӣ ошкор мешаванд. Азбаски ба мақомоти мазкур вазифаи мониторинги қонунгузорӣ ворид намешавад, аммо ҳамчун мақомоти ёридоханда ба дигар субъектҳои мониторинги ҳуқуқиву қонунгузорӣ баромад кунад. Қобили зикр аст, ки мониторинги тадбиқи ҳуқуқ бар ҳилофи мониторинги қонунгузорӣ, аз таҳлили мунтазами қонунгузорӣ яқчо бо амалияи тадбиқи ҳуқуқ, бо дарназардошти фаъолияти мақомоти давлатӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ иборат аст.

Таҷрибаи нисбатан зиёдро дар самти амалигардонии мониторинги ҳуқуқтадбиқкунӣ мақомоти судӣ дошта, қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва зерқонунии соҳаҳои гуногунро тадбиқ менамояд [138, с.121]. Маҳз мақомоти судӣ то чӣ дараҷа мукамал будани қонунҳоро муайян намуда, маълум месозад, ки амалияи судӣ сарчашмаи иттилоот барои мониторинг мебошад [102, с. 47].

Дар амалияи мониторинги ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ мақомоти судӣ иштироки бевосита надоранд, аммо мусоидат онҳо ба тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бештар аст. Муҳаққиқони мониторинги қонун ба ин назаранд, ки дохил кардани мақомоти судӣ ба субъектҳои раванди мониторинги ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ масъалаи муҳим мебошад. Он метавонад ҳамчун иштирокдори ташаббусҳои раванди мониторинги ҳуқуқӣ бошад ва самаранокии мониторинги ҳуқуқиро ба маротиб афзоиш диҳад, зеро манбаи иттилоот ва амалияи ҳуқуқтадбиқкунӣ ба ҳисоб меравад [52, с. 22]. Бо дар назар доштани истифодаи таҷрибаи судӣ, норасоӣҳо дар қонунҳо ошкор шуда, аҳаммияти танзими ҳуқуқии соҳа ва самтҳои алоҳидаи тақмили қонунгузорӣ ба миён меояд.

Дар баробари мақомоти судӣ низоми судҳои ҳакамӣ ва арбитражӣ низ барои такмили қонунгузорӣ зимни баррасии парвандаҳо тавсияҳои мусбат пешниҳод карда метавонанд. Дар баъзе кишварҳо судҳои арбитражӣ алақай чунин масъулияро иҷро мекунанд. Мас., дар Белгия мақомоти мазкур ваколатҳои истисноӣ оид ба боз доштан ва бекор кардани қонуни амалкунанда (санади меъёрии сатҳи федералӣ), декрет ё ордонансҳо (санадҳои меъёрии субъектҳои федератсия) дар робита ба вайронкунии меъёрҳо бо дарназардошти се принцип доранд: таъзияти конститутсионии ваколатҳои байни мақомоти федералӣ; баробарӣ ва таъйиз накардани ҳамаи белгиягиро, ҳамчунин озодии таҳсил [52, с. 43].

Дар байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ **мақомоти прокуратура** намудҳои гуногуни мониторинги ҳуқуқиро мегузаронад. Дар самти мониторинги қонунгузорӣ мақомоти мазкур бештар масоили қонунгузорию ҷиноятӣ, ҷиноятӣ-мурофиавӣ, мурофиаи маданӣ, қонунгузорию оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, прокуратура, суд ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқро баррасӣ менамояд.

Ба андешаи муаллифон, фаъолияти ҳуқуқзаҳодкунии мақомоти прокуратура мониторинги вазъи муносибатҳои ҷамъиятӣ, муайян намудани зарурати танзими ҳуқуқии онҳо, асоснокии зарурати қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ, қабули қарор дар бораи тайёр кардани лоиҳаи онро ташкил медиҳад [201, с.12].

Муҳаққиқон ду намуди мониторингро ҷудо менамоянд: мутаммарказ ва ғайримутамарказ. Мониторинги ҳуқуқии мутамарказро прокуратура ба амал мебарорад ва мониторинги ҳуқуқии ғайримутамарказ аз ҷониби ҳама субъектҳои манфиатдор бо ташаббуси онҳо анҷом дода мешавад [119, с. 108].

Мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун самти муҳимтарини фаъолияти прокуратура ва шаклҳои асосии иштироки мақомоти прокуратура дар амалияи қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад.

Амалигардони мониторинг аз ҷониби прокуратура шартӣ зарурии иштироки ӯ дар татбиқи вазифаҳои ҳуқуқэҷодкунии мақомоти давлатӣ, ҷузъи таркибии низоми умумидавлатии мониторинги қонунгузорӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ буда, метавонад омили муҳимми самаранокии баланди фаъолияти прокуратура ва яке аз самтҳои афзалиятноки кори он махсус ёбад [221, с. 128].

Мониторинги ҳуқуқии қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи қонунгузорӣ, ки аз ҷониби ҳама мақомоти прокуратура дар рафти фаъолияти назоратӣ ва дигар фаъолияти вазифавии худ гузаронида мешавад, ба маънои васеъ, шакли асосии назорати давлатӣ оид ба риоя, иҷрои қонунҳо, муқаррар намудани номутобиқатии қонунҳо, ҳолати танзими ҳуқуқӣ дар соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ бо талаботи рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад.

Мақомоти прокуратура таҳлил ва баҳодиҳии нақшаҳо, ҳамчунин натиҷаи фаъолият оид ба омодаسازیи лоиҳаҳои қонун, сифати санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки аз ҷониби ин ё он мақомот тибқи муқаррароте, ки ба онҳо салоҳияти ҳуқуқэҷодкунӣ дода шудааст, самарнокии татбиқ ва амалигардони онҳоро анҷом медиҳад. Прокурорҳо аз рӯйи натиҷаи мониторинг метавонанд мактубҳои иттилоотӣ омода карда, ба мақомоти намоёндагӣ ва иҷроия ирсол намоянд [221, с. 126].

Шаклҳои муҳимми ҳамкориҳои мақомоти қонунгузорӣ бо прокуратура, ҳамчун мақоми асосии назорати давлатӣ, аз болои амалияи татбиқи ҳуқуқ чунинад: санҷишҳои доимӣ ва ҷавобҳои прокуратура ба дархости вакилон, гузоришу иттилооти Прокуратураи генералӣ ва дигар шахсони мансабдори мақомоти прокуратура дар маҷлисҳои палатаҳои парламент, кумитаву комиссияҳои онҳо оид ба масъалаҳои гуногуни риояи қонун, таҳлили вазъи қонуният ва ғ.

Фаъолияти мониторинги қонунгузориҳои мақомоти прокуратура бо роҳи санҷиши санадҳои дигар мақомоти давлатӣ, таҳлили муроҷиати шаҳрвандон,

шахсони ҳуқуқӣ, мақомоти давлатӣ ва ғ. оид ба масоил ва норасоихо дар қонунгузорӣ амалӣ мегардад.

Яке аз шаклҳои ҳамкориҳои прокуратура бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳудудораи маҳаллӣ дар самти таъмини қонуният шиносоии пешакии прокурор бо лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ қабулшуда мебошад. Дар баробари ин, прокурорҳо лоиҳаи қонунро аз нуқтаи назари мутобиқати он ба Конститутсия, қонунҳо ва дигар санадҳои дорои эътибори ҳуқуқӣ арзёбӣ ва ҷунин масъалаҳоро муайян мекунад: дурустӣ ва дақиқияти ибораву истилоҳот (мафҳумҳо)-и алоҳидаи қонун; фаҳмо ва қобили дарк будани забони қонун ба истифодабарандагон; пурра будани танзими соҳаи дахлдори муносибатҳои ҷамъиятӣ; риояи низоми санад (ягонагӣ, мувозинат, робитаи дохилӣ ва алоқамандии ҳама қисмҳои қонунгузорӣ, пайдарҳамии мантиқӣ) ва ғ. [38, с. 172].

Дар Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон шӯбаи таъминоти ҳуқуқӣ, мониторинги қонунгузорӣ ва маркази матбуот фаъолият мекунад. Дар асоси Низомнома [15] Шӯба воҳиди таркибии мустақили Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, яке аз самтҳои асосии фаъолияти онро ба роҳ мондани мониторинги қонунгузорӣ ва амалияи назорати прокурорӣ, ҷиҳати тақмили минбадаи қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи қонунҳо, ташкил медиҳад. Ба вазифаҳои он — омӯзиши қонунгузорӣ, пешниҳоди ҳулосаву таклифҳо, нашри мақолаҳои илмӣ-таҳлилӣ оид ба тақмили қонунгузорӣ, баҳисобгирӣ ва нигоҳдории қонунҳо, тарғибу ташвиқи қонунҳо ва иширок дар тарбияи аҳоли ва ғ. дохил мешаванд.

Прокура тураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон мониторинги ҷумҳуриявӣ ва прокуратураҳои шаҳру ноҳия ва вилоятҳо мониторинг дар сатҳи маҳаллӣ, ҳамҷунин прокуратураи нақлиёт ва прокуратураи ҳарбӣ мониторинги соҳавӣ, қонунгузориҳои соҳаи ҳудро амалӣ карда метавонанд.

Ҳамин тариқ, мақомоти прокуратура иштирокдори фаъоли мониторинги қонунгузорӣ буда, фаъолияти худро дар шаклҳои мушоҳида, назорат, таҳлил, пешгӯӣ, коркарди таклифу пешниҳодот, иттилоотонӣ, банақшагирӣ, таъминоти методӣ ва Ҳамоҳангсозӣ амалӣ менамояд.

Созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, ки бо ташаббуси онҳо санадҳои байналмилалӣ қабул ва аз ҷониби давлатҳо тасдиқ мешаванд, субъекти мониторинги қонунгузорӣ ба шумор мераванд. Чунин созмонҳо раванди амалишавии санадҳои байналмилалӣ ва мувофиқати санадҳои миллӣ ба онҳоро назорат мекунанд. Ҳамчунин, онҳо дар таҳияи барномаву стратегияҳо иштирок карда, ба парламентҳои кишварҳо тавсияҳо ирсол мекунанд. Мас., дар доираи СММ сохтори махсус «Мақомоти шартномавӣ оид ба ҳуқуқи инсон» мебошад, ки фаъолияти он ба гузаронидани мониторинги риояи уҳдадорӣҳо аз ҷониби давлатҳо вобаста ба шартномаҳои байналмилалӣ-универсалии Ҳимояи ҳуқуқ мебошад. Дар барорбари ин, муассисаҳои махсуси СММ низ мониторинги қонунгузори байналмилалиро амалӣ месозанд. Аз ҷумла, Кумитаи оид ба ҳуқуқи кӯдакон масъулияти мониторинги тадбиқи Конвенсия СММ дар бораи ҳуқуқи кӯдакон (аз соли 1989) буда, дар кишварҳои иштирокдор раванди иҷрои Конвенсияро назорат мекунад. Ниҳоди мазкур маҷаллаи махсус «Мониторинг ва тадбиқи ҳуқуқи инсон: чӣ гуна барои воқеӣ гардонидани ҳуқуқҳо дар ҳаёти кудакон имконияти вучуд дорад?»-ро нашр мекунад, ки дар он иҷрои муқаррароти Конвенсия дар кишварҳои иштирокдор, дастовардҳо ва мушкилот аз ҷониби коршиносони ва олимони байналмилалӣ таҳлил шуда, тавсияҳо манзур мегарданд [202, с. 317-322].

Ба мониторинги ҳуқуқӣ ҷалб намудани **муассисаҳои бонуфузи илмӣ ва таълимӣ** ба мақсад мувофиқ аст. Аъзои шӯроҳои машваратии илмӣ, ки дар назди мақомоти дахлдор ташкил шудаанд, онро амалӣ карда метавонанд [192, с. 12]. Институт ва марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ таҳқиқоти илмиро дар масоили рушди қонунгузорӣ ва фаъолияти таҳияи лоиҳаи қонун гузаронида,

самтҳо ва тамоюлҳои рушди қонунгузорию пешгӯӣ, тавияҳо, шарҳҳои таҳлилӣ ва иттилоотиро дар робита ба ин масъала роҳандозӣ менамоянд, инчунин дигар фаъолиятро дар соҳаи таҳияи лоиҳаи қонун амал мебароранд. Дар дигар кишварҳо ҳатто дар назди муассисаҳои илмӣ марказҳои махсуси мониторинги қонунгузорӣ амал мекунад. Мас., дар ФР Маркази мониторинги қонунгузорӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ (Маркази мониторинги ҳуқуқӣ)-и назди Донишгоҳи давлати ҳуқуқшиносии Маскав ба номи О.Е. Кутафин [243] аз соли 2012 фаъолият мекунад. Ҳамчунин, дар Донишгоҳи давлатии Санкт-Петербург мониторинги ҳуқуқтатбиқкунӣ аз ҷониби доираи васеи мутахассисон (ҳуқуқшиносон, ҷомеашиносон, рӯзноманигорон, равонишиносон, риёзидонон ва ғ.), ки барои тақмили қонунгузорӣ тавачҷуҳдоранд, амалӣ карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон омӯзиши самаранокии қонунгузорию кишвар ва раванди татбиқи қонунҳо дар ҳама соҳаҳои ҳаёт аз тарафи марказҳои махсуси илмӣ-тадқиқотӣ бо дархости мақомот ва ташкилотҳои гуногун гузаронида мешавад. Бештари муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ (мас., Институти ҳуқуқи Аврупои шарқии Мюнхен ва Регенсбург, Институти ҷомеашиносии ҳуқуқ дар назди Донишгоҳи Констанс, Институти омӯзиши волоияти қонун дар назди Донишгоҳи озоди Берлин ва ғ.) масоили алоҳидаи соҳаҳои ҳуқуқӣ ва қонунгузорию мемӯзанд. Институтҳои болозикр баррасӣ ва хулосаҳои худро оид ба соҳаҳои гуногуни қонунгузорию миллий дар маҷаллаҳо ва сомонаҳои интернетӣ нашр мекунанд.

Мониторинги ҳуқуқӣ бо иштироки институтҳои илмӣ метавонад бо роҳи зер амалӣ карда шавад: ҷамъоварию иттилоот дар бораи афкори ҷамъиятӣ дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таҷрибаи амалигардонии онҳо; таҳлил ва шарҳи иттилооти ҷамъоваришуда мутобиқи мақсад ва вазифаҳои мониторинги ҳуқуқӣ; таҳия ва пешниҳоди таклифҳо дар бораи тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ғ. [152, с. 41].

Намунаи робитаи байни тадқиқоти илмӣ ва мониторинги ҳуқуқӣ семинари доимии илмӣ-амалии «Мониторинги ихтилофҳо ва норасоӣҳо дар қонунгузории Украина», ки аз ҷониби Институти қонунгузории назди Радаи болии Украина таъсис дода шудааст, мебошад. Мақсад аз баргузори чорабини мазкур ошкор намудани номувофиқатӣ ва зиддиятҳои байни санадҳои меъёрии ҳуқуқии алоҳида, таҳияи пешниҳодҳо оид ба рафъи онҳо ва бартарафсозии камбудии ҳуқуқӣ мебошад. Дар Институт бо иштироки олимони варзида, ҳуқуқшиносон, намоёндогони мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва ҷамъиятӣ як қатор вохӯриҳои мавзӯӣ оид ба масъалаҳои сифат ва самаранокии қонунгузории соҳавӣ ва методологияи технологияи қонунгузорӣ баргузор мешавад [152, с. 40].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси чунин муассисаҳо Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии қонунгузорӣ, факултетҳои ҳуқуқшиносии муассисаҳои олии кишвар баромад мекунад. Муассисаҳои зикршуда ҷамъовариҳои пешниҳод оид ба масъалаҳои тақмили қонунгузорӣ, ки аз ҷониби шаҳрвандон ва ташкилотҳо ворид мешаванд, гузаронидани таҳлили мунтазамаи қонунгузорӣ, амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ ва муҳимтарин лоиҳаҳои қонунгузорӣ, ҳамчунин таъмини ҷаъолияти экспертии қонунгузориро ба роҳ мемонанд.

Мақоми асосии ҷамъовариҳои пешниҳоду навиғонҳои илмӣ Комиссияи олии аттестатсионӣ мебошад, ки ҳамсола қорҳои илмӣ-таҳқиқотиро тасдиқ мекунад ва зарур аст, ки Комиссияи мазкур ва дигар институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ пешниҳоду тавсияҳои илмиро ба Маҷлиси намоёндои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли хаттӣ манзур намоёнд.

Ҳамин тариқ, муассисаҳои илмӣ зимни гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ чунин вазифақоро иҷро мекунад: таҳлили илмии маълумот; арзёбии оқибатҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоию иқтисодии қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; таҳлили амалияи татбиқ дар асоси омӯзиши маводҳо аз амалияи

фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ғ. Иштироки муассисаҳои илмӣ ба афзоиши адабиёти ҳуқуқӣ ва мустаҳкам кардани маърифати ҳуқуқии касбӣ ва оммавӣ, ҳамчунин мустаҳкам намудани қонуният у тартиботи ҳуқуқӣ мусоидат мекунад.

Ташкилотҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ метавонад ба натиҷабахшии мониторинги қонунгузорӣ таъсиррасон бошад. Ба андешаи муаллифони ватанӣ «мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шаҳрвандоне, ки ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ надоранд, лоиҳаи қонунҳо ё тақлифҳои қонунгузорино метавонанд тавассути мақомоте, ки ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ доранд ё ба воситаи аъзои парламент пешниҳод намояд» [131, с. 21]. Институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ мустақиман иштирок карда наметавонанд, вале натиҷаҳои фаъолияти онҳо дар шаклҳои гуногун барои гузаронидани мониторинг муфид мебошад. Аз ҷумла, ба чунин ташкилотҳо муроҷиатҳои шаҳрвандон ворид мегарданд, аз ҷониби онҳо пурсишҳои сотсиологӣ анҷом дода мешавад, таҳқиқотҳои илмӣ-таҳлилӣ суръат мегирад.

Дар дигар кишварҳо шаклҳои назорати ҷамъиятӣ вучуд дорад. Мувофиқи Қонуни федералии ҶР «Дар бораи асосҳои назорати ҷамъиятӣ дар Россия» мониторинг аз ҷониби шаҳрвандони алоҳида, институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғ. гузаронида шуда, ҳамчун яке аз шаклҳои назорати ҷамъиятӣ махсус меёбад [18]. Ҳатто дар Ҷумҳурии Қазоқистон тибқи б. 3 м. 50 Қонун «Дар бораи санадҳои ҳуқуқӣ» ҳангоми гузаронидани мониторинги ҳуқуқӣ мақомоти давлатӣ ҳуқуқ доранд, созмонҳои ҷамъиятӣ, илмӣ ва шаҳрвандонро тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Қазоқистон ҷалб намояд [19].

Дар бархе аз минтақа ва кишварҳо, ҳатто созмонҳои ғайридавлатии мониторинги ҳуқуқӣ амал мекунад. Мас., «Мониторинги ҳуқуқи аврупоӣ» яке аз хадамоти иттилоотии ғайрисиёсӣ ва ғайритиҷоратист, ки барои шаҳрвандон ва созмонҳо дар тамоми Аврупо дар бораи қонунгузориҳои ИА

маълумот медиҳад ва барои дарёфт ва пайгирии пешниҳодҳои нави қонунгузорию ИА кӯмак мекунад [245].

Чуноне ки М.Д. Чеснокова қайд менамояд, таъсиси мониторинг ҳамчун як институти давлатӣ-ҳуқуқӣ кӯшиши дарёфти механизми таъсири баръакси ҷомеа ба раванди эҷоди қонун мебошад [193, с. 89-95].

Қобили зикр аст, ки қоршиносону мутахассисон барои тақмили қонунҳо ва татбиқи объективии онҳо тавсияҳои судманд пешниҳод менамоянд. Иштироки фаъоли ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди қабули қонунэҷодкунӣ ба тақмили қонунҳо ва қабули қонунҳое, ки масъалаҳои мушаххаси ҷамъиятиро танзим менамоянд, мусоидат мекунад. Қобили зикр аст, ки дар солҳои охир чанд қонуни миллӣ қабул ва дар раванди таҳияи лоиҳаи онҳо афкори ҷомеаи шаҳрвандӣ ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ ба назари гирифта шуда, чунин қонунҳо масъалаҳои рӯзмарра, мас., танзими ҷашну маросимҳо, таълиму тарбияи фарзандонро ба миён гузоштанд. Истифодаи институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди мониторинги қонунгузорӣ метавонад ҳамчун василаи муколамаи ҳокимият ва ҷомеа гардад.

Ҳамин тариқ, субъекти мониторинги қонунгузорӣ мақомоти ваколатдоре мебошад, ки дар асоси қонун вазифаҳо оид ба амалигардонии таҳлилу баҳодиҳии вазъи қонунгузорию амалӣ менамояд. Ба маънои васеъ, субъектҳо – мақомоти давлатӣ ва созмонҳои байналмилалию ҷамъиятӣ буда, фаъолияти таҳлилӣ, арзёбӣ ва пешгӯии қонунгузорию ба анҷом мерасонанд.

Ҳамаи субъектҳои номбаршуда, бахусус мақомоти давлатӣ, бахусус вазорату идораҳо вобаста ба қонунгузорию соҳаи худ мониторинги қонунгузорию амалӣ менамоянд, ки асосан ба чунин гурӯҳҳо тақсим мешаванд: қонунгузорию маданӣ ва оилавӣ (Вазорати адлия); меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ ва суғуртаи давлатӣ (Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли); иқтисод, хоҷагии қишлоқ, тижорату савдо (Вазорати рушди иқтисод ва савдо); молияву андоз, фаъолияти бонкӣ (Вазорати молия, Кумитаи андоз, Бонки миллӣ); қонунгузорию ҷиноятӣ, муҳофизати ҷиноятӣ, ҳуқуқвайронкунии

маъмурӣ, фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, қонунгузори мурофиаи маданӣ, иқтисодӣ (Вазорати корҳои дохилӣ, Прокуратураи генералӣ); замин ва ҷангал (Вазорати кишоварзӣ); қонунгузорӣ дар соҳаи муҳофизат, ҳарбӣ ва ҳолатҳои фавқуллода (Вазорати муҳофизат, Қумитаи ҳолатҳои фавқуллода); маориф ва илм (Вазорати илм ва маориф, академияҳои илмӣ); тандурустӣ (Вазорати тандурустӣ); саноат ва технологияҳо (Вазорати саноат ва технологияҳои нав); роҳу нақлиёт (Вазорати нақлиёт); манзил (Қумитаи ҳоҷагии манзилию коммуналӣ); ҳифзи муҳити зист ва истифодаи захираҳои табиӣ, об (Қумитаи ҳифзи муҳити зист).

Аз таснифи субъектони мониторинги қонунгузорӣ бармеояд, ки дар бисёр мавридҳо аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад. Мақомоти ҳокимияти қонунгузор танҳо вазифаи асосии худ, яъне қонунҷодкуниро амалӣ карда, мақомоти ҳокимияти иҷроия ва судӣ мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда ба ҳисоб мераванд. Аммо мақомоти судӣ ҳамчун мақоми машваратӣ вобаста аз таҷрибаи судӣ мушкилоти қонунгузорӣ, норасоӣҳо, номутобиқатӣ ё ихтилофоти санадҳои қонунгузори ошкор карда, тавсияҳо ба субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ пешниҳод менамоянд.

Дар баробари мақоми ваколатдор мувофиқи мақсад аст, ки вазорату идораҳо вазифаи гузаронидани мониторинги қонунгузори дошта, дар сохтори онҳо мақомоти ваколатдор ташкил карда шавад.

Вобаста ба таснифбандии субъектҳо, мониторинги қонунгузори субъектҳои умумӣ (мақомоти давлатӣ ва ниҳодҳои ҷамъиятӣ), аз рӯйи сатҳ (мақомоти ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) ва махсус (сохторҳои махсус, ки бо мақсади гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ таъсис дода мешаванд) амалӣ мегардонанд.

Вобаста ба принсипи конституционии тақсими ҳокимият субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ баромад менамоянд, ки дар таркиби онҳо зерсохтор, воҳидаҳои алоҳида, мақомот ва

идораҳои махсусгардонидашуда фаъолияти мониторинги қонунгузорию анҷом дода метавонанд.

Дар баробари мақомоти давлатӣ шакли мониторинги қонунгузорию ҷамъиятӣ мавҷуд аст, ки ба сифати субъектони онҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, мақомоти Ҳамоҳангсоз ва машваратӣ, институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва ғ. баромад мекунанд.

Объектҳои мониторинги қонунгузорӣ дар адабиёти илмӣ таҳлил гардида, дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мукаррар шудаанд. Он ҳамчун қисми асосии мониторинги қонунгузорӣ гуногунпахлӯ буда, раванду муносибатҳои ҷамъиятӣ ва санадҳои мухталифро фаро мегирад.

Ю. Тихомиров объекти мониторинги ҳуқуқиро қонунҳои алоҳида ва дигар санадҳо, инчунин фаъолияти шохаҳои ҳокимияти давлатӣ дар сатҳи ҳуқуқ меҳисобад [180, с. 23].

О.П. Мариков объекти мониторингро қонунҳои алоҳида, дигар санадҳо ва фаъолияти шохаҳои ҳокимият дар соҳаи ҳуқуқ меҳисобад [14, с. 213].

Як қатор муаллифони дигар ба сифати объекти мониторинги ҳуқуқӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, санадҳои зерқонунӣ, барномаҳо, қарорҳои судӣ, маълумоти омили давлатӣ, маълумоти сохторҳои соҳавӣ ва минтақавӣ, ҳисоботи созмонҳои ҷамъиятӣ, саволномаҳои сотсиологӣ ва ғ. дохил мекунанд [200, с. 135].

Дар адабиёти илмӣ, на танҳо қонунгузорӣ ва амалияи тадқиқи он, балки дигар фаъолиятҳои меъёрэҷодкунии ҳамаи шохаҳои ҳокимият объекти мониторинг мебошанд [63, с. 15-16].

Дигар муаллифон ба ин назаранд, ки «ба ҷуз қонунгузорию амалкунанда ва таҷрибаи тадқиқи он, лоиҳаи қонун ва ҳамагуна фаъолияти меъёрэҷодкунӣ, ки аз ҷониби ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад, объекти мониторинги қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад» [241].

Ба андешаи бархе аз олимон, бо таваҷҷуҳ ба объекти мониторинги ҳуқуқӣ, мониторинги ҳуқуқэҷодкунӣ, қонунгузорӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ чудо мешавад [165, с. 36].

Дар асоси «Қоидаҳо барои гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон» объекти мониторинги ҳуқуқӣ инҳо мебошанд: 1) қонунҳои нави конституционӣ, кодексҳо, қонунҳои мураккаб ва қонунҳо; 2) дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ [204, с. 4]. Бо мақсади гузаронидани мониторинги ҳуқуқӣ дар Қоидаҳои мазкур қонунҳои конституционӣ, кодексҳо, маҷмуи қонунҳо, қонунҳои дар таҳрири нав қабулшуда, инчунин қонунҳои конституционии нав қабулшуда, кодексҳо, қонунҳо дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои қонунгузорӣ дар доираи панҷ сол аз рӯзи қабули онҳо нав ҳисоб карда мешаванд.

Аз рӯйи низоми санадҳои ҳуқуқӣ ба объекти якуми мониторинги қонунгузорӣ конституция низ дохил мегардад. Ба андешаи Н.Н. Черногор аз рӯйхати объектҳои мониторинги ҳуқуқӣ хориҷ кардани Конституция иштибоҳи усулӣ буда, боиси вайрон шудани мантиқ ва пайдарҳамии «амалҳои технологӣ»-и он мегардад [191, с. 22].

Дар воқеъ, конституция низ ба объекти мониторинги қонунгузорӣ мансуб аст, зеро натиҷаи таҳлилу баҳодии меъёрҳои он ба ислоҳоти конституционӣ оварда мерасонад. Чунин навъи мониторинги қонунгузорино, пеш аз ҳама, Марказҳои райъпурсӣ ва интиҳобот ва мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ амалӣ мегардонад. Ҳамчунин, муҳокимаи оммавии конституция ва шиносӣ бо тағйироту иловаҳо ба он шакли маъмули мониторинги ҷамъиятӣ ба шумор мераванд.

Илова бар ин, дар раванди мониторинги дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ номувофиқатӣ ва мухолифатҳои меъёрҳои онҳо бо Конституция ошкор мегарданд, ки аз талаботи асосии таҳлилу баҳодихӣ ба шумор меравад. Бо амалӣ гардидани вазифаҳои мазкур метавон хулоса намуд, ки мониторинги конституция ҳамчун як навъи мониторинги қонунгузорӣ ба ҳисоб рафта,

ҳамзамон конститутсия заминаи ҳуқуқӣ ва объекти раванди мониторинги қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад.

Қонунҳои конститутсионӣ ва қорӣ ҳамчун объекти мониторинги қонунгузорӣ буда, ба соҳаҳои гуногун ҷудо мешаванд. Онҳоро ба қонунгузориҳои конститутсионӣ, маданӣ, оилавӣ, манзил, меҳнатӣ, молиявӣ, кишоварзӣ, соҳибкорӣ, тижоратӣ, ҷиноятӣ, мурофиавӣ, маъмурӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зист, саноат ва ғ. ҷудо менамоянд.

Ба ғайр аз санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, институтҳо (меъёрҳои алоҳида)-и ҳуқуқи мурофиавӣ; фаъолияти судҳо, иштирокдорони истехсолоти судӣ ва дигар шахсоне, ки ба татбиқи меъёрҳои мурофиавӣ робита доранд, муносибатҳои ҷамъиятӣ дар самти ҳифзи ҳуқуқу озодӣ, ки қонунгузорӣ танзим накардааст, баромад мекунад [114, с. 102].

Дар байни дигар объектҳои мониторинги қонунгузорӣ, ҳамчунин мониторинги санадҳои идоравӣ ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии фаъолияти қонунгузорӣ нақши муҳим мебозад. Ю.А.Чайка қайд мекунад, ки бо ин намуди мониторинг Вазорати адлия гузаронидани экспертизаи ҳуқуқии санадҳо, бақайдгирӣ, ворид намудани санадҳои бақайдгирифташуда ба феҳристи давлатӣ, нашри маълумот дар бораи далелҳои бақайдгирифташуда ё рад кардани онҳо дар манбаъҳои расмиро пешбинӣ менамояд [188, с. 6].

Санадҳои байналмиллалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷузъи таркибии низоми ҳуқуқии кишвар мебошанд. Дар м. 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, ки «санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофшуда мутобиқат наkunанд, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал меkunанд. Қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, пас аз интишори расмӣ амал меkunанд» [1]. Бинобар ин, санадҳои байналмилалӣ, метавонанд объекти мониторинги

хуқуқӣ ё қонунгузорӣ қарор гиранд. Дар раванди мониторинги қонунгузорӣ асосан мувофиқатии қонунгузории миллӣ бо онҳо ба назар гирифта мешавад.

Ба андешаи В.Д. Ипатов «мониторинги санадҳои байналмилалӣ байнидавлатӣ ба ҳалли вазифаҳои мазкур равона мешаванд: муайян кардани самаранокии санадҳои коркард ва қабулшуда, таъсири мақсадноки онҳо соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ; таҳлили мутобикати меъёрҳои дар доираи иттиҳодияҳои ҳамгирӣ, инчунин дигар уҳдадорихои байналмилалӣ давлатҳои аъзои чунин иттиҳодия бо дар назар доштани силсиламаротиби дақиқи онҳо, ки имкон медиҳад муҳолифатҳои дохиливу берунии уҳдадорихои байналмилалӣ баратараф карда шаванд; муайян намудани ғаврият ва самаранокии татбиқи санадҳои субъектҳои байнидавлатӣ дар сатҳи миллӣ, ки ҷалби механизмҳои дахлдори дохилидавлатиро талаб мекунад; пешгӯии рушди минбаъдаи заминаи ҳуқуқии иттиҳодияҳои ҳамгирӣ» [132, с. 68].

Ж.Д. Бусурманов ба ин назар аст, ки «яке аз масъалаҳои муҳиму аввалиндараҷа таҳияи меъёрҳои таҳлил ва арзёбии шартномаҳои байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ дар дохили иттиҳодияи минтақавӣ ва ҳудуди ҳамаи давлатҳои иштирокдор мебошад. Мониторинг механизми зеринро талаб мекунад: ташкил намудани гурӯҳҳои кории муштарак бо иштироки намоёндагони Вазорати корҳои хориҷӣ, Вазорати адлия, Вазорати иқтисод, вакилони палатаҳои парламент, намоёндагони ҷомеа ва ташкилоти ғайридавлатӣ; ҷамъовариҳои мавод дар идораҳо, ташкили сафарҳои коршиносон ба минтақаҳо ва дигар кишварҳои иштирокдор» [112, с. 38].

Объект ва субъекти мониторинг дар асари О.И. Тиунов мавриди таҳлил қарор гирифта, муаллиф зикр менамояд, ки «мониторинги ҳуқуқии байналмилалӣ ҳамчун маҷмӯи мушоҳидаҳои иттилоотӣ бо таҳлил ва арзёбии ташаккули меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ҳамчунин амал ва татбиқи меъёрҳои он алоқаманд аст. Мавзӯи мониторинги ҳуқуқии байналмилалӣ

шартномаҳои байналмилалӣ, урфу одатҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ, санадҳои созмонҳои байналмилалӣ байнидавлатӣ, қарорҳои судҳои байналмилалӣ, санадҳои дохилӣ оид ба иҷрои шартномаҳо, қарорҳои судҳои миллӣ мебошанд. Субъектҳои мониторинг давлатҳо, дар симои онҳо мақомоти ваколатдор оид ба гузаронидани назорати иттилоотӣ баромад мекунад. Давлат ҳам дар муносибатҳои дохилӣ ва ҳам дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун субъекти мониторинги расмӣ баромад мекунад. Дар муносибатҳои байналмилалӣ мониторингро ғайр аз давлатҳо дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ – ташкилотҳои байналмилалӣ байнидавлатӣ ва дар баъзе ҳолатҳо – судҳои байналмилалӣ анҷом дода метавонанд» [175, с. 69].

Дар раванди мониторинги санадҳои байналмилалӣ ба муҳимтарин ҳадафи мониторинг – яъне муайн кардани мувофиқати санадҳои миллӣ бо санадҳои байналмилалӣ, мутобиқати санадҳои тавсиявӣ бо шартномаҳои байналмилалӣ ва ғ. диққати асосӣ дода мешаванд.

Дар баробари қонунгузори амалкунанда ва татбиқи онҳо, ҳамчунин лоиҳаҳои қонунҳо ва дар маҷмӯъ фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, ки аз ҷониби мақомотҳои ваколатдори ҳокимияти давлатӣ амалӣ мешаванд, ба сифати объекти мониторинги қонунгузорӣ эътироф мешаванд.

Дар ин маврид муаллифон қайд менамоянд, ки ба доираи объектҳои мониторинг на танҳо қонунҳои мавҷуда, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ, балки раванди ҳуқуқэҷодкунӣ ва қонунгузорӣ низ дохил мешавад [192, с. 10].

Барои пурра муайян кардани объектҳои мониторинги қонунгузорӣ зарурати омӯзишу таҳлил ва баррасии илмӣ онҳо ба миён меояд. Аз ин рӯ, таҳқиқи назариявӣ-ҳуқуқии объектҳои мониторинги қонунгузорӣ дар оянда имкон медиҳад, ки тафсиқбандии дуруст ва зарурати таҳлилу баҳодиҳии алоҳидаи санадаҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешниҳод гардад. Ҳар объекти мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун предмети таҳқиқоти илмӣ маҳсуб меёбад.

Ҳамин тариқ, объекти мониторинги қонунгузорӣ хело ҳам гуногунпаҳлу буда, раванду муносибатҳои ҷамъиятӣ ва санадҳои меъёрии-ҳуқуқиро фаро мегирад. Аммо бештар дар ҳамчун объекти мониторинги қонунгузорӣ санадҳои ҳуқуқӣ ва раванди қабули онҳо, ҳамчунин лоиҳаҳои санадҳои зикршуда фаҳмида мешавад.

Санадҳои ҳуқуқие, ки объекти мониторинги қонунгузорӣ мебошанд ба намудҳои зерин тасниф мешаванд: 1) санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон; 2) санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ; 3) санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти давлатӣ – санадҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ.

3.3. Талабот ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокӣ мониторинги қонунгузорӣ

Самаранокӣ ва натиҷабахшии санадҳои қонунгузорӣ аз омилҳои муайян вобастагӣ дорад, аз ҷумла, яке аз онҳо механизми такмилёфтаи техникаи қонунгузорӣ бо фарогирии методология, тартиб, талабот ва воситаҳои зарурӣ маҳсуб меёбад.

Ба андешаи О.С. Рогачева «арзиши илмӣ категорияи «самаранокӣ» аз он иборат аст, ки он дар маҷмӯъ ҷанбаҳои иҷтимоии ҳуқуқӣ ва масъалаҳои татбиқи онҳоро фаро мегирад» [68, с. 337]. Аз ин рӯ, назарияи муосири ҳуқуқӣ моделҳои гуногуни самаранокӣ қонунгузорию талаб менамояд, ки мониторинги қонунгузорӣ аз зумраи онҳост. Вале барои ба даст овардани самаранокӣ дар раванди мониторинги қонунгузорӣ низ асосҳои муайян, талаботу роҳҳои таъсирбахш зарур мебошад.

Барои ташаккул ва амалигардонии мониторинги қонунгузорӣ талаботи муайян вуҷуд дорад, ки тавассути онҳо механизми мазкур дар сатҳҳои гуногун ба роҳ монда мешавад. Чуноне ки бархе аз муаллифони қайд менамоянд, ба зумраи талабот фаъолияти субъектони мониторинг,

мавҷудияти меъёрҳои танзимнамоӣ, истифодаи маҳзани иттилоотӣ, аз ҷумла, иттилооти иҷтимоӣ, ҷорӣ намудани доираи таҳлилӣ-баҳодихӣ, татбиқи хулосаҳои мониторинг ва истилоҳҳо дохил мешаванд [65, с. 95].

Дар мавриди мавҷудияти меъёрҳои танзимнамоӣ муаллиф А.В.Белякова кайд менамояд: «таҳияи пешниҳодҳо оид ба муайян намудани меъёрҳо, қонунҳо ва омода намудани тағйироти концептуалӣ дар соҳаи муайяни ҳуқуқ ё институти ҳуқуқӣ натиҷаи муҳимми гузаронидани мониторинг ба ҳисоб меравад» [108, с. 49].

Барои таъмини қабул, ворид кардани тағйиру илова ва безътибор сохтани санади қонунгузорӣ бояд иттилоот дар бораи таҷрибаи тадбиқи он аз рӯйи чунин нишондодҳо баҳо дода шавад: сатҳи риоя гардидани ҳуқуқу озодаӣ ва манфиатҳои қонунии инсон ва шаҳрванд; амалишавии салоҳиятҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҳангоми қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ; мутобиқати санади меъёрии ҳуқуқӣ ба санадҳои байналмилалӣ эътирофшуда; вучуд надоштани омилҳои коррупсионӣ дар санади меъёрии ҳуқуқӣ; комил будани танзими ҳуқуқии муносибатҳои иҷтимоӣ; мавҷуд набудани ихтилофи қонунҳо ва ҳаҷҳои ҳуқуқиву техникаӣ; истифодаи меъёрҳои, ки барои васеъ шарҳ додани салоҳияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ имкон медиҳанд; мавҷудияти (ё набудани) таҷрибаи ягонаи татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ғ.

Ҳамчунин, яке аз талаботҳои гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ мушаххас будани самтҳои он аст. Дар ин марвид аллакай, муаллифони ватанӣ ибрази андеша намудаанд. Самтҳои асосии гузаронидани мониторинги ҳуқуқӣ:

—ошкор намудани ҳолатҳои мувофиқат нақардани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қоидаҳои техникаи ҳуқуқӣ;

—муайян намудани тавсифи умумии санади меъёрии ҳуқуқӣ;

—ошкор намудани норасой, камбудӣ, мухолифату зиддиятҳо, меъёрҳои куҳнашуда ва ғайрифаъол;

—муайян намудани мавҷудияти дастурҳои меъёрӣ, ки аз ҷониби мақомоти қонунгузор ё шахси мансабдор қабул шудаанд;

—муайян намудани муносибатҳое, ки берун аз доираи танзими санад мондаанд, аммо он бояд дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим шавад;

—ошкор намудани вайронкунии тартиби қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ;

—муайян намудани омилҳои бавҷудорандаи сӯйистифодаи меъёрҳои санади мавриди мониторинг қарордода ва ғ. [199, с. 14-15].

Талаботи дигари мониторинги қонунгузориро низомнокии он ташкил медиҳад. Дар раванди мониторинги қонунгузорӣ мавҷуд будани амалҳои пайдарпай ба назар гирифта шудааст. Ба хусус, мавҷудияти шиносномаи мониторинги қонунгузорӣ ва ҷузвдони ҳуҷҷатҳо зарур мебошад. Аз рӯйи таҳлилҳо, «шиносномаи қонун бояд чунин маълумотро дошта бошад: 1) маълумоти роҳнамоикунанда (ном, реквизитҳо, таърихи ба қувваи амал даромадани қонун, манбаи расмӣ нашр, муҳлати амали қонун); 2) маълумот оид ба тағйироту иловаҳои гузаронидашуда ба қонун (ном, реквизитҳо, манбаи расмӣ интишор, таърихи ба қувваи амал даромадан ва муҳлати амали қонун). 3) номгӯйи қарорҳои судӣ, санадҳои эътиноии прокурорӣ ва мақомоти адлия дар муносибат ба қонун» [52, с. 61-62].

Барои амалигардонии мониторинги қонунгузорӣ дар марҳалаи аввал мавҷуд будани иттилооти муносиб зарур мебошад. Аз ин рӯ, чунин сохтори иттилоот дар бораи қонун пешниҳод мегардад: номи қонун, доираи муносибати ҷамъиятӣ; муҳлати амал; мақомоти ваколатдор.

Дар марҳалаи дуюм, иттилоот дар бораи нақшу таъсири қонун дар танзими муносибати мушаххаси ҷамъиятӣ, сатҳи дарки меъёрҳои қонуни амалкунанда дар соҳаи дахлдор; маълумоти оморӣ дар бораи татбиқи қонун қабл ва пас аз қабули он гирдоварӣ мешавад.

Марҳалаи ниҳой тақмили қонунро дар бар мегирад, ки асосан аз дурнамои қонун, бартарафсозии норасоии мавҷуда, тағйиру илова ва навоариҳо ва ғ.-ро дар бар мегирад.

Аз ин бармеояд, ки мониторинги қонунгузорӣ дар марҳалаҳои таҳияи лоиҳаи қонун то тадбиқи он бар асоси сохтори муайян амалӣ шуда, фаъолияти субъектҳоро дар ин самт осон мегардонад. Таҳияи шиносномаи қонун дар тамоми марҳалаи он раванди мониторингро роҳнамоӣ менамояд.

Ҳамин тариқ, талаботҳои асосӣ барои гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ бояд аз инҳо иборат бошанд:

- мавҷудияти методикаи муайяни гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ;
- мушаххас будани самтҳои мониторинги қонунгузорӣ;
- муҳлати муайян, ки дар давраи он механизми мазкур амалӣ мешавад;
- аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ бояд гузаронида шавад;
- дар доираи ҳамкорӣ бо дигар мақомоти давлатӣ ва дигар иштирокдорон анҷом дода мешавад;
- натиҷаҳои мониторинг нашр гардида, пешниҳодот барои тақмили қонунгузорӣ ба мақомоти дорои ташаббуси қонунгузорӣ манзур мешавад.

Дар раванди мониторинг қонунгузор барои субъектҳои он зарур аст, ки василаҳо ва роҳҳои баланд бардоштани самарнокии онро корбарӣ намоянд. Дар амалияи гузаронидани мониторинги қонунгузори дигар кишварҳо аллакай роҳҳои натиҷабахши он ба назар мерасад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ истилоҳи «самаранокӣ» ба мафҳумҳои гуногун фаҳмида мешавад: натиҷабахшӣ, мувофиқатнокӣ, дурустӣ, асоснокӣ ё мақсаднокӣ. Дар робита ба меъёри ҳуқуқӣ, самаранокӣ бо натиҷабахшӣ алоқаманд буда, ҳамчун оқибати муайяни таъсири меъёри ҳуқуқ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ фаҳмида мешавад, ки дар ниҳоят муҳимтарин нишондиҳандаи манфиати иҷтимоӣ ва зарурати қонун мебошад [171, с. 88].

В.В. Лапаев қайд менамояд, ки самарабахшии қонун дар муносибати байни мақсадҳои дар меъёрҳои ҳуқуқии қонун мавҷудбуда ва натиҷаи татбиқи онҳо зоҳир меёбад [45, с. 209]

«Дар илми ҳуқуқ омилҳои асосии ҳуқуқӣ, ки ба самаранокии қонунгузорӣ таъсир мерасонанд, сифати қонунгузорӣ, сифати фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сатҳи шуури ҳуқуқии аҳоли мебошанд. Барои таҳлили сифати ҳуқуқии қонунгузорӣ зарур аст, ки экспертизаи маҷмуии ҳуқуқии онро ташкил кард, ки дар ҳолати зарурӣ чунин самтҳоро дар бар мегирад: 1) экспертизаи идоравӣ, 2) экспертизаи илмӣ ва 3) экспертизаи ҷамъиятӣ» [152, с. 97-104].

Муҳимтарин роҳи тақмили механизми мазкур мавҷудияти асосҳои меъёрии ҳуқуқӣ, консепсия, барномаву ва дастурҳои алоҳида ба шумор меравад. Онҳо танзими ҳуқуқӣ, намудҳо, василаҳо ва тартиби мушаххаси мониторинги қонунгузориро муайян мекунанд.

Қобили зикр аст, ки барнома, тартиб ё дастури мониторинги қонунгузорӣ тамоми паҳлуҳои мониторингро фаро гирифта, раванди мониторинги қонунгузорию ҳамаи субъектҳоро осон мегардонад. Барои роҳандозии ин кор зарур аст, ки стратегияи қонунгузорию дарозмуҳлат, тартиб, барномаи миллӣ ё консепсияи алоҳида таҳия ва қабул карда шавад. Дар доираи санадҳои номбаршуда низоми ягонаи мониторинги қонунгузорӣ ташаккул ёфта, барои татбиқи таҳлил ва баҳодиҳии ғаврий ё ҷорӣ санадҳои қонунгузорӣ мусоидат менамояд.

То ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати тақмили механизми мазкур консепсияву барномаҳо, аз ҷумла, «Консепсияи пешгӯии инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва барномаҳои давлат ва нақшаи таҳияи соҳаҳои қонунгузорию сохтори давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқ, мудофия ва амният, маданӣ ва соҳибкорӣ, молия, андозу гумрук, фаъолияти бонкӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, маориф, кишоварзӣ, ҳифзи муҳити зист, таъминоти ҳуқуқии муносибатҳои байналмилалӣ қабул гардиданд.

Н.Н. Толмачева қайд менамояд, ки дар доираи татбиқи Консепсияи алоҳида бояд асосҳои методологӣ ва методиҳои мониторинги қонун, пеш аз ҳама дастгоҳи ягонаи концептуалӣ таҳия карда шавад. Зарурати омода намудани асосҳои илмӣ ташкил ва гузаронидани мониторинги қонун ҳамчун воситаи амалисозии назорати давлатӣ бо ҳалли масъалаҳои зерини илмиву амалӣ алоқаманд аст: таҳияи низоми муайян ва механизми таъмини мониторинги қонун; муайян намудани меъёрҳои баҳодиҳии объекти мониторинг, чораҳои пешгирӣ ва бартараф намудани камбудӣҳо дар танзими қонунгузорӣ; тақмили раванди қонунгузорӣ ва расмиёти татбиқи қонунгузорӣ ва ғ. [182, с. 5].

Бинобар ин, консепсияҳои қабулшуда ва амалкунанда дар самти сиёсати ҳуқуқӣ ва пешгӯии инкишофи қонунгузорӣ ба таври пурра механизми мониторинги қонунгузориро пешбинӣ накарда, зарурати таҳия, қабул ва тасдиқи «Консепсияи мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро ба миён меорад.

Таҳия ва коркарди асосҳои методологӣ мониторинги қонунгузорӣ ба субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ имконият медиҳад, ки ба таври осон ва аз рӯйи барномаи мушаххас дар фаъолияти худ мониторинги қонунгузориро ба роҳ монанд. Методологияи мониторинги қонунгузорӣ раванди аз ҷиҳати илмӣ ташаккулёфта мебошад, ки бо ёрии он омӯзиши фаъолияти қонунгузорӣ амалӣ мегардад. Самаранокии мониторинг аз интихоби тарзу усулҳои муайян вобаста аст, зеро бо интихоби меъёр ва ҳадафу усулҳои зарурӣ натиҷаи лозимӣ ба даст меояд.

Чуноне ки В. Аксаков менависад «шакли аз ҳама самараноки ташкили доимии мушоҳида, таҳлил ва баҳодиҳӣ сафарҳои сайёр ва вохӯрӣ бо аҳоли мебошад. Институти мониторинг дар доираи васеъ иттилоотонрасонии аҳолиро доир ба фаъолияти мақомоти қонунгузори ҳокимияти давлатӣ, инчунин истифодаи принсипи робитаи мутақобила ба роҳ мемонад. Сифати таҳлили ҳолати муносибатҳои ҷамъиятӣ дар натиҷаи танзими ҳуқуқии онҳо

пурра аз он вобастагӣ дорад, ки то чӣ андоза вакилон маълумот дар бораи равандҳои ҷамъиятӣ ва фикру мулоҳизаҳои аъзои ҷомеа дар даст доранд» [97, с. 77].

Дар Ҷумҳурии Белорус яке роҳҳои баланд бардоштани натиҷабахшии мониторинги қонунгузорӣ муҳокимаи умумӣ, омӯзиши пешниҳодҳои ташкилотҳои илмӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, инчунин шахрвандон оид ба тақмили қонунгузорӣ ва амалияи қонунгузорӣ мебошад (м. 75 Қонуни Ҷумҳурии Белорус «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ») [21]. Таҷрибаи мазкур барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муфид буда, ба пуррасозӣ ва мукамал намудани қонунгузорӣ мусоидат мекунад.

Барои таъмини сифати мониторинг, иштироки субъектҳои гуногун зарур аст. Пеш аз ҳама парламент ҳамчун мақоми қонунбарор субъекти муҳимми мониторинги қонунгузорӣ буда, дар ташкили механизми мазкур кумитаҳову комиссияҳо ё марказҳои дахлдор ва ҳатто вакилон нақши бузург доранд. Дар баробари ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ вакилон ҳамчунин бояд робитаи устуворро бо ҷомеа ва интиҳобкунандагон барпо намуда, дар татбиқи устувори қонунҳо, муайян кардани омилҳои амалӣ нагардидани меъёрҳои ҳуқуқӣ, мутобиқ кардани меъёрҳои қонунгузорӣ ба талаботи замон, бартараф кардани нигилизми ҳуқуқӣ ва ғ. саҳмгузор бошанд.

Ба андешаи Ю Чайка, чиҳати ташкили низоми мониторинг таъсиси зерсохторҳо дар ҳар сатҳи мақомот (дар вазоратҳо, ҳадамот ва агентҳо) ва тақсими вазифаҳо барои амалигардонии мониторинг зарур мебошад. Вазифаи мазкур метавонад ба мақомоти ҳокимияти иҷроия ва сохтори дохилии он дар заминаи фаъолияти мунтазам ва бонизоми меъёрэҷодкунгии соҳавӣ, ҳамзамон ба таври фаврӣ ба сифати санади қабулшуда ва тағйироти муносибатҳои ҷамъиятӣ эътино бахшад [187, с. 45]. Ҳатто барои ба роҳ мондани фаъолияти мониторинги қонунгузорӣ дар дигар кишварҳо марказҳои муайяни мустақил таъсис дода шудааст, ки ин дар оянда барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таҷрибаи босамар хоҳад буд.

Дар баробари ин, иштироки кормандони вазорату идораҳо ба таҳлили қонунҳои соҳавӣ, риоя, иҷро ва муайян кардани норасоиву камбудии онҳо мусоидат мекунад. Дар натиҷаи омӯзишу мушоҳидаҳо вазорату идора, раёсат ва шӯъбаҳои дахлдори онҳо метавонанд ҳулосаҳои худро ҳар моҳ ё ҳар шашмоҳ ба парламент чихати баратарфсозии мушкилоти қонунҳо пешниҳод намоянд.

Дар байни мақомоти давлатӣ аллакай мониторинги стратегияҳо ва нақшаҳои амал гузаронида шудааст, ки яке аз онҳо мониторинги иҷрои Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Нақшаи чорабиниҳои амалисозии он барои марҳалаи якум (солҳои 2021–2025) мебошад. Мониторинги маҷмӯии натиҷаи иҷрои Стратегия ва Нақшаи чорабиниҳои амалисозии он дар асоси санҷишу таҳлилҳои Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, корхона, муассиса ва ташкилотҳои дигар ҷамъбаст гардида, натиҷаҳо, нишондодҳои оморӣ, ҳамчунин сабабу омилҳои иҷро нагардидани Стратегия ва Нақшаи чорабиниҳо муайян шудаанд [234].

Шарти муҳимми низомнокии мониторинг таъминоти сохторӣ ва ташкилии он ҳамоҳангсозии фаъолияти ҳамаи субъектҳо мебошад. Барои утворӣ ва самарабахшии қонунгузорӣ зарур аст, ки институтҳо ва марказҳои илмӣ ҷалб шуда, натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ онҳо ба назар гирифта шаванд. Ҳар мақомоти ваколатдори давлатӣ зимни амалигардонии фаъолияти мониторингии худ бо институтҳои илмӣ ҳамкорӣ ва ё бахши илмӣ дошта бошад. Ин амал чихати омӯзиши ҳолати қонунгузорӣ, омилҳои рушди он ва муайян кардани самтҳои афзилиятноку концептуалии тақмили қонунгузорӣ мусоидат мекунад. Таҳқиқотҳои олимони соҳаҳои гуногун пешниҳодоти муфид оид ба тақмили қонунгузориро фаро мегиранд. Аз ин рӯ, зимни таҳлили ҳолати қонунгузорӣ ба инобат гирифтани тақлифҳо муҳим ва манфиатбахш хоҳад буд.

Аз рӯйи таҷрибаи қонунгузори давлатҳои дигар бармеояд, ки дар баробари мақомоти давлатӣ ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчунин шаҳрвандон низ дар раванди қабули қарорҳо фаъол мебошад. Иқтидори зеҳнии фаъолони ҷомеаи шаҳрвандӣ имкон медиҳад, ки баъзан аз ҷониби онҳо таҳлилу пешниҳодҳои мушаххас манзур гардад. Мас., дар «Харитаи роҳномаи Парламерикас дар роҳ ба сӯи шаффофияти қонунгузорӣ» дарҷ гардидааст, ки мақсади «парламентарон» тақвияти қонунгузорӣ ва мусоидат ба парламент, ҳамчунин беҳтар намудани имконият барои шаҳрвандон ҷиҳати иштирок дар қабули қарорҳои қонунгузорӣ мебошад. Вакилони парламент ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар муколамаи созида барои баҳодихиву арзёбии қонунгузорӣ, ҳамзамон баррасии мушкилоти татбиқи онҳо иштирок менамоянд [93, с. 9]. Моҳияти иштироки шаҳрвандон дар раванди мониторинги қонунгузорӣ аз истифодаи иқтидори зеҳнии онҳо, ташаккули эътимод, тақвияти қонуният, инкишофи маърифати ҳуқуқӣ, ташкили фазои имкониятҳо, масъулиятшиносӣ ва ғ. иборат мебошад.

Иштироки фаъоли институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба рушди қонунгузорӣ ва таҳияи қонунҳои босифат ва ҷавобгӯ ба талаботи ҷомеа мусоидат мекунад. Чуноне ки Т. Петрова ишора мекунад, «...дар фаъолияти қонунэҷодкунӣ, бахусус ҳангоми амалигардонии мониторинг баҳисобгирии манфиатҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ зарур мебошад. Танҳо бо ҷимояи манфиатҳои ҷомеа метавон манфиатҳои давлатро ҳифз кард. Аз ҳама муҳим, мутаносибан манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат ба ҳисоб гирифта шавад, ки нишонаи ҷудонопазир ва воқеии давлати ҳуқуқӣ мебошад» [93, с. 95]. Дар воқеъ тамоми субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ, пеш аз ҳама, бояд зимни таҳлилу арзёбии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва пешниҳоду тавсияҳо бояд манфиатҳои ҷомеаву давлатро ба инобат гиранд.

Бо ҷалби мақомоти давлатӣ ва институтҳои ҷамъиятӣ семинару тренингҳои гуногуни омӯзишӣ роҳандозӣ гардад, ки метавонанд таҷрибаи ташкил ва гузаронидани мониторинг омӯхта, ба нашри маводди ҷопӣ оид ба

иттилоотрасонӣ ва маърифати ҳуқуқӣ мусоидат намояд. Қобили зикр аст, ки соли 2019 аз чониби якчанд созмонҳои ҷамъиятии байналмилалӣ ва дохилӣ мониторинги қонунгузорӣ оид ба пешгирии зӯрварӣ дар оила гузаронида шуда, натиҷаҳои мониторинг ва арзёбии ҷамъиятии «Мушкилоти асосии иҷроии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» дар сатҳи маҳал ва шаклу усулҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои калидии иҷроии он» нашр карда шуд [54]. Дар асоси мониторинги мазкур пешниҳодоту тавсияҳои судманд барои тақмили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» манзур гардид.

Ҳамчунин институтҳои илмӣ ва таълимӣ мутахассисони дорои қобилияти гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ, семинару тренингҳо, расонидани ёрии машваратӣ ба субъектҳо ва иштирокчиёни мониторинг мебошанд, омода менамоянд.

Роҳи муҳимму самарабахши гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ дар ҷомеаи муосир истифодаи технологияҳои гуногуни иттилоотиву коммуникатсионӣ мебошад. Мониторинги қонунгузорӣ бояд таъминоти электронӣ дошта бошад, зеро он ҳамчун роҳи осони баҳодихӣ ва таҳлили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мебошад.

Истифодаи низоми электронӣ дар фаъолияти қонунҷодкунӣ бояд дар мавҷуд будани имконияти пайдарҳамии иҷроии қорҳо дар ҳама марҳалаҳо бо дарназардошти истифодаи комил ва мунтазамии маводи бойгонии марказонидашуда, лоиҳаи қонун, шиносномаи электронӣ, бастаи ҳамаи ҳамаи ҳуҷҷатҳо ифода ёбад [97, с.83].

Ба таърифи И.В. Колесник технологияи мониторинг – низоми донишхоро дар бораи таъсири мутақобилаи воситаҳои иҷтимоӣ, техникӣ ва технологиро дар бар гирифта, дар стратегия, қоидаҳо, тарзу усулҳо, ки дар раванди иҷроии мониторинги ҳуқуқ (мушоҳидаи раванди тадбиқи он) истифода мешаванд, инъикос меёбад ва бо мақсади таҳлили сатҳи

самаранокии меъёрии ҳуқуқие, ки объекти мушоҳида мегарданд ва баҳодихии сатҳи натиҷабахшиву мувофиқатисозии минбаъдаи онҳо равона мегардад. Асоси мундариҷаи воситаҳои мониторинги технологӣ бояд восита, коида, роҳу усулҳои соҳаи омор, ҷомеашиносӣ, математика, кибернетика, мантики расмӣ бошанд, ки ба ғайрияти таҳлили зеҳнӣ ва ихтиёрии пайгирии қонунҳои объективии татбиқи қонун хидмат кунанд [136, с. 245].

Ба назари профессор Б.Х. Раззоқов, яке аз роҳҳои бартараф намудани иллат дар расмиёти қонунгузорӣ таъмини бештари шаффофият дар зинаи истифодаи самараноки технологияҳои муосири иттилоотӣ ва таъсиси силсилаи «майдонҳои мубоҳисавӣ» махсуб меёбад. Ба ин мақсад лоиҳаи қонунҳои нав ё тағйиру иловаҳо ба қонунҳо, ки ба Маҷлиси намояндагон аз субъектҳои ташаббуси қонунгузорӣ ворид мегарданд, ба муҳлати муайян дар сомонии парламентӣ ҷой дода шаванд ва муҳокимаи қаблии онҳо тавасути Маркази миллии қонунгузорӣ ва муассисаҳои илмию таҳсилоти олии касбӣ ба роҳ монда шаванд. Ғайр аз ин, дар назди ҳамин муассиса таъсис додани комиссияи коршиносӣ ҷиҳати ягонасозии истилоҳоти санадҳои қонунгузорӣ тақозои замон мегардад [163, с. 127].

Рушди фазои рақамӣ, ташаккули соҳаҳои қонунгузорӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ дар шароити рақамисозии миқёси васеъ метавонад ба инкишофи институти мониторинги ҳуқуқӣ таъсири мусбат расонад. Бинобар ин, дар равандҳои мушоҳида, таҳлил ва арзёбии ғайрияти қонунгузорӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва амалияи татбиқи онҳо, муайян намудани камбудихои танзими ҳуқуқӣ метавонанд бо истифода аз зеҳни сунъии ҳуқуқӣ анҷом дода шаванд. Дар марҳалаи оянда мониторинги ҳуқуқии объектҳои он бояд аз ҷониби шахс – субъекти ваколатдори мониторинги ҳуқуқӣ таҳлил ва арзёбӣ гардад [192, с. 14].

Ба назари Р.Ш. Шарофзода ва Ғ.А. Шокиров «...таҷрибаи давлатҳои аъзои ИДМ собит менамояд, ки қонунҳои қабулнамуда «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» роҳҳои истифодаи технологияҳои иттилоотиро дар ҷараёни

таҳияи лоиҳаи қонун, қабул ва интишори он, мураттабсозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мониторинги ҳуқуқӣ муайян мекунанд. Дар қонунҳои мазкур ба иттилоотрасонии фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир мешавад. Дар қонунҳои давлатҳои аъзои ИДМ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», ки солҳои охир тағйиру иловаҳо ворид шудаанд, ё дар таҳрири нав қабул шудаанд, бобҳо ва моддаҳои алоҳида оид ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, тафсири ҳуқуқӣ, мониторинги ҳуқуқӣ, мураттабсозии қонунгузорӣ пешбинӣ мешаванд. Меъёрҳои зикршуда ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди ҳуқуқэҷодкунӣ, амалисозӣ, татбиқ, тафсири ҳуқуқ, мураттабсозии қонунгузорӣ, тарғибу ташвиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, шаклҳои гуногуни паҳн намудани иттилооти ҳуқуқӣ дар ИДМ мусоидат менамоянд» [197, с. 132, 138]. Дар қонунҳои ин кишварҳо бевосита меъёрҳо дар бораи интишори санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва ҷойгир намудани онҳо дар порталҳои дигар манбаҳои иттилоотӣ нишон дода шудааст. Бинобар ин, бо дарназардошти таҷрибаи давлатҳои дигар амалисозии мониторинги қонунгузорӣ ва нашри натиҷаҳои мониторинги қонунгузорӣ дар сомонаҳо амри зарурӣ мебошад. Ин амал пеш аз ҳама ба дастрасии мақомоти дорой ваколати ташаббуси қонунгузорӣ ҷиҳати тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва баъдан ба ҳама муҳаққиқону мутахассисон барои анҷом корҳои илмӣ-таҳлилӣ мусоидат менамояд. Ҳамчунин, зарур аст, ки маводди қонунгузорӣ дар чунин платформаҳо мунтазам нав карда шавад.

Истифода аз маҳзани васеи иттилоотӣ ба самаранокӣ ва натиҷабахшии мониторинги қонунгузорӣ мусоидат мекунад. Дар раванди мониторинги қонунгузорӣ иттилоот дар асоси Паёмҳои ҳамасолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон; ахбору ҳисоботҳои мақомоти давлатӣ (мас., ахбори Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон), таҷрибаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ (мақомоти қонунгузор, иҷроия, ва судӣ), ба хусус, натиҷаҳои таҳлилҳои қонунгузорӣ; иттилоот оид ба таҷрибаи татбиқи

санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла таҷрибаҳои судӣ; маводҳои илмӣ-амалӣ ва рӯзномаву маҷаллаҳои илмӣ-таҳлилӣ; иттилооте, ки аз созмонҳои ҷамъиятӣ ва илмӣ, ташкилотҳои ғимояи ҳуқуқи инсон, ВАО, шахрвандон ва дигар манбаҳо ба даст меояд; инчунин маълумоти оморӣ, сотсиологӣ ва ғ. истифода мешавад. Барои мониторинг, пеш аз ҳама, иттилооти дуруст зарур аст.

Барои самаранокии мониторинги қонунгузорӣ истифодаи васеи маҳзани иттилоотӣ, технологияҳои муосир мувофиқи мақсад мебошад. Натиҷаҳои мониторинги қонунгузорӣ, аз ҷумла, ки бо роҳи асоснок кардани зарурати қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тавассути тадқиқоти мониторингӣ дар сомонаҳо нашр ва ба мақоми ваколатдор манзур шаванд. Таҳия ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, аз ҷумла, ташкили низоми махсуси иттилоотӣ имкон медиҳанд, бо ёрии онҳо масоили гуногуни ҳуқуқиву қонунгузорӣ таҳлил карда шаванд. Бо мақсади мубодилаи иттилоот бо ҷомеаи шахрвандӣ оид ба масъалаҳои амали қонунҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ таҳлилҳо ва шарҳҳои гуногунро дарёфт карда, дар фаъолияти мониторинггузаронӣ истифода мешаванд.

Бинобар ин, зарур аст, ки натиҷаҳои мониторинги қонунгузорӣ ва таҳлилу тадқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузорӣ дар сомонаҳои субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ нашр карда шаванд. Ҳамзамон, тавсия дода мешавад, ки ҷиҳати интишори натиҷаҳои мониторинг дар Маркази миллии қонунгузорӣ нашрияи «Мониторинги қонунгузорӣ» таъсис дода шавад.

Ҳамчунин, бо мақсади баҳисобгирӣ ва мураттабсозии қонунгузорӣ, зарурати таъсиси бонки ягонаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба миён омадааст, ки метавонад ҳамаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҷумҳуриявӣ ва маҳаллиро дар бар гирад.

Ба андешаи Ю. Чайка, ҳоло масъалаи мубрам татбиқи мониторинги санадҳои меъёрӣ, ки мақомоти худидораи маҳаллӣ қабул менамоянд, мебошад. Мақомоти худидораи маҳаллӣ масъалаҳоро ҳал менамояд, ки ба

ҳаёт ва шароити воқеии одамон, аз ҷумла, мазмун ва моҳияти истифодаи фонди манзил, ки дар ҳамаи ҳолатҳо ҳуқуқи шаҳрвандро ба манзил таъмин мекунад, ташкили шароит барои таъмини аҳоли бо ҳадамоти тичоратӣ, хуроки умумӣ, нақлиёт ва хизмати маишӣ ва ғ. алоқманд аст [187, с. 42]. Аз ин рӯ, таъсиси бонки санадҳои меъёрии мақомоти худидора гузаронидани мониторинги санадҳои қабулшударо осон намуда, барои бартараф кардани ихтилофоти онҳо бо қонунгузорӣ василаи муҳим мебошад.

Ҳамкориву ҳамоҳангсозии мақомоти давлатӣ, созмонҳои байналмилалию ҷамъиятӣ аз рӯйи самтҳои гуногуни қонунгузорӣ бисёр мушкилоту норасоихоро дар раванди таҳия ва татбиқи қонунҳо бартараф намуда, василаи муҳиму натиҷабахши мониторинги қонунгузорӣ мебошад. Парламент ҳамчун мақоми қонунгузор ҳамаи масъалаҳои қонунро бо роҳи гузаронидани тағйиру иловаҳо бартараф менамояд. Аз ин рӯ, роҳи муҳимму самарабахши мониторинги қонунгузорӣ, ки дигар субъектони он мегузаронад, ин робитаи мунтазам бо парламент мебошад. Ҳар вазорату идораҳо бояд бо парламент ва сохторҳои он ҳамкориро тақвият бахшанд, зеро чунин ҳамкорӣ ба тақмили қонунгузории соҳаи муайян мусоидат мекунад.

Дар раванди мониторинги қонунгузорӣ бояд таҷрибаи фаъолияти қонунгузории кишварҳои хориҷӣ, механизм ва роҳҳои самараноки он омӯхта шавад. Чунин иқдом ба таҳияи консепсияи миллии мониторинги қонунгузорӣ ва методикаи гузаронидани он муфид мебошад. Таҷрибаи байналмилалӣ дар самти мониторинги қонунгузорӣ имконият медиҳад, ки механизм ва роҳҳои самарабахши он корбарӣ шаванд.

Барои ба даст овардани натиҷаҳои зарурӣ зимни мониторинги қонунгузорӣ таҳлил ва баҳодиҳии муносибатҳои ҷамъиятӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, ҳар муносибати нави ҷамъиятӣ, ки танзими ҳуқуқиро талаб менамоянд, бояд мавриди омӯзиш қарор дода шуда, хулоса ва тавсияҳои мунтазамро пешниҳод намоянд. Иқдоми мазкур анҷом додани як

идда таҳқиқоту таҳлилҳоро дар бар мегирад. Дар ин самт зарур аст, ки ба таҳқиқоти илмӣ дар соҳаҳои ҳуқуқӣ ва самтҳои алоҳидаи он, хусус, ҳуқуқэҷодкунӣ эътибори ҷиддӣ дода шавад. Зеро таҳлилу ҳулосаҳои олимону ҳуқуқшиносон дар самтҳои гуногуни қонунгузорӣ ба тақмили қонунҳо мусоидат менамояд. Дар мониторинги қонунгузорӣ таҳқиқоти илмӣ омили муҳимм буда, имкон медиҳад, ки қонунҳои босифат эҷод ва татбиқи самарноки онҳо ба роҳ монда шавад. Бинобар ин, ҷалби институтҳо илмӣ ва таҳлилӣ дар ин самт муассиру мақсаднок хоҳад буд.

Риояи меъёрҳои техникӣ-ҳуқуқӣ дар раванди мониторинги қонунгузорӣ амри муҳим мебошад. Ба андешаи муаллифон мониторинги ҳуқуқӣ ҳамчун шакли фаъолияти ҳуқуқӣ аз унсурҳои техникӣ ва ҳуқуқӣ иборат аст. Онҳо маҷмуи тарз ва воситаҳои мушоҳида, таҳлил ва баҳодиҳии иттилооти ҳуқуқӣ, ҳамчунин меъёр ва нишондоҳои самарабахшии қонунҳоро амалияи татбиқи онҳо мебошанд [52, с. 34].

Дар раванди мониторинги қонунгузорӣ бояд ба ҷиҳати муҳимми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ – **забон ва истифодаи ислоҳот** диққати асосӣ равона гардад. Истилоҳоти ҳуқуқӣ яке аз воситаҳо ва техникаи ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳамзамон талаботи асосии қонунгузорӣ буда, ҳангоми гузаронидини мониторинги ҳуқуқӣ ба он диққати асосӣ дода мешавад. Он ҳамчун маҳаки асосӣ ва нишондиҳандаи сифати қонун баромад намуда, масъалаҳои марбут ба он дар натиҷаи мониторинги қонунгузорӣ ошкор карда мешаванд.

Ба таърифи Р.Ш. Шарофзода, истилоҳоти ҳуқуқӣ маҷмуи истилоҳҳои ҳуқуқӣ, ифодаҳои забонии мафҳумҳое, ки дар қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ истифода мешаванд, мебошад. Муаллиф [71, с. 392] ба чанд талаботи истифодаи истилоҳот, аз ҷумла, якмаъноӣ, оммафаҳмӣ, умумиэътироф, устуворӣ (бо қабули санадҳои нав тағйир намеёбад), истифодаи истилоҳот барои амалияи тўлонӣ бо назардошти низоми ҳуқуқии ҷумҳурӣ таъкид намудааст.

Тибқи м. 50 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» барои истифодаи истилоҳот чунин шартҳо гузошта шудааст: истилоҳоти санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд бо истифода аз калима ва ибораҳои оммафаҳм тартиб дода шавад; ҳамоно як истилоҳ дар санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд як маъноро ифода намуда, мазмунӣ ягона дошта бошад; дар ҳолати зарурати дақиқ намудани истилоҳот ва мафҳумҳои дар санади меъёрии ҳуқуқӣ истифодашуда дар санад моддае (қисме, банде) оварда мешавад, ки дар он моҳияти ин истилоҳоту мафҳумҳо шарҳ дода мешавад; истилоҳоти махсус мумкин аст дар санади меъёрии ҳуқуқӣ танҳо бо ҳамоно маъно истифода гардад, ки он дар соҳаи махсуси дахлдор истифода мешавад. Истилоҳоти махсус бояд дар санади меъёрии ҳуқуқӣ шарҳ дода шавад.

Чуноне ки И. Бачилло менависад, шартҳои муҳимми мониторинги низомнок ва мутташакилона қоркард ва риояи ҳатмии дастгоҳи ягонаи мафҳумҳо мебошад. Истилоҳот, шарҳдиҳии якмаъноии категорияҳо ва мафҳумҳо дар низоми мониторинг барои ташкили мониторинги ҳуқуқӣ бисёр муҳим мебошанд. Бидуни он натиҷаи бесобиқа ва боэътимод ва арзёбии онҳо имконнопазир аст. Мафҳумҳо дар низоми мониторинг ва баҳодиҳии натиҷаи онҳо бояд на танҳо барои мутахассисон, балки барои ашхосе, ки қонунро татбиқ ва иҷро мекунанд, фаҳмо бошад [106, с. 16].

Ба андешаи А.Ғ. Холиқзода яке аз мушкилоти асосии сифати қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони қонунҳои ҷумҳурӣ ворид шудани теъдоди зиёди калимаҳои истилоҳоти арабӣ мебошад [87, с. 574].

Бинобар ин, санҷиши қорбурди истилоҳоти ҳуқуқӣ яке аз вазифаҳои мониторинги ҳуқуқӣ мебошад. Барои санҷиши низоми истилоҳот дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ матни санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд аз ҷиҳати мавҷудияти мафҳум, истилоҳу таърифҳо ва ғ. омӯхта шаванд. Санади меъёрии ҳуқуқӣ ё гурӯҳи онҳо барои якхела будани истифодаи мафҳумҳо, истилоҳоту таърифҳо дар онҳо баҳо дода, дар бораи мавҷудият ё набудани

низомии ягонаи концептуалӣ ва иттилоотӣ, ки ба амалияи татбиқи ҳуқуқ таъсири манфӣ мерасонад, хулоса бароварда мешавад.

Бинобар ин, барои бартараф кардани масъалаҳои марбут ба истифодаи дурусти истилоҳот метавонад тавассути мониторинги қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бартараф карда шавад. Зимни мониторинги қонунгузорӣ ва мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба оммафаҳм будани истилоҳот, ягонагии онҳо аз ҷониби субъекти мониторинг таъмин карда шавад. Барои қабули як истилоҳи хориҷӣ ё истилоҳи низомии дигар кишвар таҳлилу омӯзиши пешакӣ ба миён меояд. Аз ин рӯ, ба воситаи мониторинг ё таҳқиқоти илмӣ вазифаи мазкур анҷом дода мешавад.

Ҳоло таъмини ягонагии истилоҳоти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ масъалаи актуалӣ мебошад. Ҳалли масъалаи мазкур, ба андешаи Л.Ю. Фомина воситаҳои зерин имконпазир мебошанд: шарҳдиҳии (дефинитсия)-и мафҳумҳои ҳуқуқӣ, ки истилоҳоти меъёрии ҳуқуқиро ифода мекунанд; экспертизаи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва тезаурус (таҳлили забонӣ, решагӣ, таҳияи луғатҳо) [186, с. 97].

Интиҳоби истилоҳот ва мувофиқати онҳо ба соҳа ва самти муайяни танзими ҳуқуқӣ ҷанбаи муҳимми забонии мониторингро ташкил медиҳад. Мутахассисон як истилохро бо дарназардошти хусусиятҳои соҳаи ҳуқуқ ба таври гуногун шарҳ медиҳанд. Маҳз, мониторинги қонунгузорӣ василаи муҳимми истифодаи дурусти истилоҳу мафҳумҳои ҳуқуқӣ ба шумор меравад, зеро он метавонад, воситаҳои пешниҳодкардаи болозикрро фаро гирад. Бинобар ин, дар сатҳи мақомоти давлатӣ мақомоти муайян метавонад мониторинги ҳуқуқӣ гузаронида, масъалаҳои марбут ба истифодаи истилоҳоти ҳуқуқиро омӯзад. Зимни татбиқи мониторинги татбиқи ҳуқуқ маълумот дар бораи амалияи татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва мавҷудияти ягонагӣ ва оммафаҳмии низомии истилоҳот дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳлилу баҳогузорӣ мешаванд.

С.М Изместеева ҷонибдори он аст, ки таълимоти илмӣ метавонад шакли мониторинги ҳуқуқӣ бошад. «Гарчанде, ки доктрина дар ФР манбаи эътирофшудаи ҳуқуқ нест, он метавонад ба таҳияи консепсияи қонунгузорӣ ва мундариҷаи лоиҳаҳои қонун, аз ҷумла, аз нуқтаи назари истифодаи истилоҳот таъсир расонад [212, с. 119]. Тибқи таълимоти илмӣ мониторинг ба такмили амалияи татбиқи қонунгузорӣ ва баланд бардоштани сифати он нигаронида шудааст. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф муносибати умумӣ лозим аст, ки бояд мониторинги ҳуқуқии байналмилалиро дар бар гирад. Бо истифода аз натиҷаи таҳқиқоти илмӣ, сифати забонӣ-имлоии қонунҳо такмил дода шуда, истилоҳу мафҳумҳои гуногун ва мутобиқ ба арзишҳои миллӣ-фарҳангиро фаро шаванд.

Натиҷаи мониторинги қонунгузорӣ ба самарнокии танзими ҳуқуқӣ мусоидат мекунад. Р.Ш. Шарофзода дар асари худ омилҳои самаранокии танзими ҳуқуқиро нишон додааст: сатҳи сифатии қонунҳо, санадҳои меъёрии зерқонунӣ, санадҳои ҳуқуқии фардӣ, қабули онҳо бо назардошти ҳадафҳои наздик ва стратегияи танзими ҳуқуқӣ; сатҳи амалишавии (истифода, риоя, иҷро)-и ҳуқуқ, сатҳи маърифати ҳуқуқии аҳоли, ғайрияти мақомоти давлатӣ, вазъи қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа, шароитҳои ҳаёти ҷомеа (иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, маънавӣ-фарҳангӣ); сатҳи сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ; аниқу возеҳ ва фаҳмо будани онҳо, дорои имкони татбиқшавӣ будани онҳо ва ғ. [72, с. 226]. Қобили зикр аст, ки омилҳои номбаршуда метавонанд дар натиҷаи гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ ба даст оянд.

Ҳамчунин тақвияти шуури ҳуқуқии шаҳрвандон ва коҳиши нигилизми ҳуқуқӣ омили дигари самаранокии мониторинги қонунгузорӣ мебошад. Профессор Э.С. Насриддинзода дуруст қайд менамояд, ки «фарҳанги ҳуқуқӣ сатҳи инкишофи ҳаёти ҳуқуқӣ ва ҳолати сифати онро иникос менамояд» [55, с. 78]. Мониторинги афкори аҳоли оид ба амали санади меъёрии ҳуқуқии дахлдор, ошкор намудани андешаҳо нисбат ба амали меъёрҳои қонунгузорӣ

муҳим аст [194, с. 39-40]. Чунин равиш омили муҳимми таҳлили сифати қонунгузорӣ мебошад. То ҳол аз ҷониби олимони ватанӣ оид ба баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ, бахусус фарҳанги касбӣ, фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон, фарҳанги ҳуқуқи инсон ва ғ. таҳқиқоти фаровон аз ҷониби ҳуқуқшиносони мо анҷом дода шудааст, ки дар натиҷаи омӯзиши онҳо механизм ва роҳҳои муассири ташаккули фарҳанг ва шуури ҳуқуқии ҷомеа пешниҳод гардидаанд [55; 297; 224; 226]. Дар воқеъ, фарҳанг ва шуури қомили ҳуқуқии ҷомеа шартӣ асосии риоя ва иҷроиши қонунҳоро таъмин менамояд, мушкilotи қонунгузорӣ ва амалияи онро коҳиш медиҳад.

Барои самаранокии мониторинги қонунгузорӣ манзур қардани тақлифу пешниҳодҳо аз ҷониби субъектҳо, ки ғайрияти мақруро амалӣ менамоянд, муфид мебошад.

Натиҷаҳои мониторинг на танҳо бояд дар тасҳеҳ ё қабули санад, балки аз тавсияҳо низ иборат бошад: тарзи ташкили ғайрияти мақмоти идоракунӣ (тағйир ё муайян намудани вазифаҳо), эҷоди заминаҳои моддӣ (маблағгузорӣ, рушди инфрасохтори асосӣ ва ғ.), ташаккули рафтори шаҳрвандон, таъмини рафтори дуруст бо истифода аз як қатор усулҳо (иттилоотрасонӣ, фароҳам овардани шароит барои истифода аз ҳуқуқҳо, ҳавасмандгардонӣ ва ғ.), баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ [193, с. 89-95].

Ҳамчунин ба роҳҳои самаранокии натиҷаҳои мониторинги қонунгузорӣ муайян қардани қонунҳо, ки ба қарқард нӣёз доранд. Зимни истифодаи усули таҳлил пешниҳоди қардани тағйиру иловаҳо ва тақлифҳои воқеӣ ва мушаххас барои барқараф қардани нуқсонҳо ва тақмили қонунгузорӣ роҳи дигари натиҷабахшии мониторинги қонунгузорӣ мебошад.

Тақмили мониторинги қонунгузорӣ ба рушди ғайрияти қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад. Чуноне ки профессор А.В. Малко менависад: «мониторинг имкон медиҳад, ки дар оянда самтҳои асосии қори меъёрэҷодкунӣ ба таври муфассал ба нақша гирифта шаванд, муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бояд ба соҳаи танзими ҳуқуқӣ дохил гарданд,

муайян гарданд, санадҳои меъёрии ҳукукии нав қабулшуда бо самтҳои асосии стратегии сиёсати ҳукуқӣ мувофиқ карда шаванд. Мониторинг на танҳо дар соҳаи қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи он, инчунин дар раванди таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳукуқӣ барои муайян кардани мақсаднокии муқаррар намудани баъзе меъёрҳои ҳукуқӣ, ки ба пешгирии хатоҳои қонунгузорӣ ва сарфаи захираҳои моддию ташкилӣ дар раванди қонунҷодкунӣ мусоидат мекунад» [47, с. 184]. Ҳамзамон дар натиҷаи мониторинги қонунгузорӣ самарбахшии фаъолиятҳои гуногуни ҳукуқӣ, аз ҷумла, ҳукуқҷодкуниву ҳукуқтатбиқкунӣ зоҳир мегардад. Маҳз таҳлилҳои илмӣ ва амалӣ ва пешниҳоди хулосаҳо, ки аз мониторинг бармеоянд, сифати қонунҳоро баланд бардошта, ҳамзамон сатҳи амалигардонӣ ва татбиқи ҳукуқҳои шаҳрвандонро осон мегардонанд.

Яке аз роҳҳои муҳимми тақмили қонунҳо тавассути механизми мониторинги қонунгузорӣ ғирдоварии таҳқиқотҳои илмӣ ва диссертатсионӣ буда, ба инобат ғирифтани хулосаҳои илмии олимони соҳаи ҳукуқ ба мукамал гардонидани соҳаҳои гуногуни қонунгузорӣ мусоидат менамояд. Дар асоси таҳқиқоти олимони ватанӣ «дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ аз соли 1991 то соли 2023 зиёда аз 60 рисолаҳои докторӣ ва номзадӣ дар соҳаи ҳукуқ ва қонунгузорию ҷиноятӣ ҳимоя гардидаанд, лекин то ҷи андоза навағониҳои ин рисолаҳои илмӣ дар лоиҳаи Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нава истифода гардидаанд, маълумоти дақиқ дастрас нест ва ин мавзӯ тадқиқоти иловагиро талаб менамояд» [109, с. 261]. Маҳз мониторинги навағониҳои рисолаҳои илмӣ яке аз роҳҳои баланд бардоштани фаъолияти мониторинги қонунгузорӣ буда, аз ҷониби субъекти ваколатдор метавонад тавсияҳои амалии таҳқиқот бо дарназардошти техникаи ҳукуқҷодкунӣ коркард шуда, ба мақомоти қонунгузор пешниҳод гардад.

Ҳамин тариқ, талаботҳои мониторинги қонунгузорӣ шарт ва маҳаққое асосие мебошанд, ки риояи онҳо дар раванди гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ ба эътибор ғирифта мешаванд.

Бо риояи талаботи мониторинги қонунгузорӣ натиҷаи фаъолияти мазкур ба даст меояд. Роҳҳои муҳими баланд бардоштани натиҷабахшии мониторинги қонунгузорӣ чунин мебошанд:

- мавҷудияти асосҳои меъёрии ҳуқуқӣ, консепия, барномаву дастурҳои алоҳида;
- ташкили вохуриву суҳбатҳои мунтазам бо аҳоли;
- иштироки доираи васеи субъектҳои гуногун, ҳамчунин институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди мониторинги қонунгузорӣ;
- истифода аз технологияҳои гуногуни иттилоотиву коммуникатсионӣ;
- таҳкими ҳамкориву ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ, созмонҳои байналмилалю ҷамъиятӣ;
- истифода аз маҳзани васеи иттилоотӣ, маводди ВАО, нашрияҳо ва таҳлилу таҳқиқоти илмӣ;
- омӯзиши таҷрибаи фаъолияти қонунгузори кишварҳои хориҷӣ;
- таҳлил ва баҳодиҳии муносибатҳои ҷамъиятӣ;
- риояи меъёрҳои техникаи ҳуқуқӣ, бахусус риояи меъёрҳои забони қонун ва истифодаи дурусти истилоҳот;
- тақвияти шуури ҳуқуқии шаҳрвандон ва коҳиши нигилизми ҳуқуқӣ.

ХУЛОСА

Дар раванди ҳалли масоили назариявӣ ва амалии дар таҳқиқоти диссертатсионӣ гузошташуда хулосаҳои зерини бароварда шуд:

1. Мониторинги ҳуқуқӣ фаъолияти алоҳидаи ҳуқуқӣ буда, бо мақсади пайгирӣ, баҳодихӣ ва арзёбии навъҳои гуногуни фаъолияти ҳуқуқӣ, аз ҷумла, фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниву қонунгузорӣ, фаъолияти ҳуқуқтатбиқкуниву ҳуқуқҳифзкунӣ ва ғ. истифода мешавад. Ба маънои дигар мониторинги ҳуқуқӣ навъи фаъолияти субъекти ваколатдорест, ки ба таҳлил ва баҳодихии раванди фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ (таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ), фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ (риоя ва амалигардонии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ) ва дар маҷмӯъ, фаъолияти ҳуқуқӣ равона мегардад. Байни фаъолияти назоратӣ ва мониторинги ҳуқуқӣ ягонагӣ ва фарқиятҳо вучуд дорад. Ҳар ду нишонаҳои умумӣ, аз ҷумла, раванди мушоҳида, иттилоотрасонӣ, таҳлил ва ғ. доранд. Аммо назорат хусусияти таъсиррасонии идоракунӣ ва ҳуқуқҳифзкунӣ дошта, мониторинг бошад ҳамчун тадбири муассиру самараноки таҳия, риоя ва иҷрои меъёрҳои ҳуқуқист, ки ба фаъолияти назоратӣ мусоидат менамояд. Моҳияти мониторинги ҳуқуқӣ дар баланд бардоштани сатҳу сифати фаъолиятҳои ҳуқуқэҷодкуниву ҳуқуқтатбиқкунӣ, ҷоннок гардидани фаъолияти субъектҳои он, иттилоотрасонии ҳамаи ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва шаҳрвандон дар хусуси қонунгузории мавҷуда, ҳамчунин баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва фарҳангии ҳуқуқии омма ва қормандони мақомоти давлатӣ зоҳир мегардад.

Мониторинги ҳуқуқӣ ҳамчун фаъолияти алоҳида ва институти муосири ҳуқуқӣ метавонад дар намудҳои гуногун амалӣ карда шавад, ки ба онҳо мониторинги қонунгузорӣ, мониторинги қонун ва ғ. дохил мешавад. Олимон-ҳуқуқшиносон (назарияшоносону ходимони амалия) дар таҳқиқоти худ истилоҳоти гуногун, аз ҷумла, мониторинги қонунгузорӣ; ҳуқуқэҷодкунӣ; татбиқи ҳуқуқ ё амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ; фазои ҳуқуқӣ; соҳаи ҳуқуқӣ; низоми ҳуқуқӣ; санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; фаъолияти қонунгузорӣ;

мониторинги фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; мониторинги зиддикоррупсионӣ ва ғ. истифода кардаанд. Ҳамаи истилоҳоти болозикр чузъи мониторинги ҳуқуқӣ буда, бо ҳадафи пурракунӣ, такмил ва рушди самт ё фаъолияти муайяни ҳуқуқӣ равона карда мешаванд[13-М].

2. Мониторинги қонунгузорӣ низоми мукаммали таҳлил, баҳодихӣ ва дурнамои рушди қонунгузорӣ, навъи мониторинги ҳуқуқӣ ва яке аз воситаҳои муосири техникаи ҳуқуқӣ мебошад. Мониторинги қонунгузорӣ дар муқоиса ба дигар намудҳои мониторинги ҳуқуқӣ васеъ мебошад, зеро ҳамаи фаъолиятҳои марбут ба арзёбӣ ва баҳодихии раванди қонунҷодкунӣ, иттилоотрасонии ҷомеа аз вазъи қонунгузорӣ, сатҳи риоя ва татбиқи қонунҳоро фаро мегирад. Хусусиятҳои мониторинги қонунгузорӣ: фаъолияти давлатии мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдор оид ба санҷиш, мушоҳида, баҳодихӣ, таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва раванди қонунгузорӣ; фаъолияти низомнок ва доимист, ки дар раванди қонунгузорӣ ва татбиқи қонун амалӣ мешавад; усули амалигардонии назорати давлатӣ, ки қоркарди воситаҳои самараноки пешгирӣ ва бартарафсозии мушкilotи қонунгузорӣ ва ташаккули низоми ҳулосаву таклифҳоро дар бар мегирад; воситаи ҷамъоварии иттилоот, таҳлил ва баҳодихии санадҳои қонунгузорӣ ва пешгӯии дурнамои рушди он мебошад; аз ҷониби субъектҳои гуногун (мақомоти давлатӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ) амалӣ мегардад; бо мақсади муайян кардани нуқсону ихтилофот дар қонунгузорӣ ва бартарафсозии онҳо қорбурд мешавад. Тавассути мониторинги қонунгузорӣ масъалаҳои такрорёбӣ ва норасоии меъёрҳо дар санадҳои қонунгузорӣ, муҳолифати байни санадҳои қонунгузорӣ, ба вуҷуд омадани ҳолатҳои коллизсионӣ дар санадҳои зикршуда ҳал шуда, механизми такмили танзими меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва фаъолияти қонунгузорӣ, таъмини рушди устувори низоми ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад.

Ташаккули мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ду марҳаларо дар бар мегирад: аз соли 2008 то соли 2017 ва аз соли 2017 то

инҷониб. Маҳз дар ин давра, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21 декабри соли 2021 ба дӯши Маҷлиси Олӣ ва дигар мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда вазифаи таҳлили мунтазами қонунгузорӣ, аз ҷумла, мониторинги амалишавии санадҳои қонунгузорӣ гузошта шуд. Зарурати мониторинги қонунгузорӣ дар бархе аз стратегия, концепсия ва барномаҳо муқаррар гардид.

Байни мониторинги қонунгузорӣ ва мониторинги татбиқи қонунҳо ё санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ фарқ гузошта мешавад. Мониторинги қонунгузорӣ дар муқоиса ба дигар намудҳои мониторинги ҳуқуқӣ васеъ буда, ҳамаи фаъолиятҳои марбут ба арзёбӣ ва баҳодиҳии раванди эҷоди меъёрҳои қонун, иттилоотрасонии ҷомеа аз вазъи қонунгузорӣ, сатҳи риоя ва татбиқи қонунҳоро фаро мегирад. Дар раванди мониторинги қонунгузорӣ ба чунин маҳакаҳо ба мисли ҳаҷми қонунгузорӣ, намудҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, миқдори тағйироту иловаҳо ба санадҳои ҳуқуқӣ ва шумораи санадҳои ҳуқуқии аз эътибор соқитгардида диҷат дода мешавад. Дар навбати худ, мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бошад, таҳлил ва омӯзиши таҷрибаи судӣ барои муайян намудани мавҷудияти хатоҳо ва норасоӣҳо дар қонунгузории амалкунанда мебошад. Яъне, мониторинги қонунгузорӣ ва мониторинги татбиқи қонунҳо ҷузъи мониторинги ҳуқуқӣ мебошад, гарчанде онҳо ба ҳамдигар мушобеҳ нестанд.

Вазифаҳои мониторинги қонунгузориро мушоҳида, иттилоотӣ-маърифатӣ, илмӣ-таҳлилий, назоратӣ, таҷрибавӣ-муқоисавӣ, пешгӯӣ, банақшагирӣ ва дурнаморо ташкил медиҳад. Ҳадафи мониторинги қонунгузорӣ таъмини сифати санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, баланд бардоштани самаранокии қонунгузорӣ ва амали меъёрҳои ҳуқуқӣ, натиҷабахшии фаъолияти субъектҳои он, тақмили фаъолияти қонунгузорӣ, самтҳои рушди соҳаҳои он, таҳлил ва ҷамъбасти таҷрибаи хориҷӣ ҳангоми таҳияи қонунҳо мебошад. Арзёбӣ, мушоҳида ва баҳодиҳии мунтазами санадҳои меъёрии

хукукии амалкунанда ба ҳалли масъалаҳои ҳуқуқэҷодкунӣ ва навсозии он мусоидат намуда, мониторинги қонунгузорӣ манбаи муҳимми маълумот барои таҳияву тақмили санадҳои қонунгузорӣ, рушду ташаккули сиёсати ҳуқуқӣ ва фаъолиятҳои гуногуни ҳуқуқӣ ва яке аз воситаҳои баланд бардоштани фарҳанги ҳукукии ҷомеа ба шумор меравад.

Мониторинги қонунгузорӣ дар маҷмӯъ ба чунин намудҳо, вобаста аз: – субъектҳо (давлатӣ, ҷамъиятӣ); – сатҳ (комплексӣ ва соҳавӣ); – сатҳ (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ); – соҳа (конститутсионӣ, маданӣ, маъмурӣ, ҷиноятӣ ва ғ.); – низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (конститутсия, санадҳои байналмилалӣ, қонунҳо, санадҳои зерқонунӣ); – аҳаммият ва хусусияти иҷро (ҳатмӣ, ихтиёрӣ, проспективӣ, ретроспективӣ, пешгӯӣ, ғаврӣ, машваратӣ ва ғ.); – муҳлат (доимӣ, муваққатӣ); – нақша (ҷорӣ, барномавӣ, ғайрибарномавӣ, якдафъона); – самти натиҷаҳо: дохилӣ, берунӣ; – объект: а) алоҳида (нисбат ба як объект мониторинг); б) маҷмӯӣ, (аз рӯйи ҷандин объектҳои мониторинг); в) мавзӯӣ (як предмети алоҳидаи мониторинг) ва ғ.

Ҳамчунин мониторинги қонунгузорӣ мониторинги ташкили қонунгузорӣ; ҳолати қонунгузорӣ; иҷрои қонунгузорино дар бар мегирад. Мониторинги ташкили қонунгузорӣ (мониторинги қонунэҷодкунӣ) ба таъмини фаъолияти қонунбарории субъекти муайян нигаронида шудааст ва маълумотро дар бораи ин фаъолият инъикос мекунад, ки унсурҳои онро мониторинги тағйиру иловаҳо; сатҳи риояи қонунгузорӣ; муносибатҳои ҳуқуқӣ ва танзими ҳуқуқӣ; раванди қонунгузорино дар бар мегирад[2-М].

3. Принципиҳои мониторинги қонунгузорӣ моҳияти фаъолияти мазкур ва талаботи асосии рафтори субъекти муайяно ҳангоми гузаронидани мониторинг ифода мекунад. Ин принципҳо ба умумӣ ва махсус ҷудо шаванд. Принципиҳои умумӣ асосан қонуният, демократизм, илмият, касбият ва қордонӣ, ошқорбаёнӣ, комплексиву банақшагирӣ, объективизм ва ғ.-ро дар бар мегиранд. Ба принципиҳои махсус ҳатмият, муттасилӣ, низомнокӣ, мақсаднокӣ, фарогирӣ, иттилоотрасонӣ, ягонагӣ ва ғ. дохил мешаванд. Дар

раванди мониторинги қонунгузорӣ риояи принципҳои мазкур шартӣ асосӣ барои субъекти ваколатдор ба шумор меравад ва ҳамчун омили натиҷабахши фаъолияти мазкур баромад менамоянд [2-М, 11-М].

4. Мониторинги қонунгузорӣ низ дар баробари дигар намудҳои фаъолияти ҳуқуқӣ дорои методология мебошад, ки тавассути он чунин фаъолият ба роҳ монда шуда, натиҷаҳои муайян ба даст меоянд. Усулҳои мониторинги қонунгузорӣ маҷмуи тарзу воситаҳои илман асоснок буда, бо ёрии онҳо иштирокдорони мониторинг кушиш мекунанд, то фаъолияти худро оид ба тақмили қонунгузорӣ тавре ба роҳ монанд, ки самаранок бошад. Дар раванди мониторинги қонунгузорӣ усулҳои умумии назариявии илмӣ маърифат, ки таҳлил, синтез, муқоиса, абстрактсия, усулҳои индуксия ва дедуксия, пешгӯӣ ва ғ. истифода мешаванд. Усулҳои махсус аз тарзу воситаҳои иборатанд, ки қорбурди онҳо имкон медиҳад хусусияти объекти мониторинг ошкор карда шавад. Дар мониторинги қонунгузорӣ ба усулҳои махсуси ҳуқуқӣ, аз ҷумла усулҳои озмоиш (эксперимент)-и ҳуқуқӣ, муқоиса, мушоҳида, пешгӯӣ, таҳлил, экспертиза, усулҳои сотсиологӣ ва ғ. дохил мешаванд. Ҳамчунин усулҳо вобаста ба мониторинги қонунгузории соҳаҳои алоҳида низ ташаккул меёбанд. Яъне, усулҳои мониторинги қонунгузории ҷинойтӣ, маданӣ, экологӣ ва ғ. мавҷуд аст [2-М, 4-М].

5. Асосҳои ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ заминаҳои ҳуқуқие фаҳмида мешаванд, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар шуда, меъёрҳо вобаста ба танзими фаъолияти мазкурро дар бар мегиранд. Ба чунин асосҳо дохил мешаванд: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; санадҳои байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кардааст; қонунҳо; фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар заминаи онҳо консепсия, барнома, стратегияҳо қабул шудаанд); паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон; санадҳои зерқонунӣ (тартиб, низомнома, дастурамал ва ғ.).

Ба сифати заминаи асосии мониторинги қонунгузорӣ Конститутутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад, ки дар бобҳои алоҳидаи он механизми мониторинги қонунгузорӣ дар шакли ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ муқаррар шудааст. Онҳо зимни татбиқи муқаррароти қонунгузорӣ бархе аз муҳолифат ва норасоӣҳоро дар қонунҳо ошкор менамоянд, ки ҳамчун яке аз унсурҳои фаъолияти мониторинги қонунгузорӣ махсус меёбад. Нақш ва моҳияти Конститутутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун асоси мониторинги қонунгузорӣ бо чунин аломатҳо инъикос меёбад: пеш аз ҳама, дар конститутутсия дигар асосҳои ҳуқуқии мониторинги қонунгузорино муайян мекунад; механизми амалигардонии мониторинги қонунгузорино бо роҳи таҳкими низоми ҳокимияти давлатӣ мустаҳкам менамояд; дар асоси конститутутсия қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ, роҳнамо ва барномаҳои муайян қабул мешаванд, ки дар онҳо вазифа, тартиб ва роҳҳои самарабахши механизмҳои мониторинги қонунгузорӣ муқаррар мегарданд.

Заминаи муҳими мониторинги қонунгузорино қонун ташкил медиҳад. Дар бисёр кишварҳои узви ИДМ қонунҳо дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул шудааст, ки тартиби таҳия, ташхис, қабул, интишори расмӣ, қатъёбӣ, тафсири санадҳои меъёрии ҳуқуқиро танзим менамояд. Чунин қонунҳо, чун қоида, меъёрҳои мониторинги ҳуқуқиро дар бар мегиранд. Дар Тоҷикистон низ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» қабул шудааст, ки фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим менамояд. Дар ин қонун моддаи алоҳида ба мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бахшида шудааст. Дар асоси Конститутутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» санадҳои зерқонунӣ дар шакли фармону қарорҳо аз ҷониби мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ қабул мешаванд, ки ба ташкили мониторинги қонунгузорӣ дар соҳаҳои алоҳида замина мегузоранд[7-М].

6. Самаранокӣ ва натиҷабархшии мониторинги қонунгузорӣ аз механизми такмилёфтаи татбиқи он вобастагӣ дорад, ки фарогири раванду марҳалаҳо, субъекту объектҳо, методология, тартиб, талабот ва воситаҳои зарурӣ мебошад. Ҳамчунин механизми мониторинги қонунгузорино нақшаву барномаҳо ташкил медиҳанд, ки дар қараёни мониторинги қонунгузорӣ аз қониби мақоми ваколатдор мавриди истифода қарор мегиранд. Ба маънои васеъ, механизми мониторинги қонунгузорӣ низоми ташкилию ҳуқуқиест, ки ба таври мунтазам субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ бо мақсади омузиши қонунгузорию амалкунанда, омода ва татбиқи пешниҳодҳо оид ба такмили он, ҳамчунин дурнамои қабули қонунҳои нав амалӣ мегардонанд. Ба сифати унсурҳои асосии механизми мониторинги қонунгузорӣ банақшагирӣ (таҳияи нақшаи фаъолият), ҳамоҳангсозӣ, таҳлил, натиҷагирӣ ва қорқарди пешниҳоду таклифҳо баромад мекунанд.

Мониторинги қонунгузорӣ ҳама марҳалаҳои таҳияи санади меъёрии ҳуқуқ – марҳалаи оғози қорқарди он, марҳалаи ба шаклдарории ниҳоии санад ва татбиқи онро фаро мегирад. Дар умум, мониторинги қонунгузорӣ метавонад дар шакли қорӣ ва фаврӣ гузаронида шавад. Мониторинги фаврии қонунгузорӣ дар марҳалаи аввали таҳия ва қабули санади меъёрии ҳуқуқӣ ва мониторинги қорӣ мунтазам вобаста ба соҳаи алоҳидаи қонунгузорӣ ё санадҳои алоҳидаи меъёрии ҳуқуқ ба роҳ монда мешавад. Дар маҷмӯъ мониторинги қонунгузорӣ қунин марҳалаҳо дар бар мегирад: якум, муайян қардани субъект ва объекти мониторинг; дуюм, мушаххас намудани заминаҳои ҳуқуқии он; сеюм, анҷом додани қорҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ (муайян қардани предмет, табодули ҳуҷҷатҳо, мактубҳо бо вазорату идораҳо қиҳати дастрас намудани пешниҳоду таклифҳо); қорум, қамъоварӣ ва пешниҳоди ҳулосаҳои мониторинги қонунгузорӣ ба мақомоти ваколатдор (қамъбасти қулли раванди мониторинг); панҷум, интиқори натиҷаҳои мониторинг дар маҷаллаҳои илмӣ, нашрияҳои таҳлилий ва сомонаҳои интернетӣ [2-М, 4-М].

7. Мониторинги қонунгузорӣ имрӯз яке аз вазифаҳои мақомоти ваколадор ё институтҳои илмӣ-таҳлилӣ мебошад, ки онро дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти мониторинг истифода меkunанд. Субъекти мониторинги қонунгузорӣ мақомоти ваколатдоре мебошад, ки дар асоси қонун вазифаҳои амалигардонии таҳлилу баҳодиҳии вазъи қонунгузорию амалӣ менамояд. Ба маънои васеъ, субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ мақомоти давлатӣ ва созмонҳои байналмилалӣ чамъиятӣ буда, фаъолияти таҳлилӣ, арзёбӣ ва пешгӯйии қонунгузорию анҷом медиҳанд. Мушаххасан субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ чунинанд: субъектҳои умумӣ (мақомоти давлатӣ ва ниҳодҳои чамъиятӣ), аз рӯйи сатҳ (мақомоти ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ), субъектҳои махсус (сохторҳои махсус, ки бо мақсади гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ таъсис дода мешаванд). Вобаста ба принципи конститусионии таҷзияи ҳокимият субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ баромад меkunанд, ки дар таркиби онҳо шубҳаву раёсат, мақомот ва идораҳои махсусгардонидашуда фаъолияти мониторинги қонунгузорию анҷом медиҳанд. Дар баробари мақомоти давлатӣ, мониторинги қонунгузорӣ метавонад аз ҷониби иттиҳодияҳои чамъиятӣ, мақомоти ҳамоҳангсозу машваратӣ, институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва ғ. баромад меkunанд. Аз рӯйи таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ созмонҳои байналмилалӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ низ субъекти мониторинги қонунгузорӣ мебошанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ, ки таҳлилҳои ҳаматарафаю мунтазамро мегузаронанд, мақомоти олии қонунгузорӣ (қумита ва комиссияҳои парламент), мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатӣ (Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази миллии қонунгузорӣ) ва мақомоти назоратӣ (мақомоти прокуратура) дохил мешаванд.

Аз таснифи субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ бармеояд, ки мониторинги қонунгузорию ҳамаи шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, аз ҷума

мақомоти қонунгузор низоми умумии мониторинги қонунгузорӣ ва мақомоти иҷроия мониторинги қонунгузории соҳавиро роҳандозӣ менамоянд. Мақомоти судӣ ҳамчун мақоми машваратӣ вобаста аз таҷрибаи судӣ мушкилоти қонунгузорӣ, норасоӣҳо, номутобикатӣ ё ихтилофҳои санадҳои қонунгузорию ошкор карда, ба субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ ва иҷроия тавсия пешниҳод менамояд.

Объекти мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун қисми асосии он гуногунпаҳлӯ буда, раванду муносибатҳои ҷамъиятӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (чараёни қабули санадҳо, ҳамчунин лоиҳаҳои санадҳои зикршуда)-ро фаро мегирад [1-М, 3-М].

8. Ба талаботи асосии мониторинги қонунгузорӣ дохил мешаванд: мавҷудияти методикаи муайяни гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ; мушаххас будани самтҳои он; муҳлати муайян, ки дар давраи он механизми мазкур амалӣ карда мешавад; муайян будани мақомоти ваколатдори давлатӣ; таъмини ҳамкории байни мақомоти давлатӣ ва дигар иштирокдорон; интишори натиҷаҳои мониторинг ва таҳияи пешниҳодҳо барои тақмили қонунгузорӣ ба мақомоти дорои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ.

Бо роҳҳои зер мониторинги қонунгузорӣ натиҷа медиҳад: таҳияи асосҳои меъёрии ҳуқуқӣ, консепсия, барномаву дастурҳои алоҳида; ташкили вохӯриву боздидҳо аз маҳалҳо ва суҳбат бо аҳоли; ҷалби иштироки субъектҳои гуногун, ҳамчунин институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ; истифодаи технологияҳои гуногуни иттилоотиву коммуникатсионӣ; ҳамкориву ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣю ҷамъиятӣ; корбурди маҳзани васеи иттилоотӣ; омӯзиши таҷрибаи фаъолияти қонунгузории кишварҳои хориҷӣ; таҳлил ва баҳодиҳии муносибатҳои ҷамъиятӣ; риояи меъёрҳои техникаи ҳуқуқӣ, бухусус риояи меъёрҳои забони қонун ва истифодаи дурусти истилоҳот; тақвияти шуури ҳуқуқии шаҳрвандон ва коҳиши нигилизми ҳуқуқӣ [4-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ:

Дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ тавсияҳои амалии зерин пешниҳод мегарданд:

1. Барои тақмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самарабахшии он зарур аст, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» боби алоҳида «Мониторинги қонунгузорӣ» ҷой дода шуда, мақсаду вазифаҳо, субъекту объект ва раванди мониторинги қонунгузорӣ муқаррар гардад. Барои роҳандозии мониторинги қонунгузорӣ дар асоси Қонуни мазкур таҳияи методика, тартиб ва нақшаҳои он зарур мебошад. Пешниҳод мегардад, ки «Тартиби ташкил ва гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ» таҳия карда шавад [7-М].

2. Дар заминаи таҳлили асосҳои ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ муайян гардид, ки раванди мазкур дар санадҳои гуногун бо номҳои мухталиф баён шудааст. «Мониторинги қонунгузорӣ» ҳамчун мафҳуми фарогири тамоми раванди баҳодихӣ ва арзёбии лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қабул ва татбиқи онҳо буда, дар ин ҳолат зарур мебошад, ки мафҳуми «мониторинги қонунгузорӣ» дар м. 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» шарҳ дода шавад. Аз таҳлили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва зерқонунӣ мафҳумҳои ягонаи мониторинг мавҷуд намебошад. Ҳамзамон, пешниҳод мешавад, ки «мониторинги қонунгузорӣ» ҳамчун мафҳуми фарогир қорбурд шавад [2-М, 7-М].

3. Дар қ. 1 м. 81 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» субъекти мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва мақсадҳои он муқаррар шудааст. Тибқи он субъекти асосии мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ «мақомоти ҳуқуқэҷоқунанда» ба ҳисоб меравад ва мақсади гузаронидани мониторинг пуррақуниву таҳлили иттилоот оид ба ҷараёни татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии мушаххас мебошад.

Ҳамчунин дар баробари мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда мақомоти дигар, ки вазифаҳои назоратиро тафтиширо иҷро мекунанд, ҳамчун субъекти мониторинги татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар кардааст. Аз муқаррароти моддаи мазкур бармеояд, ки қонунгузор танҳо чунин ваколатро ба мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда ва мақомоти назоратӣ додааст. Зарур аст, ки иштироки субъектҳои дигар, ба хусус марказҳои илмӣ-таҳлилӣ низ дар раванди мониторинги қонунгузорӣ дар назар гирифта шаванд [1-М, 3-М].

4. Мониторинги қонунгузорӣ дар асоси нақшаи муайян роҳандозӣ мегардад. Дар барномаҳои давлатӣ ва нақшаи таҳияи соҳаҳои гуногуни қонунгузорӣ, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудаанд, мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун самти асосии тақмили қонунгузорӣ махсус ёфтааст. Аз ин рӯ зарур аст, ки нақшаи мақомоти ваколатдор ҷиҳати мунтазам гузаронидани мониторинги қонунгузорӣ таҳия ва тасдиқ шавад [4-М].

Барои амалигардонии мониторинги қонунгузорӣ таъсиси мақоми ваколатдор зарур мебошад, метавонад ба ҳамроҳангсозии фаъолияти қонунгузори парламент ва дигар мақомоти давлатӣ дар самти баланд бардоштани сифати қонунҳо ва самаранокии танзими ҳуқуқӣ мусоидат мекунад. Дар марҳалаи кунунӣ пешниҳод карда мешавад, ки иҷрои вазифаҳои мониторинги қонунгузорӣ ба сохторҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор гардад. Ҳамчунин, пешниҳод мегардад, ки зербанди д) б. 63 Дастури Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири зер илова карда шавад:

д) «дар доираи салоҳияташон мониторинги соҳаҳои дахлдори қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро гузаронида, ҷиҳати тақмили онҳо тақлифҳои қонунгузорӣ пешниҳод менамоянд» [3-М].

5. Маркази миллии қонунгузорӣ ҳамчун субъекти мониторинг, фаъолияти мониторинггузаронии он ба ҳама самтҳои қонунгузорӣ паҳн мегардад. Ҷиҳати пурсамар гардидани фаъолияти мазкур зарур аст, ки

«Тартиби мониторинги қонунгузорӣ»-и Марказ таҳия шуда, дар заминаи он воҳидҳои сохторӣ мониторинги қонунгузориро амалӣ намоянд [2-М, 3-М].

6. Ҳамчунин дар баробари мақоми ваколатдор таъсиси воҳидҳои сохторӣ дар назди вазорату идораҳои давлатӣ ва амалигардонии мониторинги қонунгузории соҳавӣ муҳим мебошад. Мақомоти давлатиро зарур аст, ки сохтори алоҳидаи мониторинги қонунгузорӣ дошта, ба онҳо ваколати гузаронидани мониторинги санадҳои меъёрии ҳуқуқии самти фаъолиятшон дода шавад [3-М].

7. Барои самаранокии мониторинги қонунгузорӣ истифодаи васеи маҳзани иттилоотӣ мувофиқи мақсад мебошад. Натиҷаҳои мониторинги қонунгузорӣ ва таҳлилу тадқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузорӣ дар сомонаҳои субъектҳои мониторинги қонунгузорӣ нашр карда шаванд. Ҳамзамон тавсия дода мешавад, ки ҷиҳати интишори натиҷаҳои мониторинг дар Маркази миллии қонунгузорӣ нашрияи «Мониторинги қонунгузорӣ» таъсис дода шавад [4-М].

НОМГУИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО)

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

а) Санадҳои меъёрии ҳуқуқии дохилидавлатӣ (миллӣ):

[1]. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

[2]. Венская конвенция о праве международных договоров от 23 мая 1969 года [Текст] // United Nations-Treaty Series Nations Unies-Recueil des Traités. – Vol. 1155, 1-18232, – Нью-Йорк, 1980. – С. 417-442.

[3]. Решение о Методических рекомендациях по разработке проектов международных договоров, заключаемых в рамках Содружества Независимых Государств от 14 октября 2021 года. [Электронный ресурс]. Доступная источник: <https://eccis.org/reestr2/depository-information/1ce128a0-5085-4db4-98a6-4562fd5049cc>. (дата обращения: 25.09.2025).

[4]. Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2001, №4, мод. 215; с. 2003, №4, мод. 152; с. 2008, №1, қ. 1, мод. 1; с. 2009, №12, мод. 813; с. 2016, №7, мод. 602.

[5]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 271; ҚҶТ аз 19.07.2019 с., №1632; ҚҶТ аз 23.12.2021 с., №1820.

[6]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозии давлатӣ» аз 19 июли соли 2022, №1894 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=142636&compareid=142636> (санаи мурочиат: 29.01.2025).

[7]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.04.2008. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/195> (санаи мурочиат: 19.01.2023)

[8]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21 декабри соли 2021. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/195>. (санаи мурочиат: 19.01.2023).

[9]. Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, № 1005 тасдиқ шудааст. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmk.tj/content>. (санаи мурочиат: 16.01.2024).

[10]. Концепсияи пешгӯйии инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 феввали соли 2011 таҳти №1021 тасдиқ шудааст // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmk.tj/>. (санаи мурочиат: 16.01.2024).

[11]. Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] аз 3 августи соли 2021, №222 қабул шудааст. – Д., 2021. – 35 с.

[12]. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30.09.2022, № 482 тасдиқ шудааст [Матн]. – Душанбе, 2022. – 190 с.

[13]. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Дастури Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 10 апрели соли 2013, №1145 [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2024, №1421.

[14]. Низомномаи Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2021, №413 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=140279>. (санаи мурочиат: 10.02.2025).

[15]. Низомнома «Дар бораи шӯъбаи таъминоти ҳуқуқӣ, мониторинги қонунгузорӣ ва маркази матбуоти Прокуратураи генералии Ҷумҳурии

Тоҷикистон». Бо фармони Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17.12.2015, №5-261 тасдиқ карда шудааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: Шуъбаи таъминоти ҳуқуқӣ, мониторинги қонунгузорӣ ва маркази матбуоти Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (санаи мурочиат: 11.03.2025).

[16]. Тартиби мониторинги таъмини иҷрои шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фармоиши вазирӣ қарорҳои ҳориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2021, № 1171. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://mmih.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=116579>. (санаи мурочиат: 14.08.2024).

[17]. Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгӯии рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи молия, андозу гумрук ва ғайриинишони бонкӣ барои солҳои 2012-2015, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2012 № 143 тасдиқ шудааст // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://mmih.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=116579> (санаи мурочиат: 4.03.2025).

б) санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлатҳои хориҷӣ:

[18]. Федеральный закон «Об основах общественного контроля в Российской Федерации» от 21.07.2014 № 212-ФЗ (ред. от 29.12.2017) // [Электронный ресурс]. – Доступный источник: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_165809/ (дата обращения: 29.04.2025).

[19]. Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года № 480-V ЗРК // [Электронный ресурс]. – Доступный источник: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480> (дата обращения: 11.03.2025).

[20]. Закон Республики Узбекистан от 11 апреля 2016 г., № ЗРУ-403 “О парламентском контроле” // [Электронный ресурс]. – Доступный источник: <https://www.lex.uz/acts/2929475> (дата обращения: 02.03.2025).

[21]. Закон Республики Беларусь от 17.07.2018 № 130-З «О нормативных правовых актах» [Электронный ресурс]. – Доступный

источник: <http://pravo.by/document/?guid=12551&p0=H11800130&p1=1>.
Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. 2018. № 2/2568 (дата обращения: 27.01.2022)

[22]. Закон Кыргызской Республики от 20.07.2009 № 241 (ред. от 20.07.2017) «О нормативных правовых актах Кыргызской Республики» // [Электронный ресурс]. – Доступный источник: Ведомости Жогорку Кенеша Кыргызской Республики. 2009. № 7. Ст. 751. (дата обращения: 02.03.2025).

[23]. Закон Калужской области «О мониторинге правоприменения нормативных правовых актов Калужской области» (с изменениями и дополнениями) от 28 марта 2013 г. N 407-ОЗ // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/15937394/>. (санаи мурочиат: 3.03.2025).

[24]. Указ Президента РФ от 20 мая 2011 г. N 657 «О мониторинге правоприменения в Российской Федерации» // [Электронный ресурс]. – Доступный источник: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_114147/. (дата обращения: 29.04.2025).

[25]. Постановление Правительства РФ «Об утверждении методики осуществления мониторинга правоприменения в Российской Федерации» от 19.08.2011, N694 (ред. от 02.08.2023) // [Электронный ресурс]. – Доступная источник: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_118528/. (санаи мурочиат: 29.04.2025).

[26]. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по повышению эффективности исполнения актов законодательства на основе современных механизмов правового мониторинга» от 16.08.2024 № УП-111 // [Электронный ресурс]. – Доступный источник: <https://lex.uz/ru/docs/7070079> (дата обращения: 29.04.2025).

[27]. Правил проведения правового мониторинга нормативных правовых актов. Постановление Правительства Республики Казахстан от 13.6.2023, № 560 [Электронный ресурс]. – Доступный источник:

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35351052#sub_id=1. (дата обращения: 30.04.2025).

II. Монография, китоби дарсӣ, фарҳанг, энциклопедия ва воситаҳои таълимӣ:

[28]. Азизов, У.А. Фаъолияти қонунгузорӣ: паҳлуҳои назариявӣ ва амалӣ / воситаи таълимӣ [Матн] / У.А. Азизов – Душанбе, 2014. – 207 с.

[29]. Актуальные проблемы правотворчества: учеб. пособие [Текст] / Н.Н. Черногор, М.В. Залоило. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: юридическая фирма «Контракт», 2018. – 144 с.

[30]. Арзамасов, Ю.Г., Наконечный Я.Е. Концепция мониторинга нормативных правовых актов. [Текст] / Ю.Г. Арзамасов, Я. Е. Наконечный. – М.: Юрлитинформ, 2011. – 200 с.

[31]. Арзамасов, Ю.Г., Наконечный Я.Е. Мониторинг в правотворчестве: теория и методология. [Текст] / Ю.Г. Арзамасов, Я.Е. Наконечный. – М.: Издательство МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2009. – 160 с.

[32]. Бабаев, В.К. Теория современного советского права: Фрагменты лекций и схемы. [Текст] / В.К. Бабаев. – Н. Новгород, 1991. – 156 с.

[33]. Бабаев, В.К., Баранов В.М., Толстик В.А. Теория государства и права в схемах и определениях: учебное пособие. [Текст] / В.К. Бабаев, В.М. Баранов. – М., 1999. – 256 с.

[34]. Байтин, М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) [Текст] / М.И. Байтин. Изд. 2-е, доп. – М.: ООО ИД «Право и государство», 2005. – 544 с.

[35]. Барихин А.Б. Большая юридическая энциклопедия. (Серия «Профессиональные справочники и энциклопедии»). [Текст] / А.Б. Барихин. – М.: Книжный мир, 2010. – 960 с.

[36]. Бахрах, Д.Н., Хазанов С.Д., Демин А.В. Административное право России. [Текст] / Д.Н. Бахрах, С.Д. Хазанов, А.В. Демин. – М.: Норма, 2001. – 640 с.

[37]. Белов С. А., Кропачев, Н. М., Ревазов М. А. Мониторинг правоприменения в СПбГУ [Текст] // Закон. – 2018. – №3/2018. – С. 67–75.

[38]. Бессарабов, В.Г., Хуторецкий Р.Б. Участие российской прокуратуры в правотворческой деятельности [Текст] / В.Г. Бессарабов, Р.Б. Хуторецкий. – М.: Камерон, 2006. – С. 172. – 320 с.

[39]. Гулягин, А.Ю. Актуальные вопросы компетенции органов юстиции. [Текст] / Ю.А. Гулягин. – М.: Юрист, 2009. – 200 с.

[40]. Дастовардҳои ҷавонони Маркази миллии конунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2009-2021 (дар хошияи Ҳамоиши ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Нақши ҷавонони Маркази миллии конунгузорӣ дар даврони соҳибистиклолӣ: дастовард ва дурнамо» ба ифтихори 30-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 8 октябри соли 2021) // Зери таҳрири Директори Маркази миллии конунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.и.ҳ., дотсент Саидзода И.Ҳ. [Матн]. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – 165 с.

[41]. Зоир, Дж. М. Конституция Республики Таджикистан: 30 лет. // Под общей редакцией профессора Заслуженного юриста Республики Таджикистан Имомов А.И. [Текст] / Дж. М. Зоир. – Душанбе: Дониш, 2024. – 421 с.

[42]. Зокирзода З.Х. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Воситаи таълимӣ: наشري аввал [Матн] / З.Х. Зокирзода. – Душанбе: Ашуриён, 2021. – 40 с.

[43]. Имомов, Ашурбой. Ҳуқуқи парлумонии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Воситаи таълимӣ. [Матн] / Ашурбой Имомов. – Душанбе, 2016. – 424 с.

[44]. Комаров, С.А. Общая теория государства и права: учебник. – 8-е изд. [Текст] / С.А. Комаров. – СПб.: Изд-во Юридического института, 2012. – 608 с.

- [45]. Лапаева, В.В. Социология права Краткий учебный курс [Текст] / В.В. Лапаева. Под ред.: Нерсисянц В.С. – М.: Норма, 2000. – 304 с.
- [46]. Латинско-русский словарь. Изд. 2-е, переработ. и доп. [Текст] / – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
- [47]. Малько, А.В. Теория правовой политики: монография. [Текст] / А.В. Малько. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 328 с.
- [48]. Малько, А.В., Шундилов, К.В. Цели и средства в праве и правовой политике. [Текст] / А.В. Малько, К.В. Шундилов. – Саратов, 2003. – 296 с.
- [49]. Марков, К.В. Государственный контроль: опыт и проблемы [Текст] / Е.В. Марков. – М.: Известия, 2005. – 298 с.
- [50]. Международное право в документах: Учеб. пособие [Текст] / Сост.: Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков – 5-е изд., перераб. и доп. – М., 2004. – 880 с.
- [51]. Миронов, А.Н. Юридическая технология подготовки нормативных правовых актов [Текст] / А.Н. Миронов. – М.: ИД «ФОРУМ»; ИНФРА-М, 2010. – 352 с.
- [52]. «Мониторинг законов Республики Казахстан: проблемы теории и практики»: научн.-аналит. отчет по теме фундаментального и прикладного научного исследования. [Текст] / – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2018. – 117 с.
- [53]. Морозова, Л.А. Теория государства и права: учебник. [Текст] / Л.А. Морозова. – М.: Юрист, 2002. – 414 с.
- [54]. Мушкилоти асосии иҷроии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила» ва шаклу усулҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои калидии иҷроии он (Натиҷаҳои мониторинг ва арзёбии ҷамъиятӣ). [Матн] – Д., 2019. – 62 с.
- [55]. Насриддинзода, Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. [Матн] / Э.С. Насриддинзода. – Душанбе, 2016. – 316 с.

[56]. Невеселов, А.А. Государственная политика, мониторинг права и законодательства: понятие, соотношение. [Текст] / А.А. Невеслова. – Ростов-на-Дону: Изд-во СКАГС, 2019. – 39 с.

[57]. Нематов, А.Р. Правотворчество в Республике Таджикистан. [Текст] / – Germany, LAP LAMBERT Academic Publishing.– 2013. – 420 с.

[58]. Новая философская энциклопедия. Под редакцией В. С. Стёпина. – В. 4-х томах. – Том 3. [Текст] / – М.: Мысль. 2010. – 169 с.

[59]. Нурышев, Г.Н., Бразевич Д.С. Социология: Учеб. пособие. [Текст] / Г.Н. Нурышев, Д.С. Бразевич. – СПб.: СПбГУНиПТ, 2010. – 292 с.

[60]. Онищук, И.И. Правовые мониторинг: проблемы методологии, теории и практика: монография. [Текст] / И.И. Онищук– Дрогобич: Коло, 2017. – 512 с.

[61]. Осуществление правового мониторинга как одно из приоритетных направлений участия прокуратуры в правотворческой деятельности: лекция по дисциплине «Прокурорский надзор» [Текст] / О.В. Янчуркин, А.А. Жидких, Т.Э. Зулфугарзаде // ФГБОУ ВО «РЭУ имени Г.В. Плеханова», – М., 2015. – 34 с.

[62]. Пожарский, Д.В. Функции государства и государственный контроль в их системе (теоретико-правовой аспект) [Текст] / Д.В. Пожарский. – М.: Аккад. права и управления, 2005. – 131 с.

[63]. Правовой мониторинг. Научно-практическое пособие. [Текст] – М.: ИД «Юриспруденция», 2009. – 416 с.

[64]. Правовой мониторинг: актуальные проблемы теории и практики. [Текст] / под ред. Н.Н. Черногора. – М.: Международный юридический институт, 2010. – 232 с.

[65]. Правоприменение: теория и практика. [Текст] / Отв. ред. Ю.А. Тихомиров.– М.: Формула права, 2008. – 432 с.

[66]. Раҳимов, М.З. Таҷассуми ҳуқуқ дар дарки ҷавҳари он аст. Дар коргоҳи қонун. [Матн] / М.З. Раҳимов. – Душанбе, 2005. – 241 с.

- [67]. Раҳимов, М.З., Неъматов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ. [Матн] / М.З. Раҳимов, А.Р. Неъматов. – Д.: Шуҷоиён, 2011. – 200 с.
- [68]. Рогачева, О.С. Эффективность норм административно-деликтного права: монография [Текст] / О.С. Рогачева. – Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 2011. – 356 с.
- [69]. Рӯзиназаров, Ш.Н. Ҳуқуқӣ мониторинг ва ҳавфсизлик асослари / Масъул муҳаррир: [Текст] / Ш.Н. Рӯзиназаров. – Тошкент, 2007. – 265 с.
- [70]. Словарь иностранных слов. -15-е изд. испр. [Текст]. – М. Рус. яз. 1988. – 608 с.
- [71]. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.
- [72]. Сотиволдиев, Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷилди 2. [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе. – 654 с.
- [73]. Сурмин, Ю. П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособие [Текст] / Ю.П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – 368 с.
- [74]. Сырых, В.М. История и методология юридической науки: учебник [Текст] / В. М. Сырых. – М.: Норма Инфра-М., 2012. – 464 с.
- [75]. Тафсири илмию оммавии Конститутутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Д.: Шарқи Озод, 2009. – 520 с.
- [76]. Теория государства и права / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. [Текст]. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с.
- [77]. Техникаи ҳуқуқӣ: воситаи таълимӣ [Матн] / Р.Ш. Шарофзода, Э.С. Насриддинзода, У.А. Азиззода ва диг. – Д.: Нашриёти ДМТ, 2023. – 192 с.
- [78]. Тихомиров, Ю.А. Правоприменение: теория и практика [Текст] / Отв. ред. Ю.А. Тихомиров. – М.: Формула права, 2008. – 432 с.
- [79]. Тихомиров, Ю.А. Управление на основе права [Текст] / Ю.А. Тихомиров. – М., 2007. – 485 с.

[80]. Тоҳиров, Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон [Матн] / Ф.Т. Тоҳиров. – Д.: Ирфон, 1994. – 260 с.

[81]. Участие прокуратуры в правотворческой деятельности: учебное пособие / под редакцией А.В. Юрковского. [Текст]. – Иркутск: Иркутский юридический институт (филиал) Университета прокуратуры Российской Федерации, 2020. – 299 с.

[82]. Файзиёв, Ш.Ҳ. Қонун иҷодкорлиги жараёни такомиллаштириш: миллий ва хорижий таҷриба. Монография. – Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги [Текст] / Ш.Ҳ. Файзиёв. – Тошкент: Адолат, 2020. – 240 с.

[83]. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири Маҳмудов М.А. [Матн] / – Душанбе: ЭР-граф, 2009. – 620 с.

[84]. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд) – Ҷ. 1 А-Н (нашри дувум) [Матн] / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе 2010. – 949 с.

[85]. Философский словарь [Текст] / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – Москва: Политиздат, 1987. – 590 с.

[86]. Холиқзода, А.Ғ. Ҳочиев М. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ. [Матн] / А.Ғ. Холиқзода, М. Ҳочиев. – Д., 2017. – 527 с.

[87]. Холиқов, А.Ғ. Андешаи давлати миллий. [Матн] / А.Ғ. Холиқов. – Душанбе, ЭР-граф, 2013. – 682 с.

[88]. Хропанюк, В.Н. Теория государства и права. 2-е изд., доп. и испр. [Текст] / В.Н. Хропанюк. – М., 1995. – 384 с.

[89]. Черногор, Н.Н. Правовой мониторинг: актуальные проблемы теории и практики [Текст] / Под ред. Н. Н. Черногора. – М.: Международный юридический института, 2010. – 232 с.

[90]. Юридическая техника: юридический словарь-справочник [Текст] / 2-е издание под ред. А.В. Малько. – М: Проспект, 2017. – 248 с.

[91]. Явич, Л.С. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы [Текст] / Л.С. Явич. – М.: Юрид. лит., 1978. – 224 с.

[92]. ODIHR Brief: Guiding Principles of Democratic Lawmaking and Better Laws. – Warsaw, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2023. – 22 с.

[93]. Toolkit. Citizen participation in the legislative process [Text]. – Ottawa: ParlaAmericas, 2017. – 40 p.

III. Мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо:

[94]. Абайдельдинов, Е.М. Некоторые аспекты совершенствования проведения научной экспертизы законопроектов [Текст] / Е.М. Абайдельдинов // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2011. – № 4 (24). – С. 26-29.

[95]. Абрамова, А.И. Актуальные проблемы планирования законодательной деятельности [Текст] / А.И. Абрамова // Журнал российского права. – 2012. – № 3. – С. 41–50.

[96]. Акмалова, А.А., Капицына Д.В. Мониторинг как вид правового контроля в системе государственного и муниципального управления [Текст] / А.А. Акмалова, Д.В. Капицына // АРС Администранди (Искусствоуправления). – 2012. №2. – С. 13-26.

[97]. Аксаков, В.О. некоторых вопросах совершенствования законотворческой деятельности в Московской области [Текст] // Вестник Совет Федерации. – 2006. – № 4-5. – С. 46-83.

[98]. Алексеева, М.В. К вопросу об актуальности института правового мониторинга для конституционного права Российской Федерации [Текст] / М.В. Алексеев // Российская юстиция. – 2017. – №11. – С. 47-49.

[99]. Алиев, З.М. Мухолифати санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таъсири онҳо ба татбиқи қонунгузорӣ [Матн] / З.М.Алиев // Забон ва сифати қонун. – Душанбе, 2010. – С. 25-30.

[100].Арзамасов, Ю.Г. Обзор международной научной конференции «Инновации. Наука, образование», состоявшейся в Российском университете кооперации [Текст] / Ю.Г. Арзамасов // Государство и право. – 2008. – № 2. – С. 114–123.

[101].Арзамасов, Ю.Г., Наконечный Я.Е. Техника правового мониторинга в нормотворческом процессе [Текст] / Ю.Г. Арзамасов, Я.Е. Наконечный // «Нормотворческая юридическая техника» / под ред. Н.А. Власенко. – М., 2011. – С. 24-36.

[102].Артамонов, А.Н. Пределы совершенствования законодательства и некоторые его современные недостатки [Текст] / А.Н. Артамонов // Российская юстиция. – 2020. – № 11. – С. 47-48.

[103].Баймаханов, М.Т. О роли мониторинга в совершенствовании нормотворчества [Текст] / М.Т. Баймаханов // Қазақстандағы парламентаризм. – 2008. – №1 (1). – С.53-59.

[104].Балдин, А.К. Антикоррупционная экспертиза и мониторинг правоприменения как два институциональных элемента системы профилактики коррупции: соотношение и взаимное влияние [Текст] / А.К. Балдин // Право и государство: теория и практика. – 2012. – №5. – С. 41-45.

[105].Баранов, В.М., Мушинский М.А. Мониторинг дефектности нормативных правовых актов [Текст] / В.М. Баранов, М.А., М.А. Мушинский // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской акад. МВД России. – 2011. – № 1. – С. 79-88.

[106].Бачило, И. Мониторинг правовой системы – путь к укреплению правового государства [Текст] / И. Бачило // Вестник Совет Федерации. – М., 2006. – № 4-5. – С. 14-21.

[107].Белоусов, С.А. Качество закона и эффективность его применения: пути преодоления негативных последствий законодательного дисбаланса [Текст] / С.А. Белоусов // Вестник Поволжского института управления. – 2014. – №4(43). – С. 11-17.

[108].Белякова, А.В. Правовой мониторинг в Российской Федерации на современном этапе [Текст] / А.В. Белякова // Мониторинг правоприменения. – 2022. – № 1 (42) – С.46-55.

[109].Бобочонзода, И.Ҳ., Қудратов Н.А., Ғайратов Т.М. Баъзе масъалаҳои тақмили қисми умумии лоиҳаи нави Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] /И.Ҳ. Бобочонзода, Н.А. Қудратов, Т.М. Ғайратов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 2-2(47). – С. 253-262.

[110].Боуш, К.С. Мониторинг правоприменения и антикоррупционная экспертиза как правовые средства в устранении законодательных пробелов [Текст] / К.С. Боуш // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2018. – Т. 9, – № 3. – С. 321-326.

[111].Бусурманов, Ж.Д. Место и роль мониторинга в правотворческой деятельности государства [Текст] / Ж.Д. Бусурманов // Правовой мониторинг в Республике Казахстан: теория, проблемы, перспективы: Материалы международной научно-практической конференции 29 ноября 2012 года. – Астана: Қазақстан Республикасының Заңшығару институты, 2013. – С. 49-50.

[112].Бусурманов, Ж.Д. Основны направления мониторинга международно-правовых актов межгосударственных объединений [Текст] / Ж.Д. Бусурманов // Мониторинг международно-правовых актов межгосударственных объединений в контексте совершенствования национального законодательства: Мат-лымеждунар. науч.-практ. конф. 29 ноября 2011 г. / Под общей ред. Р.Т. Тусупбекова. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2012. – С. 36-43.

[113].Галиев, Т.Т. О правовом мониторинге [Текст] / Т.Т. Галиев // Правовой мониторинг. Қазақстан Республикасы Заң шығару институтының жаршысы. – 2014. – № 1 (33). – С. 86-89.

[114].Глазкова, М.Е. Органы судебной власти в механизме мониторинга правоприменения и мониторинга процессуальных норм [Текст] / М.Е. Глазкова // Журнал российского права. – 2012. – № 9. – С. 97-104.

[115].Глазкова, М.Е., Нанба С.Б. Оценка эффективности действия нормативно-правовых актов: современные подходы [Текст] / М.Е. Глазкова, Нанба С.Б. // Журн. рос. права. – 2011. – № 9. – С. 73-80.

[116].Герасимов, А.В. Мониторинг правоприменения: поиск понятийного (терминологического) единства [Текст] / А.В. Герасимов // Мониторинг правоприменения. – 2014. – №4 (13). – С. 52-54.

[117].Горохов, Д.Б., Спектор Е.И., Глазкова М.Е. Правовой мониторинг: концепция и организация [Текст] / Д.Б. Горохов, Е.И. Спектор, М.Е. Глазкова // Журнал российского права. – 2007. – № 5. – С. 25–38.

[118].Горохов, Д.Б. Правовой мониторинг как средство обеспечения законности [Текст] / Д.Б. Горохов // Законность в Российской Федерации. – М.: ИЗиСП при Правительстве Рос. Федерации, НИИ Академии Ген. прокуратуры Рос. Федерации, 2008. – С. 130-140.

[119].Горохов, Д.Б., Глазкова М.Е. Организация мониторинга законодательства: опыт зарубежных стран [Текст] / Д.Б. Горохов, М.Е. Глазкова // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2006. – № 4. – С. 106-109;

[120].Горохов, Д.Б., Глазкова М.Е. Организация правового мониторинга в системе федеральных органов исполнительной власти [Текст] / Д.Б. Горохов, М.Е. Глазкова // Журнал рос. права. – 2008. – № 4. – С. 17-22.

[121].Дамаскин, О.В. Мониторинг законодательства и правоприменительной практики: стратегия правового развития [Текст] / О.В. Дамаскин // Современное право. – 2008. – № 6. – С. 39-42.

[122].Диноршоев А.М. Мониторинг конституционных новостей [Текст] / А.М. Диноршоев // Сравнительное конституционное обозрение. – 2016. – № 6 (115). – С. 4-20;

[123]. Диноршоев, А.М. Парламентский контроль как форма реализации конституционного контроля в Республике Таджикистан [Текст] / А.М. Диноршоев // Правовая жизнь. – 2016. – № 3 (15), – С. 32-36.

[124]. Желдыбина, Т.А. О значении мониторинга как самостоятельного правового института [Текст] / Т.А. Желдыбина // Актуальные проблемы российского права. – 2016. – № 1(62). – С. 34–41.

[125]. Зоир, Ҷ.М., Матробов М.Х. Субъектони мониторинги қонунгузорӣ [Матн] / Ҷ.М. Зоир, М.Х. Матробов // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2023. – № 4 (60). – С. 21-29;

[126]. Зоир, Ҷ.М., Матробов М.Х. Талаботҳои асосии мониторинги қонунгузорӣ [Матн] / Ҷ.М. Зоир, М.Х. Матробов // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2023. – №4(48). – С. 84-88.

[127]. Зоир, Ҷ.М., Яъқубова С.Н. Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузори Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон - ҳамчун падидаи ҳуқуқи конститусионӣ [Матн] / Ҷ.М. Зоир, С.Н. Яъқубова // Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии «Қонунгузорӣ». – 2023. – № 4 (52). – С. 48-53.

[128]. Зоиров, Ҷ.М. Консепсияи рушди қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити нави истиқлолияти давлатӣ [Матн] / Зоиров Ҷ.М. // Материалы научно - практической конференции. – Д., 2016. – С. 147-158;

[129]. Зоиров, Ҷ.М. Консепсияи сиёсати ҳуқуқӣ ислоҳоти нави ҳуқуқэҷодкуниро таъҷиз мекунад [Матн] / Ҷ.М. Зоиров // «Садои мардум» – 2018. – №61.

[130]. Зоиров, Ҷ.М. Нақши парлумони касбӣ дар тақмили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ҷ.М. Зоиров // Маҷаллаи конфронси ҷумҳуриявӣ Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2018. – С. 24-31.

[131]. Имомов, А., Гадоев Б. Раванди қонунгузорӣ дар Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Имомов, Б. Гадоев // Тақмили ҳуқуқ ва

конунгузории Чумхурии Тоҷикистон дар даврони Истиқлолият. – Д.: Дониш, 2016. – С. 10-36.

[132].Ипатов, В.Д. Мониторинг международно-правовых актов межгосударственных объединений как условие эффективности правовой системы [Текст] / В.Д. Ипатов // Мониторинг международно-правовых актов межгосударственных объединений в контексте совершенствования национального законодательства: Матемждународ. науч.-практ. конф. 29 ноября 2011 г. / Под общей ред. Р.Т. Тусупбекова. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан». – 2012. – С. 67-71.

[133].Кичигин, Н.В. «Эффективность законодательства и современные юридические технологии» [Текст] / Н.В. Кичигин, Н.Е. Егорова, О.А. Иванюк // Журн. рос. права. – 2008. – № 7. – С. 145-163.

[134].Козловская, О.В. Неоднозначные аспекты определения методов мониторинга правоприменения [Текст] / О.В. Козловская // Вестник Калининградского Филиала Санкт-Петербургского Университета МВД России. – №2(32). – С. 112-116.

[135].Козловская, О.В. О необходимости законодательного закрепления принципов правового мониторинга [Текст] / О.В. Козловская // Мониторинг правоприменения. – 2013. – №2. – С. 44-48.

[136].Колесник, И.В. Правовой мониторинг как средство экспертно-правового обеспечения законодательного процесса [Текст] / И.В. Колесник // Актуальный вопросы экспертно-правового обеспечения законодательного процесса: федеральный и региональный аспекты. – Москва, 2016. – С. 244-251.

[137].Консепсияи сиёсати ҳуқуқӣ. Лоихаи он барои ҳулоса ба мақомоти дахлдор пешниҳод шудааст [Матн] // Садои мардум. – №38 (3675).

[138].Короткова, О.А. Правотворчество и правоприменение: Вопросы взаимодействия посредством института экспертизы [Текст] /О.А. Короткова // Социально-экономические явления и процессы. – 2014. – № 9. – С. 121-125.

[139].Короткова, О.А. Экспертиза законодательства как составляющая правового мониторинга [Текст] / О.А. Короткова // Вестник ТГУ. – 2015. – № 8 (148). – С. 99-105.

[140].Крыжов, С. Уполномоченные по правам человека – участники мониторинга законодательство и правоприминительной практики [Текст] / С. Крыжов // Вестник Совет Федерации. – 2006. – № 4-5. – С. 104-106.

[141].Кузнецова, С.А. К вопросу об определении понятия «правовой механизм» [Текст] / С.А. Кузнецова // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2013. – № 1 (57). – С.9-12.

[142].Лапаева, В.В. Методология изучения эффективности действия законодательства в процессе правового мониторинга [Текст] / В.В. Лапаева // Законодательство и экономика. – 2008. – № 10. – С. 5-11.

[143].Лисенко, М.О. Правовий моніторинг як адміністративно-правовий засіб забезпечення законності у правотворчій діяльності органів виконавчої влади [Текст] / М. О. Лисенко // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 101-105.

[144].Мариков, О.П. К вопросу о мониторинге права [Текст] / О.П. Мариков // VI Международная научно-практическая конференция «Информационные технологии и право (Правовая информатизация). – 2018. – С. 213-216.

[145].Маторин А. М., Бородаева Н.А. Правовой мониторинг как вид юридической деятельности [Текст] // Вестник Национального института бизнеса. – 2017. – № 29,– С. 128-134.

[146].Маҳмудзода, М. Президент ва ҳуқуқи ташаббуси қонунгузориӣ ӯ [Матн] / М.Мамудзода // Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ (маҷмӯи мақолаю маърузаҳо). – Д.: ЭР-граф, 2017. – 632 с.

[147].Миронов, С. Теория и практика мониторинга правового проснтранства и правоприменительной практики: итоги и пресспективы

[Текст] / С. Миронов // Вестник Совет Федерации. – № 4-5, – М., 2006. – С. 4-13.

[148].Мониторинг права-важнейшее средство повышения эффективности государственного управления» Раздел 1 (Общие положения) [Текст] // Сборник. – М.: Совет Федерации Федерального собрания РФ, август 2004. – С. 27-39.

[149].Насурдинов, Э.С. Правовая культура и правосознание [Текст] / Э.С. Насурдинов // Известия АН РТ. Отд. общественных наук. – Душанбе, 2005. – № 4. – С. 114-121.

[150].Нематов, А.Р. Асосҳои назариявии ҳамбастагии техникаи қонунгузорӣ ва сифати қонун [Матн] / А.Р. Неъматов // Ҳуқуқи Тоҷикистони муосир / Зери таҳрири д.и.х., профессор М.З. Раҳимов. – Д., 2014. – С. 21-42.

[151].Нӯрпейісов Д.Қ., Ҳамит А.Х., Пулатова М.Қ. Правовой мониторинг нормативных правовых актов в целях обеспечения национальных интересов: теоретико-правовые вопросы [Текст] / Д.Қ. Нӯрпейісов, А.Х. Ҳамит, М.Қ. Пулатова // Заң сериясы. – Алма-Ата, 2023. – №4 (108). – С. 48-56.

[152].Онищук, И.И. Методологические аспекты мониторинга качества и эффективности нормативно-правового регулирования в Украине [Текст] / И.И. Онищук // Сацьяльна-эканамічныя і прававыя даследаванні. – Минск, 2017. – № 3.– С. 97-104.

[153].Онищук, И. Научный подход к правовому мониторингу в Украине [Текст] / И. Онищук // Балтийский юридический журнал. – 2016. – № 2/3. – С. 37-44.

[154].Организация мониторинга законодательства: опыт зарубежных стран (аналитические обзоры Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации) [Текст] // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2006. – № 4. – С. 106-109.

[155]. Парламент открыт для общества: интервью С. Нарышкина [Текст] // Ого-нек. – 2012. – №28. – С. 14-15.

[156]. Петрова, Т. Мониторинг в деятельности законодательных органов субъектов Российской Федерации [Текст] / Т. Петрова // Вестник Совет Федерации. – 2006. – № 4-5. – С. 94-99.

[157]. Плехимович, И.И. Мониторинг законодательства: организационно-правовая модель [Текст] / И.И. Плехимович // Законодательство. – 2011. – № 2. – С. 78-87.

[158]. Полящук, Н.А., Роль правового мониторинга в совершенствовании законодательства [Текст] / Н.А. Полящук // Актуальные вопросы совершенствования правовой системы на современном этапе: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвященной 90-летию профессора С. Г. Дробязко. Минск, 11–12 окт. 2012 г. / редкол.: С. А. Балашенко (гл. ред.) [и др.]. – 2-е изд., испр. и доп. – Минск: БГУ, 2012. – С. 85-87.

[159]. Правовая кибернетика становится реальностью [Текст] // Керимов Д.А. Проблемы общей теории права. – М., 2000. – С. 63-82.

[160]. Прокопьева, И.В., Иванов И.И. Понятие и принципы мониторинга правоприменения: теоретико-правовой аспект [Текст] / И.В. Прокопьева И.В., И.И. Иванов // Актуальные проблемы экономики и права. 2015. – № 2. – 156-160.

[161]. Радченко, В.И. Мониторинг правоприменения. Определение эффективности правового регулирования [Текст] / В.И. Радченко // Мониторинг правоприменения. – 2015. – №2 (15). – С. 21-31.

[162]. Радченко, В.И., Иванюк О.А., Плюгина И.В., Цирин А.М., Чернобель Г.Т. Практические аспекты прогнозирования законодательства и эффективности применения прогнозируемых норм [Текст] / В.И. Радченко, О.А. Иванюк, И.В. Плюгина, А.М. Цирин, Г.Т. Чернобель // Журнал российского права. – 2008. – № 8. – С. 3–14.

[163].Раззоқов, Б.Х. Омилҳои таъмини қонунҷодкунии босифат [Матн] Б.Х. Раззоқов // Фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва проблемаҳо (Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Зери назари д.и.х., проф., Раҳимзода М.З. – Д.: Империял-Групп, 2016. – С. 117-128.

[164].Раҳматов, К.С. Мониторинги қонунгузории ҷинойтӣ ва амалияи татбиқи он [Матн] / К.С. Раҳматов // Қонуният. – Д.: Контраст, 2021. – С. 63-69.

[165].Русская, А.А., Бутенько Т.П. Мониторинг законодательства и правоприменения как правовое средство в системе права [Текст] / А.А. Русская, Т.П. Бутенько // Вестник АмГУ. – 2022. –№ 98.– С. 33-37.

[166].Русская, А.А., Бутенько Т.П. Понятие и сущность мониторинга законодательства и правоприменения как самостоятельного правового института [Текст] / А.А. Русская, Т.П. Бутенько // Научно - практический журнал «Аспирант». – 2022. – №3. – С. 39 42.

[167].Савин, М. Мониторинг права в оценках общественного мнения [Текст] / М. Савин // Вестник Совет Федерации. – 2006. – № 4-5. – С. 109-112.

[168].Сайбудинов, Р.М. Дискуссионные проблемы понимания механизма правозащитного регулирования [Текст] / Р.М. Сайбудинов // «Черные дыры» в Российском законодательстве. – 2010. – № 5. – С. 39-40.

[169].Сафарбекзода Ҳ.С. Таъмини сифати қонун ҳамчун мақсади сиёсати ҳуқуқҷодкунӣ [Матн] / Ҳ.С. Сафарбекзода // «Қонунгузорӣ». – 2024.– № 4 (56). – С. 13-21.

[170].Самадов Б.О., Ҳомидова М.К. Моҳияти принципҳои ҳуқуқи маданӣ дар қонунгузории соҳи фаъолияти соҳибкорӣ [Матн]/ О.Б. Самадов, М.К. Ҳомидова // Вестник ТГУПБП. – 2024.– № 1(98), – С.13-22.

[171].Сартаева, Н.А. Правовой мониторинг и антикоррупционная экспертиза действующих НПА [Текст] / Н.А. Сартаева // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2012. – №2(26). – С. 87-91.

[172].Скачкова, А.Е. Механизм правового регулирования как теоретико-правовой аспект и вектор научного исследования [Текст] / А.Е. Скачкова // Российский журнал правовых исследований. – 2017. – №2(11). – С. 35-42.

[173].Струсь, К.А. Категория «правовые основы»: переход от абстрактного к конкретному [Текст] / К.А. Струсь // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Юридические науки. – 2011. – № 3. – С. 80-83.

[174].Струсь, К.А., Попандопуло Н.А. Категория «правовые основы»: к вопросу о классификации [Текст] /К.А. Струсь, Н.А. Попандопуло // Вопросы современной юриспруденции. – 2013. – № 29. – С. 134-137.

[175].Тиунов, О.И.Международные акты как предмет правового мониторинга [Текст] / О.И. Тиунов // Мониторинг международно-правовых актов межгосударственных объединений в контексте совершенствования национального законодательства: Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. 29 ноября 2011 г. / Под общей ред. Р.Т. Тусупбекова. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2012. – С. 44-66.

[176].Тихомиров, Ю.А. Эффективность закона и экономика [Текст] / Ю.А. Тихомиров // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2009. – № 4. – С. 5-16.

[177].Тихомиров, Ю.А. Вводить мониторинг права [Текст] / Ю.А. Тихомиров // Право и экономика. – 2004. – № 3. – С. 3-6.

[178].Тихомиров, Ю.А. О мониторинге закона [Текст] / Ю.А. Тихомиров // Президентский контроль. – 2004. – № 8. – С. 27-33.

[179].Тихомиров, Ю.А. Организация и проведение правового мониторинга [Текст] / Ю.А. Тихомиров // Право и экономика. – 2006. – № 10. – С. 11-15.

[180].Тихомиров, Ю.А. Роль правового мониторинга в обеспечении эффективности правовой системы [Текст] / Ю.А. Тихомиров // Вестник Совет Федерации. – М., 2006. – № 4-5. – С. 22-28.

[181].Тлупова, А.В. Наблюдение и сбор информации как методы регионального правового мониторинга законопроекта и закона [Текст] / А.В. Тлупова // Научные достижения и открытия. – Краснодар, 2020. – С. 138-140.

[182].Толмачева, Н.Н. Мониторинг закона – от практики к теории [Текст] / Н.Н. Толмачева // Право и экономика. – 2006. – № 7. – С. 3-11.

[183].Уваров, А.А. О принципах мониторинга правоприменения [Текст] / А.А. Уваров // Мониторинг правоприменения. – 2022. – №1(42). – С. 56-60.

[184].Фадеева, Е.С. Принципы правового мониторинга институтов государства [Текст] / Е.С. Фадеева // Мониторинг правоприменения. – 2019. – №4 (33). – С. 23-28.

[185].Фадеева, А.С. Правовой мониторинг: средства, приемы и способы анализа [Текст] / А.С. Фадеева // Социология власти. – 2011. – № 4. – С. 165-168.

[186].Фомина, Л.Ю. Обеспечение единства терминологии нормативных правовых актов: проблемы и перспективы [Текст] / Л.Ю. Фомина // Социально-политические науки. – 2012. – №1. – С. 97-100.

[187].Чайка, Ю.Я. Роль Министерства юстиции Российской Федерации в создании системы гармонизации законодательство и совершенствовании правоприменительной практики. [Текст] / Ю.Я. Чайка // Вестник Совет Федерации. – 2006. – № 4-5. – С. 39-45.

[188].Чайка, Ю.Я. Мониторинг законодательства и правоприменительной практики [Текст] / Ю.Я. Чайка // Бюллетень Министерства юстиции РФ. – 2005. – № 8. – С. 5-10.

[189].Чамшедзода, К.Љ. Татбиқи техникаи ҳуқуқӣ ва унсурҳои таркибии он дар фаъолияти қонунгузорӣ: таҳлили назариявӣ [Матн] / К.Љ. Чамшедзода // «Қонунгузорӣ». – 2024. – №1(53). – С.19-22.

[190].Чернова, Э.Р. Мониторинг законодательства как институт правовой системы России [Текст] / Э.Р. Чернова // Общество, право, государственность: ретроспектива и перспектива. – 2021. – №4 (8). – С. 21-26.

[191].Черногор, Н.Н. Мониторинг Конституции РФ и его инструментальная роль [Текст] / Н.Н. Черногор // Проблемы государственного и муниципального строительства. – 2008. – № 3(6). – С. 20-25.

[192].Черногор, Н.Н., Залоило М.В. Правовой мониторинг: инструментальная ценность и векторы развития [Текст] / Н.Н. Черногор, М.В. Залоило // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция. – 2018. – № 3. – С. 8-21.

[193].Чесноков, М.Д. Мониторинг законодательства и правоприменительной практики: опыт субъектов Российской Федерации [Текст] / М.Д. Чесноков // Журнал российского права. – 2010. – № 8. – С. 89-95.

[194].Честнов, И.Л. Мониторинг юридической практики в контексте режима законности [Текст] / И.Л. Честнов // Мониторинг законодательства и правоприменительной практики: оценки, предположения, прогнозы: Муромцевские чтения: Материалы XIII Международной научной конференции. Москва, 18 апреля 2013 г.. – М.: РГГУ, 2013. – С. 38-41.

[195].Шарофзода, Р.Ш. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти татбиқи ҳуқуқӣ [Матн] / Р.Ш. Шарофзода // Самаранокии татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ. – Д.: Дониш, 2022. – С. 58-72.

[196].Шарофзода, Р.Ш. Сифати санадҳои татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таъмини самаранокии фаъолияти татбиқи ҳуқуқ [Матн] / Р.Ш. Шарофзода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2023. – №1(43). – С. 64-71.

[197].Шарофзода, Р.Ш., Шокиров Ғ.А. Иттилоотони фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ: таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои дигари аъзои

ИДМ [Матн] / Р.Ш. Шарофзода, Ғ.А. Шокиров // Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2021. – 4 (89). – С. 130-141.

[198].Шеглов, А.В. Мониторинг законодательства как инструмент правовой политики [Матн] / А.В. Шеглов // Право и политика. – 2012. – №11(155). – С. 1844-1859.

[199].Шерзода, Б., Ҳакимов Я. Мониторинги амалишавии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ [Матн] / Б. Шерзода, Я. Ҳакимов // Минбари ҳуқуқшинос. – 2022. – №1-2 (163-164). – С. 14-15.

[200].Шестаков, В.П., Чернякина Т.С., Свинцов А.А. Мониторинг соблюдения Российской Федерацией конвенции ООН о правах инвалидов [Матн] / В.П. Шестаков, Т.С. Чернякина, А.А. Свинцов // Современные тенденции развития науки и технологий. – 2015. – №4-2. – С. 134-137.

[201].Югов, А.А., Игишев К.А. Грани соотношения понятий «законодательный процесс» и «законо-проектный процесс» в Российской Федерации [Матн] / А.А. Югов, К.А. Игишев // Адвокатская практика. – 2007. – № 2. – С. 12-16.

[202].Human rights' monitoring and implementation: how to make rights' real' in children's lives [Text] // The international journal of human rights. – 2019, – vol. 23, – №. 3, – Pp. 317–322.

[203].Ihor Onyshchuk, Svitlana Onyshchuk, Olga Rudenko. Conceptual Basis of Legal Monitoring Implementation in The System of Public Administration [Text] / I. Onyshchuk, S. Onyshchuk, O. Rudenko // Journal of History Culture and Art Research. – 2020. – №9(1), – Pp. 345-353.

[204].Isabekov A.K. Determination of mechanisms for the implementation of legal monitoring for compliance with national interests in accordance with current regulatory legal acts [Text] / A.K. Isabekov // Заң сериясы. – 2024.– №3 (111). – Pp. 4-12.

[205].Moreira, A.C. Application of the sustainable logistics plan in the public administration [Text] / A.C. Moreira // Brazilian Journal of Operations & Production Management. – 2018. – Vol. 15. – №. 1. – Pp. 137-142.

[206].Sayidov, R. Legal Monitoring – Is An Important Institution Affecting The Effectiveness Of Laws [Text] / R. Sayidov // The American Journal of Political Science Law and Criminology. – 2021. – vol. 3, – no 06. – Pp., 55-60.

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо

[207].Алиев Ф.Ш. Фарҳанги ҳукукии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01. / Алиев Фаррух Шарифович. – Душанбе, 2021. – 183 с.

[208]. Варкова, С.А. Мониторинг законодательства и правоприменительной практики: теоретико-правовое исследование [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Варкова Светлана Анатольевна. – Москва, 2013. – 23 с.

[209].Ельцов, В.Н. Правовой эксперимент в современной России: проблемы эффективности [Текст]: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ельцов Владимир Николаевич. – Тамбов, 2009. – 24 с.

[210].Жужгов, И.В. Мониторинг правового пространства Российской Федерации [Текст]: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Жужгов Игорь Владимирович – Ставрополь, 2006. – 220 с.

[211].Иванова, Л.А. Определение эффективности нормативных актов в процессе правового мониторинга [Текст]: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Иванова Людмила Александровна. – Москва, 2011. – 24 с.

[212].Измestьева, Е.М. Субъекты правоприменительной деятельности в условиях децентрализации правового регулирования в России [Текст]: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Измestьева Екатерина Михайловна. – Саратов, 2015.– 179 с.

[213]. Колесник, И.В. Теоретическая модель правоприменительной технологии [Текст]: дисс. док. юрид. наук / Колесник Ирина Валентиновна. – Москва, 2014. – 437 с.

[214]. Мартынов, А.В. Административный надзор в Российской Федерации: теоретические основы построения, практика осуществления и проблемы правового регулирования [Текст]: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.01 / Мартынов Алексей Владимирович. – Воронеж, 2011. – 56 с.

[215]. Наконечный, Я.Е. Мониторинг в правотворчестве: проблемы теории и практики [Текст]: дисс... канд. юрид. наук: 12.00.01. / Наконечный Ярослав Евгеньевич. – Москва, 2008. – 202 с.

[216]. Насурдинов, Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистан [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Насурдинов Эмом Сайфудинович. – Душанбе, 2008. – 188 с.

[217]. Невеселов, А.А. Правовой мониторинг и государственная политика: теоретико-правовые основы взаимодействия [Текст]: дисс... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Невеселов Александр Александрович. – Ростов-на Дону, 2009. – 180 с.

[218]. Невеселов, А.А. Правовой мониторинг и государственная политика: теоретико-правовые основы взаимодействия [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Невеселов Александр Александрович – Ростов н/Д, 2009. – 23 с.

[219]. Негроров, В.Л. Мониторинг российского законодательства как элемент правовой политики: общетеоретический аспект [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Негроров Валерий Леонидович. – Владимир, 2008. – 26 с.

[220]. Нематов, А.Р. Правотворчество в Республике Таджикистан: актуальные вопросы теории и практики [Текст]: дисс. ... док. юрид. наук: 12.00.01 / Нематов Акмал Рауфджонович. – Москва, 2014. – 331 с.

[221].Паштов, Дж. Р. Участие прокуратуры в законотворческой деятельности законодательных (представительных) и исполнительных органов субъектов российской федерации [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Паштов, Джамал Русланович. – Москва, 2014. – 240 с.

[222].Сайнозимзода, Ф.С. Табиати Ҳукукии Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ [Матн]: автореф. ... дис. ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Сайнозимзода, Фируз Сайнозим. – Душанбе – 2022. – 67 с.

[223].Сафарбекзода, Ҳ.С. Сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ ҳамчун заминаи рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблемаҳои назария ва амалия. [Матн]: дисс. ном. илм. ҳуқуқ.: 12.00.01. / Сафарбекзода Ҳукмиддин Сафарбек. – Душанбе, 2025. – 70 с.

[224].Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон [Матн]: дисс. ном. илм. ҳуқуқ.: 12.00.01. / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, – 2018. – 241 с.

[225].Семенов, А.С. Взаимодействие прокуратуры с органами государственной власти и органами местного самоуправления в сфере обеспечения законности [Текст]: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01. / Семенов, Андрей Сергеевич. – Москва, – 2015. – 387 с.

[226].Раҷабзода, Р.М. Фарҳанги ҳуқукии касбии кормандони мақомоти қарорхона дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти назариявӣ–ҳуқуқӣ ва методологӣ [Матн]: дисс. ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01. / Раҷабзода Равшан Муҳитдин. – Душанбе. – 2022. – 403с.

[227].Умедов, К.М. Технология оперативного законотворчества (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01. / Умедов Кадриддин Минходжидинович. – Душанбе, – 2025. – 224 с.

[228].Холикзода, А.Г. Критерии качества закона: общетеретическое исследование [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Холикзода Абдуманон Гафор. – Душанбе, 2018. – 210 с.

[229]. Чамшедзода, К.Ч. Техникаи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ [Матн]: автореф. дисс. ном. илм. ҳуқуқ.: 12.00.01. / Чамшедзода Комрон Чамшед. – Душанбе, 2022. – 70 с.

V. Захираҳои электронӣ ва сомонҳои интернетӣ

[230]. Большая Российская Энциклопедия [Электронный ресурс]. Доступная источник: <https://bigenc.ru/c/mekhanizm-0afae5/> (дата обращения: 11.03.2025).

[231]. Идизода Ф.Ф. Нақши президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкилу ташаккули парламенти касбӣ ва густариши дипломатияи парламентӣ [Захираи электронӣ] Манбаи дастрасӣ: <https://amit.tj/tj/nakshi-prezidenti-chumkhurii-tochikiston-dar-tashkilu-tashakkuli-parlumoni-kasbi-va-gustarishi?page=25> (санаи мурочиат: 20.04.2025).

[232]. Мадер, Л. Оценка законодательства – вклад в повышение качества законов [Электронный ресурс]. Манбаи дастрасӣ: www.consultant.ru/law/review/lawmaking/material (дата обращения: 20.03.2024).

[233]. Маҳмудзода М. Ташаббуси қонунгузории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон – омили муҳими рушди давлати соҳибистиклол [Захираи электронӣ] Манбаи дастрасӣ: <https://khovar.tj/2021/11/ma-kam-ma-mudzoda-tashabbu-si-onung-uzori-i-prez-identi-um-urii-to-ikiston-emomal-ramon-omili-mu-im-i-rushdi-davlati-so-ibisti-lol/> Ноябрь 16, 2021 (санаи мурочиат: 10.03.2025).

[234]. Маълумот оид ба натиҷаи мониторинги маҷмӯи чараёни иҷрои Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Нақшаи чорабиниҳои амалисозии он барои марҳалаи якум (солҳои 2021- 2025) [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.old.anticorruption.tj/images/PDF/Monitoring-2025.pdf>. (санаи мурочиат: 15.09.2025).

[235]. Мониторинг нормативных правовых актов: понятие, функции, виды, технологии [Электронный ресурс]. Доступная источник: <https://studme.org/> (дата обращения: 19.02.2024).

[236]. Принципы мониторинга. [Электронный ресурс]. Доступная источник: <https://base.garant.ru/15937394/> (дата обращения: 2.03.2025).

[237]. Ревазов М. Мониторинг правоприменения в судебной практике [Электронный ресурс]. Доступная источник: <https://pravoprim.spbu.ru/yurisprudentsiya/osnovy-pravovoj-sistemy/item/416-monitoring-pravoprimeneniya-v-sudebnoj-praktike.html>. (дата обращения: 29.02.2024).

[238]. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба 15-умин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/283> (санаи мурочиат: 22.05.2023).

[239]. Структура международных договоров Содружества Независимых Государств. [Электронный ресурс]. Доступная источник: <https://e-cis.info/cooperation/3216/78098/> (дата обращения: 25.09.2025).

[240]. Тихомиров, Ю.А., Павлушкин А.В., Горохов Д.Б., Чеснокова М.Д., Черепанова Е.В., Глазкова М.Е. Об организации и проведении правового мониторинга [Электронный ресурс]. Доступная источник: URL:<http://cyberleninka.ru/article/n/ob-organizatsii-i-provedenii-pravovogo-monitoringa/> (дата обращения: 05.10.2017).

[241]. Тлембаева Ж.У., Калиева А.У. Роль правового мониторинга в правовой системе Казахстана [Электронный ресурс]. Доступная источник: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31730518&pos=5;-106#pos=5;-106 (дата обращения: 29.02.2024).

[242]. Фортова Л.К., Шеенков А.А. В поисках точности. Проблемы терминологии правового мониторинга. Центр научного сотрудничества

«Интерактив плюс» [Электронный ресурс]. Доступная источник: <https://interactive-plus.ru> (дата обращения: 29.02.2024).

[243]. Центр мониторинга законодательства и правоприменения. [Электронный ресурс]. Доступная источник: <https://msal.ru/> (дата обращения: 2.03.2023).

[244]. Центр мониторинга законодательства и правоприменительной практики при Совете Федерации Федерального Собрания Российской Федерации [Электронный ресурс]. Доступная источник: <http://council.gov.ru/> (дата обращения: 02.03.2023).

[245]. European Law Monitor [Electronic resource]. Source of access: <https://www.europeanlawmonitor.org/> (date of access: 4.11.2023).

[246]. Fünf Jahre Bürokratieabbau. Der Weg nach vorn. Jahresbericht 2011 des Nationalen Normenkontrollrat. September 2011 [Elektronische Ressource]. Zugriffsquelle: URL: <https://www.normenkontrollrat.bund.de> (Datum des Zugriffs: 25.12.2024).

[247]. Monitoring [Electronic resource]. Source of access: <https://lainvalmistelu.finlex.fi/en/seuranta/> (date of access: 16.09.2024).

[248]. The Britannica Dictionary. [Electronic resource]. Source of access: <https://www.britannica.com/dictionary/monitor/> (date of access: 17.11.2022).

V. Бойгонӣ:

[249]. Бойгонии Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (санаи мурочиат: 18.01.2024).

[250]. Ҳисобот доир ба фаъолияти ММҚ аз соли 2020 то соли 2022 / Манбаъ: Бойгонии Маркази миллии қонунгузорӣ. Санаи дастрасӣ: 12.09.2025.

[251]. Ҳисобот доир ба фаъолияти Маркази миллии қонунгузорӣ. П-13/39, аз 29.05.2023 то соли 12.10.2023 / Манбаъ: Бойгонии Маркази миллии қонунгузорӣ. Санаи дастрасӣ: 13.09.2025.

[252].Ҳисобот доир ба фаъолияти ММҚ аз соли 2024 то соли 2025 /
Манбаъ: Бойгонии Маркази миллии қонунгузорӣ. Санаи дастрасӣ:
13.09.2025.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[1-М]. Матробиов, М.Х. Марказҳои илмӣ ва таҳлилий ҳамчун субъекти мониторинги қонунгузорӣ [Матн] / М.Х. Матробиов // Қонунгузорӣ. – 2024. – № 4 (49). – С. 42-46. ISSN 2410-2903.

[2-М]. Матробиов, М.Х. Мониторинги қонунгузорӣ ҳамчун шакли мониторинги ҳуқуқӣ: ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ [Матн] / М.Х. Матробиов // Қонунгузорӣ. – 2023. – № 1 (49).- С. 16-23. ISSN 2410-2903.

[3-М]. Зоир, Ҷ.М., Матробиов М.Х. Субъектони мониторинги қонунгузорӣ [Матн] / Ҷ.М. Зоир, М.Х. Матробиов // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2023. – № 4 (60). – С. 21-29. ISSN 2410-2903.

[4-М]. Зоир Ҷ.М., Матробиов М.Х. Талаботҳои асосии мониторинги қонунгузорӣ [Матн] / Ҷ.М. Зоир, М.Х. Матробиов // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2023. – 4(48). – С. 84-88. ISSN 2412-141X.

[5-М]. Матробиов, М.Х. Ташаққул ва рушди таълимоти ҳуқуқӣ ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ дар таърихи давлатдорӣи тоҷикон [Матн] / М.Х. Матробиов // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2022. – № 1 (41). – С. 178–181. ISSN2305-0535.

[6-М]. Матробиов, М.Х. Таълимот ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ (масоили назариявӣ) [Матн] / М.Х. Матробиов // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2021. – № 3 (38). – С. 81-84. ISSN2305-0535.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:

[7-М]. Матробиов, М.Х. Асосҳои ҳуқуқии мониторинги қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.Х. Матробиов // Паёмшиносӣ. – 2025. – №1(1). – С.139-153. ISSN 3105-8205.

[8-М]. Қосимов, А.Ф., Матробов М.Х. Маънидодкунии зухуроти давлатӣ-ҳуқуқӣ ва таълимоти маърифати давлату давлатдорӣ дар таҳқиқоти Зоир Чурахон Мачидзода [Матн] / А.Ф. Қосимов, М.Х. Матробов // Масоили мубрами давлат, ҷомеа ва ҳуқуқ. – 2025. – №1(1). – С.60-70. ISSN 3105837X.

[9-М]. Матробов, М.Х. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – асоси ислоҳот дар соҳаи маориф [Матн] / М.Х. Матробов // Паёми Пешвои миллат: кутбнамои рушди миллии кишвар. Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ ва оммавӣ дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28 декабри соли 2024. Таҳти назари доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор У.С. Асрорзода ва доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Н.А. Қудратов. – Душанбе, 2025. – С. 187-190.

[10-М]. Матробов, М.Х. Танзими байналмилалӣ-ҳуқуқии бешаҳрвандӣ ва таҳлили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳимояи ҳуқуқҳои шахсони бешаҳрванд [Матн] / М.Х. Матробов // Масоили мубрами давлат, ҷомеа ва ҳуқуқи муосир. – 2024. – № 2 (2). – 63-69. ISSN 3105837X.

[11-М]. Матробов М.Х. Принципҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи инноватсия [Матн] / М.Х. Матробов // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубарми танзими ҳуқуқии тичоратикунони натиҷаҳои фаъолияти илмию техникаӣ ва паркҳои технологӣ: ҳолат, мушкилот ва дурнамо» (Баҳшида ба 15-солагии таъсисёбии Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон гардидани соли 2024), (24 декабри соли 2024) // Зери таҳрири н.и.ҳ., дотсент Саидзода И.Ҳ. – Д.: «Меҳроч-граф», 2024. – С. 84-89. ISBN 978-99985-976-4-2.

[12-М]. Матробов, М.Х. Санадҳои байналмилалӣ оид ба муқовимат ба терроризму экстремизм [Матн] / М.Х. Матробов // «Рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муқовимат ба экстремизм ва терроризм: мушкилот ва дурнамо»: маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ (05 апрели соли 2024). – Душанбе: Меҳроч-Граф, 2023. – С. 107-116.

[13-M]. Матроров, М.Х. Мониторинги ҳуқуқӣ ҳамчун шакли нави технологияи ҳуқуқӣ (масъалаҳои назариявӣ) [Матн] / М.Х. Матроров // Ҳуқуқи инсон ва ҷаҳонишавӣ: маводи V-умин конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон // Зери назари умумии д.и.х., дотсент Ф.Р. Шарифзода. – Душанбе: Нашриёти ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 148-152.

[14-M]. Тоҳиров, Ф.Т., Матроров М.Х. Таълимоти ҳуқуқӣ ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ: моҳият ва тадбиқи он дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон ва Тоҷикистони соҳибистиклол [Матн] / М.Х. Матроров // Рушди илми ҳуқуқ дар 30 соли Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон). – Душанбе, Шохин-С. 2022. – С. 258-269.

[15-M]. Матроров, М.Х., Одиназода Ш.Х., Исмоилӣ И., Абдуллоев Р. Инъикоси робитаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баррасии мушкилоти глобалӣ дар Паёми Пешвои Милат ба Маҷлиси Олӣ [Матн] / М.Х. Матроров // Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ. – 2022. – № 2. – С. 219-222.

[16-M]. Матроров, М.Х., Абдуллоев Р. «Ташаббусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ оид ба масъалаҳои об» [Матн] / М.Х. Матроров // Паёми Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе. – 2022. – Т. 2. – №2 (24). – С. 91-97.

[17-M]. Матроров, М.Х. Ташаббусҳои ЮНЕСКО - Дафтари СММ оид ба илм, маориф ва фарҳанг дар самти ҷимояи забонҳои модарӣ [Матн] / М.Х. Матроров // Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ. – 2022. – № 2. – С. 215-219.

[18-M]. Матроров, М.Х. Ташаккули ҳукумати электронӣ дар мамлакатҳои хориҷӣ» [Матн] / М.Х. Матроров // Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, 2022. – № 2. – С. 241-245. ISSN 2709-6246.

[19-M]. Матроров, М.Х. Рушди заминаҳои ҳуқуқи муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созмонҳои хайриявӣ хусусӣ дар даврони истиқлолият [Матн] / М.Х. Матроров // Ахбори Институти фалсафа,

сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. – Д., 2017. – №1. – С. 139-141. ISSN 0235 - 065X

III. Тафсир, монография ва воситаҳои таълимӣ:

[20-M]. Таҳлили қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳолатҳои ҷавруҷода [Матн] / Ҳайати муаллифони // Зери назари директори Маркази миллии қонунгузориҳои назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.и.х., дотсент Саидзода И.Ҳ. / Душанбе, 2025. – 121 с.

[21-M]. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»: нашри аввал [Матн] / Ҳайати муаллифони // Зери таҳрири Саидзода И.Ҳ, директори Маркази миллии қонунгузориҳои назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.и.х., дотсент. – Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2024. – 96 с.

[22-M]. Маҳмадшозода, Ф.А., Матробов М.Х. Исмоилӣ И.И. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифода ва ҳимояи аломату номҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн] / Ф.А. Маҳмадшозода, М.Х. Матробов, И.И. Исмоилӣ. – Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2023. – 92 с.

[23-M]. Shirinjonov F.F., Matrobov M.Kh. Basics of law [Text] / F.F. Shirinjonov, M.Kh. Matrobov. – Dushanbe, 2014. – 90 p.